

LUND UNIVERSITY

Ljud tar plats

funktionshinderperspektiv på ljudmiljöer

Alftberg, Åsa; Apelmo, Elisabet; Hansson, Kristofer

2016

Document Version:

Förlagets slutgiltiga version

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Alftberg, Å., Apelmo, E., & Hansson, K. (Red.) (2016). *Ljud tar plats: funktionshinderperspektiv på ljudmiljöer*. (Lund Studies in Arts and Cultural Sciences; Vol. 11). Department of Arts and Cultural Sciences, Lund University.

Total number of authors:

3

Creative Commons License:

Ospecificerad

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

*Åsa Alftberg, Elisabet Apelmo
& Kristofer Hansson (red)*

Ljud tar plats

FUNKTIONSHINDERPERSPEKTIV
PÅ LJUDMILJÖER

Det finns ett stort behov av att bättre förstå de funktionshinder som finns i samhället och som begränsar eller i vissa fall omöjliggör allas aktiva delaktighet i samhällslivet. Den antologi som du nu håller i handen har som målsättning att bidra till att öka förståelsen för de hinder och begränsningar som finns i olika ljudmiljöer. Många gånger uppfattas inte ljud och de miljöer där de uppstår som något problematiskt. Forskarna i denna antologi vill rubba på detta perspektiv och skapa nya sätt att förstå ljud och de miljöer där de kommer till och upplevs. För att fånga ljudmiljöer som ett kulturellt fenomen utgår flera av antologins kapitel från empiriska material där forskarna har intervjuat eller observerat människor med hörselnedsättning. Antologin har också kapitel som är mer teoretiskt resonerande till sin karaktär.

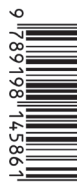
Ljud tar plats vänder sig till forskare och universitets- och högskolestudenter inom funktionshinderområdet. Även yrkesverksamma och samhällsaktörer inom fältet får en värdefull introduktion till flervetenskapliga perspektiv på ljudmiljöer.

Bokens redaktörer är **Åsa Alftberg**, etnolog och lektor vid Institutionen för socialt arbete, Malmö högskola, **Elisabet Apelmo**, sociolog och lektor i handikapp- och rehabiliteringsvetenskap vid Institutionen för socialt arbete, Malmö högskola och **Kristofer Hansson**, docent i etnologi vid Institutionen för kulturvetenskaper, Lunds universitet.

LUND
UNIVERSITY

LUND STUDIES IN ARTS AND CULTURAL SCIENCES
ISBN 978-91-981458-6-1 (print) · ISSN 2001-7529 (print)

LJUD TAR PLATS

Ljud tar plats

Funktionshinderperspektiv på ljudmiljöer

ÅSA ALFTBERG, ELISABET APELMO
& KRISTOFER HANSSON (RED.)

LUNDS
UNIVERSITET

Lund Studies in Arts and Cultural Sciences is a series of monographs and edited volumes of high scholarly quality in subjects related to the Department of Arts and Cultural Sciences at Lund University. An editorial board decides on issues concerning publication. All texts have been peer reviewed prior to publication.

Lund Studies in Arts and Cultural Sciences can be ordered via Lund University:

www.ht.lu.se/en/serie/lacs/

E-mail: skriftserier@ht.lu.se

Copyright The editors and the authors, 2016

ISBN 978-91-981458-6-1 (print)

Lund Studies in Arts and Cultural Sciences 11

ISSN 2001-7529 (print), 2001-7510 (online)

Cover design Johan Laserna

Layout Gunilla Albertén

Printed in Sweden by Media-Tryck, Lund University, Lund 2016

Innehållsförteckning

FÖRORD	7
KAPITEL 1 INLEDNING	
Åsa Alftberg, Elisabet Apelmo & Kristofer Hansson	9
KAPITEL 2 VARA AV ELLER PÅ?	
Åsa Alftberg	31
KAPITEL 3 <i>DET FUNGERAR JU SÅ BRA!</i>	
Ingela Holmström	53
KAPITEL 4 ATT KONTROLLERA LJUD	
Robert Willim	83
KAPITEL 5 RUMSLIGA MÖJLIGHETER OCH BEGRÄNSNINGAR	
Elisabet Apelmo	107

KAPITEL 6

LJUDMILJÖN I ÖPPNA KONTORSLANDSKAP

Per Germundsson & Berth Danermark 129

KAPITEL 7

EGET ANSVAR ELLER EGEN MAKT?

Kristofer Hansson 153

FÖRFATTARPRESENTATIONER 183

Förord

Det finns ett stort behov av att bättre förstå de funktionshinder som finns i samhället och som begränsar eller i vissa fall omöjliggör allas aktiva delaktighet i samhällslivet. Den antologi som du nu håller i handen har som sin målsättning att bidra till att öka förståelsen för de hinder och begränsningar som finns i olika ljudmiljöer. Många gånger uppfattas inte ljud och de miljöer där de uppstår som något problematiskt. Forskarna i denna antologi vill rubba på detta perspektiv och skapa nya sätt att höra och förstå ljud och de miljöer där ljuden kommer till och upplevs.

Upprinnelsen till antologin var en endagskonferens som Åsa Alftberg och Kristofer Hansson ordnade i september 2014 vid Institutionen för kulturvetenskaper, Lunds universitet. Intresset för konferensen var stort och diskussionerna blev både många och spännande. Två bidrag berikade konferensen, men finns inte representerade i antologin. Elizabeth Adams Lyngbäck, doktorand vid Institutionen för pedagogik och didaktik, Stockholms universitet, talade utifrån rubriken: "Lived parenting and cochlear implants: Exploring the lifeworld and networks of parents living in spaces of hearing differentness" och Matilda Svensson Chowdhury, forskare vid Genusvetenskapliga institutionen, Lunds universitet, presenterade sin studie: "Nordiska museets insamling Döva berättar". Vi vill rikta ett stort tack till de värdefulla perspektiv de båda bidrog med och som varit viktig inspiration för arbetet med antologin.

Ett stort tack till de finansörer som möjliggjort vår forskning, konferensen och tryckningen av antologin. Dessa är Crafoordska stiftelsen, Ljudmiljöcentrum vid Lunds universitet, Gyllenstiernska Krapperupsstiftelsen samt FoU-enheten vid Region Skåne. Frans Mossberg, föreståndare för Ljudmiljöcentrum, har givit stöd och uppskattning till detta antologiprojekt och kommit med insiktsfulla synpunkter på tidiga utkast av antologins

FÖRORD

manus, vilket vi är mycket tacksamma för. Tack också till Mats Arvidson, universitetslektor i intermediala studier vid Lunds universitet, som gjorde en mycket värdefull sista läsning av hela manuset. Ett särskilt tack till Kerstin Liljedahl, före detta forsknings- och utvecklingschef vid FoU-enheten, Habilitering & Hjälpmedel, Region Skåne, som i ett mycket tidigt skede gav uppmuntran och stöd för projektet.

David Wästerfors, forskare vid Sociologiska institutionen, Lunds universitet, anlitades som vetenskaplig granskare av antologins manus. Vi vill tacka för mycket förtjänstfulla kommentarer som möjliggjorde för samtliga författare att se och läsa de egna kapitlen i ett nytt ljus.

Antologin är en första gemensam publikation från forskargruppen "Critical studies in (dis)ability & illness", bestående av Åsa Alftberg, Elisabet Apelmo, Kristofer Hansson och Matilda Svensson Chowdhury. Målsättningen med forskningen är att öka allas förståelse för samhällets funktionshinder och möjliggöra förändring av dessa hinder. Fortsätt gärna att följa vår forskning på hemsidan: <http://www.kultur.lu.se/projekt/728>.

Kristofer Hansson, mars 2016

Kapitel 1

Inledning

Ljudmiljöer, kulturella praktiker och hörselnedsättning

Åsa Alftberg, Elisabet Apelmo & Kristofer Hansson

Skogen sägs vara en bra ljudmiljö. Här finns sådana ljud som förknippas med lugn och harmoni. Fågelsång, vindsus från träden och kanske ett porlande vattendrag. Det finns också en frånvaro av ljud som kan förknippas med något negativt: buller, högljudda sirener och så vidare. Skogen är också relativt tyst, även om den är rik på en mängd olika ljud. Möjligtvis är detta en bidragande orsak till att många uppfattar skogen som en plats för harmoni och lugn. Samtidigt spenderar de flesta långa dagar i ljudmiljöer som är precis det motsatta. Det är kanske skolans klassrum med hårda plana ytor som obönhörligen reflekterar allt ljud, eller kontoret med det låga fläktbruset som kan uppfattas som tröttsamt. Men vi kan också vända på perspektiven. För skogsarbetaren kan skogen vara en arbetsplats med bullriga maskiner och hörselkåpa, medan det slamriga kaféet däremot kan upplevas som en lugn plats att finna ro och harmoni på. Även ett historiskt perspektiv kan ge oss andra synsätt. För den som är på sin vakt för vilda djur kan skogens ljud tolkas som allt annat än harmoniska.

Ljudmiljöer är helt enkelt viktiga att uppmärksamma för att förstå hur människor erfar de platser som de lever i. Men istället för att betrakta ljud som ett givet fenomen, tar denna antologi sin utgångspunkt i att problematisera och skapa förståelse för de kulturella aspekterna av de olika miljöer där ljud och lyssnande blir till, och på vilka olika sätt människor förfogar över det moderna samhällets ljudmiljöer. Istället för att tala om

ljud, talar vi om ljudmiljöer då ljud aldrig är frikopplat från sitt sammanhang utan en del av fysiska platser och föremål. Det gör också att ljudmiljöer inte bara varierar från en plats till en annan, utan uppfattas helt olika beroende på vem det är som tar plats i dessa miljöer. Även om skogen av många uppfattas som harmonisk och lugn, kan tystnaden och de mjuka ljuden väcka stress och oro hos någon annan. Det kanske snarare är stadens puls och höga ljud man behöver höra för att känna sig hemmastadd. Andra kan sakna tillgång till (vissa) ljud på grund av dåliga ljudmiljöer. Detta försämrar möjligheterna till delaktighet.

För att fånga ljudmiljöer som ett kulturellt fenomen utgår flera av antologins kapitel från empiriska material där forskarna har intervjuat eller observerat människor med hörselnedsättning. Det kan handla om en kvinna som är bärare av ett så kallat cochleaimplantat och som väljer bort kafémiljöer eftersom dessa är för skramliga för att hon ska kunna följa med i ett samtal. Eller hur barn med hörselnedsättning agerar i en skolmiljö där de förväntas kunna hantera den kanske inte alltid optimala ljudmiljön. Genom att följa de människor som i sin vardag förhåller sig till ljudmiljöer på ett aktivt sätt vill antologins författare synliggöra ljudets betydelse i olika miljöer. Antologin har också kapitel som är mer teoretiskt resonerande till sin karaktär och som därmed ger verktyg för hur vi kan förstå och förhålla oss till ljudmiljöer.

Antologin tar sin utgångspunkt i den så kallade sensoriska vändningen – *the sensory turn* – som har inneburit att sinnenas betydelse för upplevelsen av urbana miljöer uppmärksammas. Ljudets betydelse har kommit att lyftas fram av flera forskare (Harold 2013). Det kan vara ljudet från trafiken och det buller som bilar producerar inne i staden eller de många samtalen på olika offentliga platser, inte minst i mobiltelefoner. Det kan också handla om det höga ljudet i nöjesliv eller de ljudmiljöproblem som finns på olika arbetsplatser, inte minst i industrier och skolor. Den sensoriska vändningen låter oss också förstå att det inte alltid behöver vara ljudmiljön som skapar begränsningar för hörande och för kommunikation, utan vändningen lägger också vikt vid till exempel synens betydelse för kommunikation (Pink 2009, Ingold 2000). Möjligheten till kommunikation begränsas i bullriga miljöer, men den kan också begränsas i miljöer med dålig belysning som gör att en individ med hörselnedsättning förlorar den viktiga

aspekten av att tydligt kunna betrakta den som talar eller ser varifrån ett ljud kommer.

I denna inledning vill vi presentera några centrala perspektiv för detta forskningsfält, vilka sedan fördjupas och problematiseras i de enskilda kapitlen. I vår diskussion utgår vi ifrån vad som definieras som den ”normala” ljudmiljön och hur människor utesluts från platser på grund av att de inte kan vara delaktiga i till exempel en skolmiljö. Men av stor vikt för våra analyser är också ett perspektiv som utgår från den enskilda människan och hens upplevelser av olika ljudmiljöer. Här inkluderar vi både de erfarenheter en individ kan ha och de sätt på vilka individens kropp passar in i miljön.

När ljudet tar plats

Ljud kan sägas ta plats, skriver etnologen Robert Willim i sitt kapitel i denna antologi. Med utgångspunkt i en plats återfinner vi specifika, tillhörande ljud som inte enbart genererar platsen, utan också skapar de sociala förutsättningar som gäller där. Det kan som i Willims exempel handla om biblioteket eller klostret som genom historien utvecklats till rum i samhället som innefattar vissa typer av ljud och sociala förutsättningar för hur dessa ljud kommer till och kontrolleras. Just dessa rum är valda eftersom de flesta uppfattar dem som väldigt specifika platser där man ofta finner tysthet och en låg samtalston. De är så specifika i vårt medvetande att de ofta har nyttjats i humorprogram, de är så att säga lätta barriärer att bryta för att locka fram skratt genom att någon pratar för högt i just dessa miljöer, för in ett ovanligt ljud eller bara skrattar lite för starkt och bullrigt. Sådana exempel ger oss också en förståelse för att vi blir socialiserade in i och lär oss förhålla oss till de sociala förutsättningar som råder vid vissa specifika platser. Men platsen kan också ha, så att säga, sina egna ljud i form av surrande klimatanläggningar eller bara det ljud som just den dagens väder genererar – som när regndropparna slår mot fönsterblecket eller höstens storm viner mot fönstren.

I denna antologi använder vi begreppet ljudmiljöer för att förklara, förstå och diskutera denna typ av perspektiv för hur ljud tar plats. Ljudmiljö används här som både ett teoretiskt och metodologiskt begrepp. Som de

enskilda kapitlen i denna antologi synliggör genom sina empiriska och teoretiska studier är det inte självklart att alla människor har lika tillgång till samhällets varierande ljudmiljöer, snarare tvärtom. Människor som lever med hörselnedsättning har en annan erfarenhet av att vistas i moderna ljudmiljöer. Snarare återfinns olika hinder som på en mängd skilda sätt motverkar människors deltagande. Det kan vara en livlig, støjig, stimmig lunchrestaurang, bakgrundsmusiken i en klädesaffär eller svårigheter, för att använda ett av etnologen Kristofer Hanssons exempel i denna antologi, att höra vad tränaren säger på grund av dålig akustik i träningslokalen. Antologin tar därför sin utgångspunkt i att ljudmiljöer ska vara tillgängliga och att människor ska kunna känna sig delaktiga i dessa (Ljudmiljöcentrum 2006). Antologin bygger här vidare på ett centralt perspektiv, nämligen FN:s konvention om rättigheter för personer med funktionsnedsättning (funktionshinderkonventionen). Denna konvention avser att stärka människors möjligheter till deltagande i samhällets många olika miljöer:

Denna konventions syfte är att främja, skydda och säkerställa det fulla och lika åtnjutandet av alla mänskliga rättigheter och grundläggande friheter för alla personer med funktionsnedsättning och att främja respekten för deras inneboende värde. Personer med funktionsnedsättning innefattar bl.a. personer med varaktiga fysiska, psykiska, intellektuella eller sensoriska funktionsnedsättningar, vilka i samspel med olika hinder kan motverka deras fulla och verkliga deltagande i samhället på lika villkor som andra. (SÖ 2008: 5)

Vi menar att begreppet ljudmiljö är mycket användbart för att synliggöra och problematisera de *hinder* som kan motverka delaktighet i samhället på vad funktionshinderkonventionen kallar "lika villkor som andra" (Hansson & Nordmark 2015). Det är i många fall ljudmiljön som begränsar människors möjligheter att åtnjuta mänskliga rättigheter och grundläggande friheter. Vi utgår därmed från den så kallade sociala modellen där funktionshindret inte skapas av funktionsnedsättningen, utan av den sociala och miljömässiga kontext individen är en del av (Oliver 1996). Det som vi benämner funktionshindret är med andra ord ett socialt skapat

problem. Samtidigt har en intensiv diskussion förts bland förespråkare för den sociala modellen rörande kroppsliga erfarenheters roll inom funktionshinderforskning och funktionshindersrörelsen. Dessa menar att ett ensidigt fokus på funktionshindret leder till en avpolitisering och medikalisering av kroppen. Det är också svårt att dra en skarp gräns mellan funktionsnedsättningen och funktionshindret, då exempelvis smärta som härrör från funktionsnedsättningen alltid tolkas socialt, och samhälleliga hinder i form av diskriminering eller negativt bemötande kan förkroppsligas som smärta (Hughes & Paterson 1997). Ytterligare ett argument har gällt skillnader vad gäller kön, klass, etnicitet och sexualitet, som riskerar att osynliggöras. På senare tid har dock diskussionen ändrat fokus från *om* kroppen spelar en roll inom de båda, till *hur* funktionsnedsättning, kropp och kroppsliga erfarenheter kan teoretiseras utan att för den skull hamna i ett individualiserande, medicinskt perspektiv (Thomas 2007). I fallet med ljudmiljöer ligger fokus på hinder som begränsar möjligheter till kommunikation på olika nivåer. Här tänker vi främst på kommunikationen mellan två människor som kan begränsas exempelvis av sorlet i en badhusmiljö, vilket etnologen Åsa Alftberg tar upp i sitt kapitel. Samtal och kommunikation försvåras av badhusets kaklade, hårda ytor och dåliga ljudmiljö, men framförallt av vanskligheten att använda hörselhjälpmedel i vatten. Det kan också vara envägskommunikationen på järnvägsstationen när nya tider eller spårbyten ropas upp i skorrande högtalarsystem eller den dagliga kommunikation som återfinns mellan tränare och ungdomar i fritidens alla aktiviteter. Vår syn på kommunikation återspeglas även i funktionshinderkonventionen:

”kommunikation” innefattar bl.a. språk, textning, punktskrift, taktill kommunikation, storstil, tillgängliga multimedier, såväl som textstöd, uppläst text, lättläst språk och mänskligt tal, alternativa och kompletterande former, medel och format för kommunikation, samt tillgänglig informations- och kommunikationsteknik (IT). (SÖ 2008: 6)

Denna politiska deklaration av kommunikation är bredare och innefattar också andra dimensioner än de som ryms inom ljudmiljö, som till exempel lättläst språk. Vi menar att det därmed är en mycket användbar deklaration

för att belysa de specifika faktorer som hindrar eller möjliggör människors delaktighet i ljudmiljöer. Det är också på sin plats att här poängtera vikten av funktionshinderkonventionens definition av språk, då även den är central för antologins olika kapitel: ”’språk’ innefattar bl.a. talade och tecknade språk och andra former av icke talade språk” (SÖ 2008: 6). I de olika bidragen i antologin rör sig författarna mellan att diskutera specifika ljudmiljöer å ena sidan, å andra sidan lyfta fram kommunikationens betydelse i dessa miljöer med utgångspunkt i talade och tecknade språk.

Med denna definition av ljudmiljö utifrån funktionshinderkonventionen och den sociala modellen anlägger vi ett kritiskt perspektiv där vi menar att det finns en kulturell hegemoni i samhället som understödjer den rådande samhällsordningen, perspektivet utvecklas mer ingående i Hanssons kapitel i denna antologi (Campbell 2008, Gramsci 2010). I våra exempel handlar det om att människor med funktionsnedsättning begränsas i sin vardag och inte kan vara delaktiga i samhället på lika villkor. Det är ett perspektiv på ljudmiljö som i hög grad tar fasta på situationen: ljudet, platsen där det uppstår, teknologin som frambringar ljudet, materialen som reflekterar ljudet eller inte reflekterar det. Hegemonin kan här vara inbyggd i byggnader eller vara ett socialt förtryck som tar sig uttryck i att enskilda människor eller grupper utestänger den eller de som har en funktionsnedsättning. Samtidigt önskar vi också ett angreppssätt som kan lyfta fram den enskilda människans vardag och dennes upplevelser, känslor och handlingsutrymme i relation till de ljudmiljöer hen besöker – tillgängliga likväl som svårtillgängliga ljudmiljöer. För detta resonemang vill vi diskutera ljudmiljöer i relation till ett annat välanvänt begrepp, nämligen ”soundscape”.

”Soundscapes” – vilket här kommer översättas till det svenska begreppet *ljudlandskap* och som också diskuteras i Willims kapitel – introducerades av miljöaktivisten och kompositören Murray R. Schafer på 1960-talet och har genom åren resulterat i en stor mängd forskning (Kelman 2010, Schafer 1994). Det är ett begrepp som kan låta oss synliggöra vilket ljud eller vilken kombination av ljud som tillhör en specifik plats och hur individen upplever dessa ljud. Det kan vara ljud som definieras som naturliga och som kommer från till exempel väder, men det kan också vara mer konstruerade ljud som härstammar från människors aktiviteter eller från den

teknologi människan frambringat. Det är också så att dessa olika ursprung sammanblandas. Regnets droppar låter annorlunda om de till exempel faller i en skog, på en ladugårdsbyggnads tak, på ett nybyggt hus med glastak eller på en bil som färdas i 110-kilometer i timmen på en motorväg. Varje ljudlandskap har därmed sina egna unika ljud, men landskapen har också sina helt egna unika lyssnare. Genom termen fokuseras inte enbart det ljud som skapas, utan i lika stor utsträckning lyssnarens upplevelse av ljudet (Truax 2001). Det är ett perspektiv som i mycket större utsträckning tar fasta på kroppen. Genom att koppla denna diskussion om ljudlandskap till ljudmiljöer finns det möjlighet att öppna upp för en diskussion om hur platsen skapas av olika ljud – naturliga eller konstruerade – och hur de människor som finns på denna plats har sina högst specifika upplevelser av landskapet de är en del av. Samtidigt vill vi med begreppet ljudmiljö också omfatta andra dimensioner än enbart de som finns i ett specifikt ljudlandskap. Som vi skriver i början av denna inledning har den så kallade sensoriska vändningen inom humaniora- och samhällsvetenskapen gjort oss uppmärksamma på många av de andra kroppsliga sinnesuttryck som kan vara betydelsefulla för en människas kommunikation med andra människor och med omvärlden. Med begreppet ljudmiljö vill vi i denna antologi lägga större tonvikt vid hur hela den sinnliga kroppen är central för att vi ska förstå människors upplevelser av olika ljudmiljöer. Vi ska återkomma till detta resonemang nedan.

En annan dimension av begreppet ljudmiljö är den närbesläktade termen "noise", vilken kan översättas på olika sätt i svenskan beroende på i vilket sammanhang den används. Vi ska här ge en kortare presentation av de olika termerna och diskutera hur val av term påverkar hur vi kategoriserar ett specifikt fenomen. I myndighetssammanhang används ibland *buller* eller *hög ljudvolym* för att lyfta fram de negativa hälsokonsekvenserna av att utsättas för ljud som kan sägas vara oönskade. I Socialstyrelsens rapport "Buller. Höga ljudnivåer och buller inomhus" (2008) omsätts detta i ett myndighetsperspektiv och man slår fast att: "Buller och höga ljudnivåer är ett utbrett miljöhälsoproblem som stör många människor i Sverige, både barn och vuxna" (ibid.: 9). Man utgår från människans hälsa och skriver vidare:

Ljud och buller påverkar människor på olika sätt beroende på typ av buller, vilken styrka det har och vilka frekvenser det innehåller, hur det varierar över tiden och tid på dygnet. Det är även av betydelse i vilken situation vi utsätts för bullret. Buller påverkar människors hälsa negativt bland annat hörsel och blodtryck samt möjligheten till en god livskvalitet. Buller kan även ha negativ påverkan på prestation, inlärning och sömn. (ibid.: 9)

Som Willim diskuterar i sitt kapitel kan dessa oönskade ljud vara både sådant som av människor upplevs som oljud och sådana ljud som myndigheter genom mätning klassificerar som riskfyllda ljud. Det finns därmed ett riskperspektiv kopplat till dessa olika ljud där vetenskapen, i form av ett förvetenskapligande, fastslår inom vilka gränser som ljud är ofarliga för människors hälsa och när de blir direkt farliga (Beck 1998). Men utifrån ett funktionshinderperspektiv på ljudmiljö utgår vi snarare från de enskilda människornas upplevelser av vad de uppfattar som oljud, som stör deras möjligheter att vara delaktiga och ta del av vardaglig kommunikation. Även i Socialstyrelsens rapport återfinns detta subjektsperspektiv när man skriver: "Buller är enkelt uttryckt oönskat ljud, dvs. ljud som människor känner sig störda av. Men även önskade ljud, som exempelvis musik, kan bli störande om ljudnivån är för hög" (ibid.: 9). Med dessa resonemang om oönskade ljud, ljudlandskap och, som vi uppfattar det, ett mer övergripande ljudmiljöbegrepp, menar vi att det är viktigt att problematisera den hörande normen. Vi anlägger därmed ett, vad vi vill kalla, funktionsförmågeperspektiv på ljudmiljöer.

Den hörande normen

En av industrialiseringens och urbaniseringens konsekvenser var en kraftigt förändrad ljudmiljö, inte minst i de större städerna. Med det framväxande moderna samhället kom inte bara en mängd nya ljud, både till volym och omfång, utan också vetenskaper som kunde definiera dessa som oönskade ljud. Inte minst de tekniska framstegen har gjort att människan idag lever med mekaniska föremål med hög ljudvolym. Under 1700- och 1800-talen var det den framväxande industrin och ångloket som medförde nya ljud, senare blev bilen ett vardagligt inslag i städerna. Idag finns en

långt gången utveckling i att få ner bullret i städerna med till exempel tyst asfalt, en utveckling som många gånger är direkt relaterad till förvetenskapligandet av bullerrisken som diskuterades ovan (Beck 1998). Samtidigt exponeras vi allt mer för de ljud som de digitala produkterna skapar i form av ringsignaler, offentliga mobilsamtal och musik från läckande hörlurar i offentlig miljö. Denna utveckling har gjort att människor numera betraktas som i det närmaste överskölda av ljud: det finns ett konstant men föränderligt brus av trafik, tekniska apparater, fläktar och samtal. Att analysera ljudmiljöers betydelse för människors identitetsskapande kan därför sägas ha kommit att bli allt viktigare (Erlmann 2004). Inte minst lyfts detta fram av Michael Bull, forskare inom Sound Studies, och sociologen Les Back som i introduktionen till antologin *The Auditory Culture Reader* (2003) frågar sig vad det innebär att känna till världen genom ljud? På samma sätt som diskuterades ovan, menar författarna att varje ljud innefattar en mångfald av betydelser och meningar, beroende på vem som lyssnar. Genom att reflektera över hur omgivningen framträder när vi lyssnar på den snarare än betraktar den, kan forskningen få nya perspektiv på mänskliga livsvillkor. Betoningen på ljud och ljudmiljöer kan ge nya synsätt på sociala relationer, relationer mellan människor och mellan människor och platser. Bull och Back framhäver att ett ljudmiljöperspektiv även omprövar vår syn på makt. Till exempel gör de en jämförelse med filosofen Michel Foucaults beskrivning av metaforen panoptikon som innebär en möjlig övervakning och kontroll av individen utan att denna är medveten om detta, vilket föder en individuell disciplinering hos individen (Foucault 1998). På samma sätt skapas en individuell disciplinering när det gäller ljud: i vilka miljöer förväntas vi till exempel vara tysta? I vilka miljöer får bara vissa göra sin röst hörd? Och på vilka sätt får dessa människor ta till ljud? Det finns många ljudmiljöer som kan utgöra exempel här, bibliotek och kloster har redan nämnts, demonstrationståget, klassrummet och Riksdagen är ytterligare några. Författarna Bull och Back problematiserar dock inte den maktaspekt som finns i deras utgångspunkt, att ljud alltid är tillgängliga för alla, och de frågar sig inte på vilket sätt ljud är en del av identitetsskapandet för människor vars tillgång till ljud inte är självklar.

I denna antologi tar vi avstamp i den hörande normen och dess betydelse för inkludering och exkludering av människor med hörselnedsättningar

för att säga något om människors identitetsskapande. Att fokusera på normen och de som på olika sätt ställs utanför denna är knappast någon ny forskning, utan har tidigare uppmärksammats inom exempelvis forskning om genus, etnicitet och sexualitet.¹ Inom svensk forskning om hörselnedsättningar är detta perspektiv dock outvecklat, och det engelska begreppet *audism*, som betecknar diskriminering av de med hörselnedsättningar, saknar också svensk översättning. I denna antologi utvecklar sociologen Elisabet Apelmo detta perspektiv i sitt kapitel, med utgångspunkt i geografen Gill Harolds (2013) diskussion kring begreppet. Audismen betraktar hörandet som helt överlägset och som den självklara normen. Att vara mänsklig är enligt detta synsätt synonymt med att vara hörande. De människor som är hörande ges privilegier, men dessa är så förgivettagna att de inte noteras. De som har en hörselnedsättning ses därmed som mindre lyckligt lottade och deras beteende (att exempelvis be någon upprepa vad den sagt, att kommunicera med penna och papper eller via teckenspråk) är inte accepterat. Ofta antas döva leva i total tystnad, vilket kan skrämma de hörande. Audismen genomsyrar såväl vardagliga interaktioner som hur ting, plats och rum är utformade. Ett exempel på hur den hörande normen kan påverka möjligheterna till kommunikation och interaktion i ett klassrum ges i pedagogen Ingela Holmströms kapitel. Holmströms fallstudie visar att trots att möjligheter till visuell kommunikation finns i form av en resursperson som kan teckenspråk, är det inte alltid så att eleven med hörselnedsättning får ta del av denna resurs ens då eleven efterfrågar det. Istället kan eleven uppmanas att öva sig på att höra trots att hen då går miste om värdefull information och marginaliseras i den sociala interaktionen. Det näraliggande begreppet *fonocentrism* utgår från talet istället för hörandet. Begreppet betecknar idén att det är språket, och då framförallt det talade språket, som karaktäriserar människan. Att vara döv eller ha en hörselnedsättning problematiseras och ses som mindre mänskligt (Harold

¹ Inom genusvetenskapen har maskulinitetsforskningen synliggjort mångfalden av maskuliniteter och kvinnors generella underordning (Connell 2005). När det gäller etnicitet har bland annat vithetsforskningen tydliggjort hur vithet betraktas som utan just etnicitet och får representera mänskligheten (Dyer 1997). Slutligen har forskning om sexualitet en lång tradition av studier av heteronormativitet eller den så kallade obligatoriska heterosexualiteten, med Adrienne Richs (1980) ord.

2013). För att återknyta till Bull och Back (2003) ovan: vad innebär det för en person med hörselnedsättning att vara utsatt för en disciplinering baserad på talad kommunikation? Att som i Holmströms exempel inte ge eleven möjlighet att tillgå information i klassrummet på annat sätt än via den talade kommunikationen, trots att andra kommunikationsformer finns att tillgå. Även när tecknat språk tillfälligtvis blir normen, som sociologen Per Koren Solvang och socialantropologen Hilde Haualand visar i samband med transnationella organiserade möten för döva, innefattar detta ett ambivalent förhållningssätt. De lyfter fram hur den hörande normen också genomsyrar dessa deltagares förhållningssätt till kommunikation och identitet (Solvang & Haualand 2014).

Empiriska studier av platser betydelse för personer med hörselnedsättningar står i fokus för flera av antologins bidrag. Så lyfter till exempel Alftberg hur ljud alltid är del av fysiska platser och föremål och befinner sig i ett sammanhang. På samma sätt som människor förser ting och platser med innebörder, gör dessa något med människan. Ting och platser är aktiva medskapare av praktiker och självförståelse. Alftberg ger exempel på hur personer med cochleaimplantat upplever fritidens ljudmiljöer och visar att alla platser som innehåller ljud uppfattas som besvärliga, men enbart om personen har förväntningar på sig att samtala och kommunicera.

Med utgångspunkt i begreppet audism närmar vi oss också en diskussion som vi i föregående stycke definierade som den sociala modellen. Alltså att funktionshindret inte skapas av funktionsnedsättningen, utan av den sociala och miljömässiga kontext individen är en del av (Oliver 1996). Men vi önskar i denna antologi att gå vidare och hitta ett språk som också kan gå utanför termen funktionsnedsättning eftersom den, trots den sociala modellen, sätter fokus på ordet nedsättning och därmed på det som hamnar utanför normen, det vill säga "avvikelsen". Internationellt har detta uppmärksamrats av forskare inom Critical Disability Studies, däribland Fiona Kumari Campbell (2008) som förespråkar studier av ableism, i analogi med studier av audism. Studier av ableism riktar sitt fokus mot "the able body", vilket återigen är en term som saknar svensk översättning. Vi menar att man bör använda begreppet *funktionsförmåga* som en analytisk kategori likställd med till exempel kön, klass, etnicitet, sexualitet och ålder. Vi utgår här från Åsa Alftbergs och historikern Matilda Svenssons

definition när de skriver: "Alla människor kan kategoriseras utifrån exempelvis klass och etnicitet, men inte utifrån funktionsnedsättning. Dock har alla människor en funktionsförmåga som används för att klassificera, och hierarkisera, dem" (Alftberg & Svensson 2013: 5). En liknande diskussion för sociologerna Mårten Söder och Lars Grönvik, som påpekar att begreppet funktionsförmåga gör det möjligt att jämföra de olika kategorierna i en intersektionell studie, och att man genom att använda begreppet undviker "ett i grunden normativt för-givet-tagande" av den kropp som anses ha full funktionsförmåga (Söder & Grönvik 2008: 9). Vi skriver "anses", då den skarpa gränsen mellan de som har och inte har en funktionsnedsättning är fiktiv. Funktionsförmågan och funktionsnedsättningen är liksom funktionshindret i hög grad relativt och växlar med tid, plats och ålder och påverkas av den aktuella interaktionen människor emellan.

Även sociala och kulturella perspektiv måste infogas för att skapa en komplett förståelse av individers funktionsförmåga (Apelmo 2013, 2016, Hansson 2007a, Svensson 2012). Genom att studera en grupp, människor med hörselnedsättningar, som genom sina olika funktionsförmågor möter både begränsningar och möjligheter när de befinner sig på olika platser, menar vi att den moderna ljudmiljöns premisser synliggörs. Ett sådant exempel lyfter Alftberg fram i sitt kapitel i denna antologi när hon skriver om hur personer med cochleaimplantat kan välja bort hörandet, trots den sociala risk detta innebär. Att till exempel pendla med tåg till arbetet och uppleva den ljudmiljö som uppstår där, omvandlas istället till en möjlighet till en stunds avkoppling från ljud genom att cochleaimplantatet stängs av. Den sociala risk som detta medför handlar om samhällets förväntningar på att personer med hörselnedsättning alltid bör sträva efter att höra så bra som möjligt utifrån deras skilda förutsättningar, och använda de hjälpmedel de blivit försedda med.

När ljudmiljöer ska göras tillgängliga ligger ofta fokus på tekniska lösningar. Vi menar att med teknologin följer implicita föreställningar om den hörande normen. Alla former av tekniska hjälpmedel vid funktionsnedsättningar utgår från en tankefigur som innebär ett kompensatoriskt synsätt, det vill säga tekniska lösningar förväntas kompensera brister eller ersätta avsaknad av någon form av funktionsförmåga (Brown & Webster 2004). Inbäddad i teknologin finns sociala och kulturella aspekter,

däribland normer och värderingar om vilken typ av funktionsförmåga som anses eftersträvarsvärd och vilken som inte är det. Teknologin har därmed en meningsskapande betydelse. Även om syftet med teknologin är att avskaffa eller minska skillnader i funktionsförmåga, är det ofta så att teknologin framhäver funktionsnedsättningen snarare än att tona ned den (Moser 2006).

Kroppars skilda platser

Avslutningsvis ska vi diskutera antologins perspektiv på kroppen och hur olika kroppar tar plats i skilda ljudmiljöer. I en svensk kontext har det gjorts flera studier kring platserns betydelser för människor (jfr. Friberg *et al.* 2005, Högdahl 2003). När det gäller människors vardagliga liv har forskning visat hur ljud styr både sinnesstämning och upplevelse av tid och rum, och hur ljudet får mening i relation till den egna och andras identitet (Eriksson 2007). Utgångspunkten i dessa studier har dock varit ett normativt ideal: kroppen utan funktionsnedsättningar, vilket innebär avsaknad av ett problematiserande förhållningssätt.

I denna antologi utgår vi istället ifrån funktionshinderforskning som har pekat på att det finns sociala och kulturella hinder som kan begränsa möjligheterna för personer med medfödd eller förvärvad funktionsnedsättning att beträda specifika platser i samhället (jfr. Cresswell 1996, Glesson 1999, Dyck 2010). Likaså har de strategier som dessa personer har utvecklat för att förhålla sig till samhälleliga hinder och habiliteringens stödjande roll utforskats (Apelmo 2013, 2016, Hansson 2007a, 2009). Många av de empiriska exemplen i tidigare forskning är dock inriktade på fysiska hinder i miljön och inte på de hinder som kan finnas i ljudmiljöer. Kunskapen är begränsad om de inskränkningar personer med hörselnedsättning möter i vardagliga ljudmiljöer.²

Ett sätt att närma sig plats är istället att ta utgångspunkt i geografen Rob Kitchins resonemang som utgår från det rumsligas betydelse (Kitchin 1998, se också Cresswell 1996). Kitchin framhäver att funktionshinder är något

² Se exempelvis Edwards & Harold 2014, Ibertson *et al.* 2009, Preisler & Midbøe 2011, Werngren-Elgström *et al.* 2006.

som är både rumsligt och socialt konstruerat. För att kunna analysera situationer där funktionshinder uppstår måste vi synliggöra hur platser är socialt producerade och utestänger människor som har funktionsförmågor som på olika sätt hamnar utanför normen. Enligt Kitchin är platser exkluderande på två olika sätt: "The spatialities of disability are configured to convince disabled people that they are 'out of place' and to keep them 'in their place'" (Kitchin 1998: 354). Vi kan ställa oss frågan om hinder på platser gör att människor upplever att de inte kan vara på platsen och därmed känner sig utanför? Om det är så kan vi också fråga oss om dessa människor söker sig till platser som samhället har definierat som "deras platser"? I antologin visar Per Germundsson, forskare i handikappvetenskap, och sociologen Berth Danermark hur utformningen av arbetsplatser i form av öppna kontorslandskap missgynnar personer med hörselnedsättning. Öppna kontorslandskap innefattar ofta samtalsstörande ljud vilka förhindrar kommunikationsprocessen och därmed delaktighet och inflytande i arbetsplatsens sociala liv. Kontorslandskapet kan betraktas som en sådan plats där individen med hörselnedsättning är "out of place".

I boken *Queer Phenomenology* kopplar filosofen Sara Ahmed (2006) kropp till plats på ett mer explicit sätt än Kitchin. Ahmed diskuterar det fenomenologiska begreppet intentionaltitet, vilken hon skildrar som en riktning eller orientering. Människor orienterar sig mot vissa platser mer än andra, men det vi riktar oss mot kan också rikta oss eller orientera oss på ett särskilt sätt. Ahmed påpekar att vissa orienteringar är mer normativa än andra och formas av kulturella normer och föreställningar om vad som betraktas som normalt respektive avvikande. Alla riktningar eller orienteringar startar från individens utgångspunkt, vilken enligt Ahmed är den egna kroppen. Men utgångspunkten, liksom det som individen orienterar sig mot, ingår i en social och kulturell kontext. Detta formar vilka platser som är, eller uppfattas som, åtkomliga.

Utifrån detta resonemang återfinns också ett mer metodologiskt angreppssätt som författarna i antologin använder sig av för att synliggöra när normer kring funktionsförmåga blir tydliga. Främst söker vi oss till de *avbrott* där individen på ett eller annat sätt inte får ta plats och där det då blir en konfrontation eller ett synliggörande av de hinder som finns i en specifik ljudmiljö (Leder 1990). Just avbrottets metodologiska betydelse

skriver etnologen Jonas Frykman om när han poängterar att: "Ofta är upplevelsen av platsen så grundläggande att något annorlunda, ett avbrott, måste till för att vi skall uppmärksamma hur tätt vi är inneslutna i den och det är kanske först då vi verkligen börjar reflektera över den och tar den på armslängds avstånd" (Frykman 2012: 60). Hansson har i ett annat sammanhang utvecklat detta perspektiv och menat att ordet "annorlunda" är olyckligt valt eftersom det pekar ut avbrottet som något som skiljer sig från vad som skulle kategoriseras som det "normala" (Hansson 2013). Som ett komplement kan vi använda oss av termen *kritiska platser* som Hansson utvecklat och som lägger vikt vid de platser där individen vill vara deltagande, men där hindren gör det svårt att vara just detta. Med termen kan vi förstå att det inte bara är rumsliga hinder som försätter individen i den svårhanterliga situationen, utan också de sociala relationerna tvingar fram ett agerande. Hansson skriver: "Kritiska platser kan därmed förstås som att de för med sig ett (av)brott i ett pågående flöde, ett avbrott i vardagslivet som individen måste förhålla sig till" (Hansson 2007b: 140). För att gå tillbaka till resonemanget kring Frykmans perspektiv menar vi att det är bättre att betrakta avbrottet som en kritisk plats där individen måste förhålla sig till de sociala relationer som platsen inbegriper. De kritiska platserna innebär därmed också sociala risker, till exempel genom individens motståndsstrategier gentemot normativa förväntningar, något som diskuteras i Alftbergs kapitel.

Presentation av kapiteln

Etnologen Åsa Alftberg undersöker inledningsvis i kapitel 2 hur det är att leva som användare av cochleaimplantat och teknologins meningsskapande betydelse. Exempelen är hämtade från intervjuer med personer med hörselnedsättning som i de flesta fall varit normalhörande eller haft en mindre hörselnedsättning tidigare i livet. Den mening och betydelse som teknologin skapar kretsar kring en normativ tankefigur om funktionsfullkomlighet. I relationen mellan individ och samhälle finns ett förväntat moraliskt ansvarstagande för en strävan efter funktionsfullkomlighet eller åtminstone förbättrad funktionsförmåga, i detta fall kring hörsel. Alftberg visar dock hur det i vardagliga praktiker skapas utrymme för strategier som

delvis bygger på ett motstånd mot ansvarstagande och funktionsfullkomlighet. De intervjuade väljer att inte använda sitt cochleaimplantat i vissa situationer och därmed utmanas normer och föreställningar om det eftersträvarvärda i att vara hörande. Alftberg beskriver också hur användningen av teknologin gör den till en del av personen som använder den, vilket skapar valmöjligheter kring att ha teknologin påkopplad eller avstängd.

Syftet med cochleaimplantat är att häva åtskillnaden mellan hörande och hörselnedsättning. Dock finns en risk att personer som brukar teknologin framstår som avvikande just genom användandet av den. Denna paradox synliggörs ytterligare i pedagogen Ingela Holmströms kapitel 3, som problematiserar de kompensatoriska och ”reparativa” perspektiv som finns i de teknologier som vänder sig till personer med nedsatt hörsel. Genom att redogöra för en historisk förståelse av användningen av tekniska hörselhjälpmedel och hur de framställts inom brukarorganisationer, exempelvis Sveriges Dövas Riksförbund, påvisar Holmström hur hörselstödjande teknologier fokuserar på att ”reparera” det sinne som inte anses fungera. Utgångspunkten är att talad kommunikation är att föredra, och att visuella och taktila teknologier inte ges samma utrymme. Författaren menar att detta synsätt har lett till att allt fler hörselnedsatta barn idag går i ”vanlig” skola med hjälp av hörselstödjande teknologier (främst cochleaimplantat) och att specialskolorna, som tillämpar visuella teknologier och teckenspråk i högre grad, får färre elever.

Holmström ger också empiriska exempel från två skolmiljöer för att visa hur teknologin används i klassrumsinteraktionen. Främst framhålls hur barn som är användare av cochleaimplantat hamnar i en utsatt position gentemot lärare, elevassistenter och sina klasskamrater på grund av teknologin. Hanteringen och användningen av olika hörselstödjande teknologier i klassrummet snarare hindrar än främjar möjligheter till delaktighet, vilket grundar sig i omedvetenhet och underliggande normer. Barnen med nedsatt hörsel befinner sig i klassrumsgemenskapens periferi.

Relationen mellan ljudmiljö och teknologi fördjupas ytterligare i kapitel 4 av etnologen Robert Willim som lyfter fram diskussionen om tekniker för isolering och delaktighet. Willim resonerar här kring samspelet mellan ljud, rum och teknikanvändning. Olika typer av tekniker skapar avskildhet

respektive delaktighet, till exempel hörlurar som kan användas för att skapa en avsiktlig isolering från omgivningens ljud, vilket är särskilt förekommande i offentliga rum. Samspelet mellan ljud, rum och teknologi inbegriper också ett samspel mellan sinnen som författaren benämner som multisensoriska praktiker. Det innebär att det visuella vävs samman med det aurala, till exempel i ljud- och musikproduktion eller vid mätningar av ljud som visualiseras i grafiska kurvor och tabeller.

Willim visar också hur ljud omvandlas med teknik, både som överföring av signaler – vilket sker till exempel med ett cochleaimplantat – och som en omvandling som innefattar hur ljud får ett nytt värde, omtolkas och blir något annat. Ett typiskt exempel på detta är ljud som kan uppfattas och beskrivas som oljud, beroende på vems perspektiv som intas och vilken plats som ljuden utspelar sig på. Till exempel kan ett lågmält samtal uppfattas som oljud på ett bibliotek. Willim lyfter frågan: vad är normalt och för vem? För att förstå vad levda erfarenheter av ljudmiljöer innebär, måste vi förstå hur upplevelser, ljudmiljöer och skiftande mänskliga förmågor interagerar.

I kapitel 5 problematiserar sociologen Elisabet Apelmo flera centrala begrepp rörande ljudmiljöer. Termer som ableism, audism och fonocentrism belyser den maktojämlighet som personer med hörselnedsättning konfronteras med. Platser är skapade och formade för och av normalhörande, vilket leder till exkludering och diskriminering av de som inte passar in i denna grupp. Apelmo lyfter fram den forskning som behandlar de offentliga rum som personer med hörselnedsättning vistas i under sin fritid, både fysiska och digitala rum. Här finns även platser eller rum skapade av och för de som har hörselnedsättning, vilket skapar andra möjligheter men kanske också begränsningar.

Apelmos bidrag framhäver en viktig poäng när det gäller dövrörelsen och dess akademiska förlängning, *Deaf studies*. Där betraktas dövhet inte som en funktionsnedsättning utan som en kulturell och språklig tillhörighet eller minoritet. Identiteten som döv uppfattas som positiv och önskvärd istället för att ses som avsaknad av ett sinne. Det är samhällets visuella otillgänglighet, diskriminerande attityder och avsaknad av kunnskap i teckenspråk som skapar hinder för delaktighet på lika villkor. Samhällets utformning bygger på en hörande norm.

En specifik ljudmiljö och erfarenheter av denna granskas i kapitel 6 av Per Germundsson, forskare i handikappvetenskap, och sociologen Berth Darnemark, nämligen ljudmiljön i öppna kontorslandskap. I en genomgång av forskning rörande utformning av den fysiska arbetsmiljön i relation till hörsel och hörselnedsättning pekar författarna just på samspelet mellan variationer i funktionsförmåga och ljudmiljöns utformning och vilka konsekvenser det får för individens upplevelse av arbetssituationen. Arbetslivet bygger i hög grad på problemfri och snabb kommunikation, men ljudintensiva kontorslandskap är svåra att styra och ha kontroll över. De innehåller ofta ljudkällor som vanligtvis inte klassas som buller men ändå är samtalsstörande. Författarna tar upp begreppet talmaskering, vilket innebär att ett bakgrundsljud har en maskerande effekt på tal. Just samtalets betydelse poängteras, då samtalet syftar till ett gemensamt meningsskapande och förståelse av det som man talar om. Bara den som hör vad som faktiskt sägs kan vara delaktig i den sociala handling som samtalet är.

Antologin avslutas med perspektiv på ljudmiljöer från habiliterings sida, där etnologen Kristofer Hansson påvisar hur personalen inom barn- och ungdomshabilitering formar sin verksamhet utifrån idéer om vilka problem som är väsentliga att lösa. Dessa problem är i sin tur förankrade i samhällets diskurser om folkhälsa och funktionshinder. Kapitlet berör möjligheter till en aktiv fritid och deltagande i fritidsaktiviteter för barn och unga med hörselnedsättning. Ansvar är här ett centralt begrepp där personalens synsätt både inbegriper ansvar hos den enskilde personen, familjen och tränare, men också hos habiliteringen när det gäller att få fritidsaktiviteter att fungera. Vem som har ansvar är aldrig givet, utan detta förhandlas fram beroende på situationen. Hansson kallar ansvarsbegreppet för tøjbart, där tøjbarheten möjliggörs genom en funktionshinderspolitisk paradox som innebär en medvetenhet från samhällets sida att många fritidsanläggningar har bristande tillgänglighet för personer med funktionsnedsättning. Samtidigt poängteras att den enskilde individen har ett eget ansvar för att idrotta och motionera, vilket också är centralt i diskursen om folkhälsan.

Avslutande reflektion

Denna antologi tar fasta på ljudmiljöers komplexitet och den teoretiska och empiriska förståelsen av dessa. Inledningsvis har vi som redaktörer velat lyfta fram och utveckla några centrala perspektiv som vi menar är extra viktiga för att kunna närma sig studiet av ljudmiljöer. Detta har gjorts inom ramen för FN:s funktionshinderkonvention och de rättigheter som poängterar alla människors delaktighet i samhället. Genom att använda begreppet ljudmiljöer blir det möjligt att synliggöra och problematisera de hinder som kan motverka en sådan delaktighet. I antologins övriga kapitel fördjupas både de teoretiska och de empiriska diskussionerna för att göra det möjligt att inte bara förstå, utan också förklara, hur dessa hinder uppstår och vilka kulturella och sociala konsekvenser de får. Detta menar vi är ett första steg för att också kunna förändra samhället och konkret arbeta med funktionshinderkonventionen. Vi argumenterar för en emancipatorisk önskan att delaktighet i samhället ska vara på lika villkor för alla.

Vi vill härigenom också lyfta fram den humanistiska och samhällsvetenskapliga forskningens roll i funktionshinderforskningen. För att skapa en förståelse och ge förklaringar till ljudmiljöers komplexitet och vilka hinder som personer med hörselnedsättning möter i dessa miljöer krävs ett flervetenskapligt angreppssätt. Inte minst kan de metoder, teorier och frågeställningar som används inom humaniora och samhällsvetenskaperna synliggöra nya dimensioner och ge en ökad förståelse för de hinder som finns i samhället. Den forskning som presenteras i antologin utgör en början på en problematisering och ett ifrågasättande av invanda perspektiv på ljudmiljöer och på de hinder som gör det svårt för alla människor att vara delaktiga på lika villkor.

Referenser

- Ahmed, Sara (2006). *Queer phenomenology. Orientations, objects, others*. Durham: Duke University Press.
- Alftberg, Åsa & Matilda Svensson (2013). Funktionsförmåga. *Gränslös. Tidskrift för studier av Öresundsregionens historia, kultur och samhällsliv*, 2: 5-8.
- Apelmo, Elisabet (2013). *Som vem som helst. Kön, funktionalitet och idrottande kroppar*. Göteborg: Daidalos.
- Apelmo, Elisabet (2016). *Sport and the female disabled body*. London: Routledge (kommande).
- Beck, Ulrich (1998). *Risksamhället. På väg mot en annan modernitet*. Göteborg: Daidalos.
- Brown, Nik & Andrew Webster (2004). *New medical technologies and society. Reordering life*. Cambridge/Oxford: Polity Press.
- Bull, Michael & Les Back (red.) (2003). *The auditory culture reader*. Oxford/New York: Berg.
- Campbell, Fiona Kumari (2008). Refusing able(ness): A preliminary conversation about ableism. *M/C Journal*, 11(3). <http://journal.media-culture.org.au/index.php/mcjournal/article/viewArticle/46> [hämtat 2016-03-14].
- Connell, Raewyn (2005). *Masculinities*. Cambridge: Polity Press.
- Cresswell, Tim (1996). *In place/Out of place. Geography, ideology and transgression*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Dyck, Isabel (2010). Geographies of disability: reflections on new body knowledges. I: Vera Chouinard, Edward Hall & Robert Wilton (red.), *Towards enabling geographies. 'Disabled' bodies and minds in society and space*. London: Ashgate.
- Dyer, Richard (1997). *White*. London: Routledge.
- Edwards, Claire & Gill Harold (2014). DeafSpace and the principles of universal design. *Disability and Rehabilitation*, 36(16): 1350-1359.
- Eriksson, Karin (2007). Ljudets etnologi. *Kulturella Perspektiv. Svensk Etnologisk Tidskrift*, 4: 25-33.
- Erlmann, Veit (red.) (2004). *Hearing Cultures. Essays on Sound, Listening and Modernity*. Oxford/New York: Berg.
- Foucault, Michel (1998 (1974)). *Övervakning och straff. Fängelsets födelse*. Lund: Arkiv Förlag.
- Friberg, Tora, Carina Listerborn, Birgitta Andersson & Christina Scholten (red.) (2005). *Speglingar av rum: om könskodade platser och sammanhang*. Stockholm: Östlings Bokförlag Symposion.
- Frykman, Jonas (2012). *Berörd. Plats, kropp och ting i fenomenologisk kulturanalys*. Stockholm: Carlsson.
- Glesson, Brendan J. (1999). *Geographies of disability*. London: Routledge.
- Gramsci, Antonio (2010). *Prison Notebooks*. New York: Columbia University Press.
- Hansson, Kristofer (2007a). *I ett andetag. En kulturanalys av astma som begränsning och möjlighet*. Stockholm: Critical Ethnography Press.

- Hansson, Kristofer (2007b). Unga viljor – kritiska platser. Platsens betydelse för unga män med astma och allergi. I: Sonja Olin Lauritzen (red.), *Leva med allergi. Samhällsvetenskapliga och humanistiska perspektiv*. Stockholm: Carlsson Bokförlag.
- Hansson, Kristofer (2013). Friktion i Öresundsregionen. Handikapperspektiv på (o)rörlighet. *Gränslös. Tidskrift för studier av Öresundsregionens historia, kultur och samhällsliv*, 2: 9-17.
- Hansson, Kristofer & Eva Nordmark (2015). Flervetenskapliga perspektiv på delaktighet och habilitering. I: Kristofer Hansson & Eva Nordmark (red.), *Att arbeta med delaktighet inom habilitering*. Lund: Studentlitteratur.
- Harold, Gill (2013). Reconsidering sound and the city: Asserting the right to the Deaf-friendly city. *Environment and Planning D: Society and Space*, 31: 846-862.
- Hughes, Bill & Kevin Paterson (1997). The social model of disability and the disappearing body. Towards a sociology of impairment. *Disability & Society*, 12(3): 32-40.
- Högdahl, Elisabeth (2003). *Göra gata: Om gränser och kryphål på Möllevången och i Kapstadén*. Stockholm: Gidlunds Förlag.
- Ibertsson, Tina, Kristina Hansson, Elina Maki-Torkko, Ursula Willstedt-Svensson & Birgitta Sahlen (2009). Deaf teenagers with cochlear implants in conversation with hearing peers. *International Journal of Language & Communication Disorders*, 44(3): 319-337.
- Ingold, Tim (2000). *The Perception of the Environment. Essays on Livelihood, Dwelling and Skill*. London/New York: Routledge.
- Kelman, Ari Y. (2010). Rethinking the soundscape: A critical genealogy of a key term in sound studies. *Senses & Society*, 5(2): 212-234.
- Kitchin, Rob (1998). 'Out of place', 'Knowing one's place': Space, power and the exclusion of disabled people. *Disability & Society*, 13(3): 343-356.
- Leder, Drew (1990). *The Absent Body*. Chicago & London: University of Chicago Press.
- Ljudmiljöcentrum (2006). *Manifest för en bättre ljudmiljö*. Lund: Ljudmiljöcentrum, Lunds universitet.
- Moser, Ingunn (2006). Disability and the promises of technology. Technology, subjectivity and embodiment within an order of the normal. *Information, Communication & Society*, 9(3): 373-395.
- Oliver, Michael (1996). *Understanding disability: From theory to practice*. London: Macmillan.
- Preisler, Gunilla & Maria Midbøe (2011). Tvåspråkighet bäst om unga med kokleaimplanterat själva får välja. Intervjustudie om upplevelsen av delaktighet i socialt samspel. *Läkartidningen*, 108(50): 2649-2651.
- Pink, Sarah (2009). *Doing Sensory Ethnography*. London: SAGE Publications.
- Rich, Adrienne (1980). Compulsory heterosexuality and lesbian existence. *Signs*, 5(4): 631-660.
- Schafer, R. Murray (1994 (1977)). *The soundscape. Our sonic environment and the tuning of the world*. Rochester: Destiny Books.

INLEDNING

- Socialstyrelsen (2008). *Buller. Höga ljudnivåer och buller inomhus*. Stockholm: Socialstyrelsen. <https://www.folkhalsomyndigheten.se/pagefiles/12932/buller-hoga-ljudnivaer-inomhus.pdf> [hämtat 2016-03-14].
- Solvang, Per Koren & Hilde Haualand (2014). Accessibility and diversity: Deaf space in action. *Scandinavian Journal of Disability Research*, 16(1): 1-13.
- Svensson, Matilda (2012). *När något blir annorlunda. Skötsambet och funktionsförmåga i berättelser om poliosjukdom*. Lund: Lunds universitet.
- SÖ (2008). Konvention om rättigheter för personer med funktionsnedsättning och fakultativt protokoll till konventionen om rättigheter för personer med funktionsnedsättning. New York den 13 december 2006. Sveriges internationella överenskommelser, SÖ 2008: 26. Stockholm: Utrikesdepartementet. <http://www.regeringen.se/contentassets/f6446d9266db46deaoe58cd6d53a97/konvention-om-rattigheter-for-personer-med-funktionsnedsattning-och-fakultativt-protokoll-till-konventionen-om-rattigheter-for-personer-med-funktionsnedsattning.pdf> [hämtat 2016-03-14].
- Söder, Mårten & Lars Grönvik (2008). Intersektionalitet och funktionshinder. I: Lars Grönvik & Mårten Söder (red.), *Bara funktionshindrad? Funktionshinder och intersektionalitet*. Malmö: Gleerup.
- Thomas, Carol (2007). *Sociologies of disability and illness: Contested ideas in disability studies and medical sociology*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Truax, Barry (2001). *Acoustic Communication*. New York: Ablex Publishing Corporation.
- Werngren-Elgström, Monica, Åsa Brandt & Susanne Iwarsson (2006). Everyday activities and social contacts among older deaf sign language users: Relationships to health and well-being. *Occupational Therapy International*, 13(4): 207-223.

Kapitel 2

Vara av eller på?

Cochleaimplantat och ljudmiljöer

Åsa Alftberg

Cochleaimplantat (CI) är, förenklat uttryckt, en slags inopererad hörapparat för personer som ur ett medicinskt perspektiv är döva eller har en grav hörselnedsättning. Cirka 2000 personer i Sverige är CI-användare och cirka en fjärdedel av dem är barn (Socialstyrelsen 2009: 303). Cochleaimplantat är en teknologi som består av två delar: en processor och ett implantat. Processorn fångar ljudet genom en mikrofon och omvandlar ljudet till digital information. Den informationen förs sedan vidare till implantatet, som är inopererat bakom örat. Från implantatet går informationen vidare till hörselnerven som i sin tur sänder elektriska impulser till hjärnan som tolkar impulserna till ljud. Detta betyder att hjärnan måste (återigen) lära sig att känna igen ljud och tolka dem rätt.³

Cochleaimplantat begagnas ofta som exempel på ny medicinsk teknologi som på olika sätt leder till polariserade ståndpunkter. Forskaren i medicinsk teknologi, Stuart Blume, beskriver hur debatten om cochleaimplantat har kommit att handla om hur implantatet antingen anses vara en revolutionerande medicinsk innovation som syftar till att komma tillrätta med något som betraktas som en brist, eller uppfattas som ett hot mot mänsklig mångfald och personlig och språklig identitet som döv och

³ En tidigare version av denna text har publicerats i *Occasional Papers in Disability & Rehabilitation* 2015: 1.

teckenspråksanvändare (Blume 2010, jfr. Jacobsson 2000). Oavsett ståndpunkt så framställs teknologin som en enkelriktad (makt)relation: något som tillhandahålls från medicinskt håll till dem som anses vara behövande mottagare. Forskningsfältet rörande cochleaimplantat domineras av ett medicinskt perspektiv med fokus på implantatets påverkan på kognition och kommunikation, särskilt när det gäller barn (se t.ex. Ibertsson 2009, Wass 2009, Geers *et al.* 2008, 2009). Eftersom många döva barn opereras med cochleaimplantat, med syfte att ge dem möjlighet till talat språk, finns flera studier som problematiserar detta och diskuterar kombinationen av kommunikationsformer som talat språk och teckenspråk (Holmström 2013, Giezen 2011, Hyde & Punch 2011). Föräldrars ställningstagande och beslutsprocess rörande barnets cochleaimplantat har också studerats (Berg *et al.* 2005, 2007, Christiansen & Leigh 2002). I mindre mängd finns forskning som rör frågor om hur det är att bli opererad och leva med cochleaimplantat som vuxen (Hallberg & Ringdahl 2007).⁴

Inom det internationella forskningsfältet *Disability Studies* finns ett uttalat kritiskt perspektiv och en diskursorienterad diskussion om på vilket sätt cochleaimplantat bidrar till att döva personer tvingas anpassa sig ytterligare till en normerande hörande värld (Campbell 2009, Edwards 2005, Hughes 2000). Denna text vill snarare betrakta CI-användare som aktiva brukare av teknologin, där normer kring hörandet inbegriper ett förhandlingsutrymme, om än asymmetrisk ur maktsynpunkt. Med fokus på brukarperspektivet blir följande frågor relevanta att ställa: Vad innebär det att leva som användare av cochleaimplantat? Vilken mening och betydelse har denna allt vanligare teknologi för personer med hörselnedsättning i det moderna samhällets skiftande ljudmiljöer?

Jag har valt att använda begreppet ljudmiljöer för att betona att ljud alltid är del av fysiska platser och föremål och befinner sig i ett sammanhang. Platser och föremål kan betraktas som exempel på materialitet, det vill säga materiell omgivning, som har stor betydelse för människors meningsskapande. Mänskliga erfarenheter bör studeras med utgångspunkt i

4 Däremot, i en svensk kontext, finns flera berättelser ur CI-användares egna perspektiv, exempelvis *Vuxendöva i tiden: berättelser om CI* (2008) av VIS-akademin, *Snäckan* (2008) av Therese Fornstål, *På upptäcksfärd i ljudriket* (1995) och *Tillbaka till ljudriket* (2003) av Ulla Ståhlberg, samt flera bloggar på internet.

sammanflätandet mellan människan och hennes omgivning, med premisen att subjektivitet och materialitet inte utesluter utan förutsätter varandra (Frykman & Gilje 2003). På samma sätt som människor förser ting och platser med innebörder, gör dessa något med människan. Ting och platser är aktiva medskapare av praktiker och självförståelse och har större betydelse för mänsklig existens än vi vanligtvis tror och tänker på (Alftberg 2012).

Studien har sin uppkomst i ett projekt om fritidens ljudmiljöer som syftar till att undersöka villkor för delaktighet för personer med hörselnedsättning.⁵ Syftet med detta kapitel är att undersöka upplevelser av ljudmiljöer hos personer med cochleaimplantat för att skapa kunskap och förståelse kring hur mening skapas och förhandlas i mötet mellan kropp, teknologi och plats.

Funktionsdugliga medborgare

Min utgångspunkt är att funktionsförmåga är ett perspektiv på kroppen som formulerats utifrån historiska och kulturella omständigheter och alltid relaterar till plats och materialitet, inklusive teknologi. Begreppet funktionsförmåga används för den analyskategori som rör kroppars funktion och är jämförbart med hur kategorierna kön, klass, etnicitet, sexualitet och ålder tillämpas analytiskt. Begreppet kan ses som en ersättning för benämningen funktionsnedsättning som enbart fokuserar på det som hamnar utanför normen, på "avvikelsen" (Alftberg & Svensson 2013). På samma sätt som människor kan kategoriseras utifrån exempelvis klass och etnicitet, har alla människor en funktionsförmåga som används för att klassificera och hierarkisera dem (Söder & Grönvik 2008).

Genom att använda begreppet funktionsförmåga förskjuts fokus från funktionsnedsättning till att även inbegripa undersökandet av den funktionsfullkomliga kroppen, det vill säga den normativa tankefiguren om en fullt funktionsduglig kropp och, i linje därmed, en disciplinerad medborgare. Jag menar att denna normativa tankefigur är något som individen alltid måste förhålla sig till och en viktig uppgift blir därmed att utforska

⁵ Projektet "Fritidens ljudmiljöer: En brukarstudie om platserns betydelse för personer med cochleaimplantat", finansierat av Crafoordska stiftelsen.

på vilket sätt detta görs.⁶ Den normativa tankefiguren om funktionsfullkomlighet ingår i det vidare begreppet *ableism*, som definieras som:

...a network of beliefs, processes and practices that produces a particular kind of self and body (the corporeal standard) that is projected as the perfect, species-typical and therefore essential and fully human. Disability then is cast as a diminished state of being human. (Campbell 2009: 5)

Funktionsdugliga, standardiserade kroppar och disciplinerade medborgare är också utgångspunkten i begreppet *self-care* med rötter från filosofen Michel Foucault (jfr. Alftberg & Hansson 2012). Begreppet *self-care* relaterar till det västerländska biomedicinska paradigmet med dess strävan efter kontroll över sjukdom och funktionsnedsättning (Wendell 1996). Paradigmet inbegriper också en förväntan på att människor ansvarsfullt ska ta hand om sin hälsa och sina kroppar. Därigenom kan de bli goda och funktionsdugliga medborgare (Conrad 1994, Lupton 2012). Funktionshinderforskaren Susan Wendell talar om en disciplinering som syftar till att forma och kontrollera människors kroppar, och som blir verksam genom myten om att en sådan kontroll verkligen är möjlig. Liksom alla myter innehåller den drag av verklighet eftersom vi kan ha kontroll över vissa kroppsliga tillstånd, men långt ifrån alla (Wendell 1996:93ff). Foucault använder begreppet *biopower* för att beskriva hur denna disciplinering som företeelse växer fram med det moderna samhället i syfte att kontrollera och styra befolkningen (Foucault 1995, 1990).

Self-care innefattar också identitetsskapande praktiker och strategier⁷ (Foucault 1988). I det senmoderna samhället förväntas den goda med-

6 Rosemarie Garland Thomson, forskare inom Disability Studies, talar om funktionsfullkomlighet, *able-bodiedness*, och dess begreppsmässiga motsats, *disability*. Hon beskriver förhållandet mellan dess två begrepp som en institutionaliserad jämförelse av kroppar som inbegriper kulturella normer och föreställningar om vad kroppar ska vara eller ska (kunna) göra (Garland Thomson 1997: 6).

7 I artikeln använder jag begreppet strategi men inte med samma teoretiska betydelse som Foucault (som applicerar begreppet strategi för att förtydliga skillnaden mellan handling på individnivå och samhälleliga strukturer och kopplar det till maktrelationer och makttekniker). Jag definierar här strategier som mer eller mindre medvetandegjorda handlingar och handlingsberedskap på individnivå som dock är formade av en kulturell kontext.

borgaren ta ansvar för att planera strategier för hur livet ska levas, strategier som samtidigt måste vara öppna för ständig omarbetning och förhandling. Den goda medborgaren definieras också alltmer utifrån sin flexibilitet och förmåga att anpassa sig till varje ny form av kunskap och följderna av den (McRuer 2006). Detta innebär ett konstant uppfinnande och omformande av oss själva (Rose 1998).

Jag vill använda detta resonemang för att beskriva och förstå cochleaimplantatets meningsskapande betydelse. Cochleaimplantat är en teknologi som anses ge individen möjlighet till förbättrad funktionsförmåga. Liksom alla "prosthetic technologies" bär den med sig outsagda men omfattande åligganden i strävan efter fullvärdigt medborgarskap (Brown & Webster 2004: 120). Jag avser dock att utveckla analysen genom att inte enbart betrakta människor som passiva mottagare av normer och ideal, utan som aktörer och brukare med förmåga att ständigt skapa ny mening. När det gäller ting och teknologi innebär det att annan betydelse skapas än den som ursprungligen var tänkt i utformandet av tinget (Akrich 1992). Detta sker genom vardagliga praktiker, genom användandet av tinget och görandet av den till sin egen. Så frågan är: Vad händer när self-care omvandlas till vardagliga praktiker? Vilken mening skapas och förhandlas fram i användandet av cochleaimplantat i olika ljudmiljöer?

Studiens deltagare och metod

Deltagarna kontaktades genom Hörselskadades Riksförbund (HRF) och Vuxendöva i Sverige (VIS). Intervjuer gjordes med de personer som anmälde intresse för att delta i studien: fem personer mellan 50 och 67 år som varit CI-användare de senaste fem till femton åren. Deras hörselnedsättning var något som uppstått i vuxen ålder eller som tonåring, förutom en kvinna som var född med nedsatt hörsel vilket upptäcktes när hon började skolan. Alla deltagarna har använt hörapparat under flera år, men då hörselnedsättningen till slut övergått till dövhet har de föreslagits, eller själva efterfrågat, cochleaimplantat av hörselvården. Ingen av intervjupersonerna ser sig som döva i bemärkelsen att de ingår i den sociala tillhörigheten som kallas dövkultur, utan de beskriver sig som hörselskadade.

Intervjuerna genomfördes på en plats som intervjupersonen själv fått välja och varade mellan 45 minuter och knappt två timmar. Intervjusamtalet utgick från en semistrukturerad intervjuguide med teman såsom upplevelser av själva cochleaimplantatet, erfarenheter av ljud och olika ljudmiljöer samt fritidssysselsättningar. Intervjuerna transkriberades därefter ordagrant. I analysdelens återgivande av citat har talspråket omvandlats till skriftspråk, eftersom skrivet talspråk riskerar att ge ett missvisande intryck av intervjupersonens förmåga att uttrycka sig.

Genom organisationerna skickades också frågelistor ut. Frågelistor är ett traditionellt etnologiskt material och används ofta som komplement till eller tillsammans med intervjumaterial och observationer i etnologiska studier och skrifter (Hansson 2007, 2010, Sjöholm 2003). De är uppbyggda kring ett utvalt tema eller ämne och deltagarna ombeds att skriva ner sina tankar, åsikter, minnen och erfarenheter kring det specifika ämnesområdet – i detta fall upplevelser av fritidens ljudmiljöer. Tolv svar erhöles från personer mellan 44 och 78 år vilka hade varit CI-användare alltifrån sex månader till sexton år.

En frågelista kan ge mottagaren möjlighet att tolka frågorna mer fritt i jämförelse med en intervjusituation, och personen bestämmer själv vilka frågor hen vill svara på. Till skillnad från intervjusituationen har forskaren inte möjlighet att ställa följdfrågor. Respondentens bakgrund och erfarenheter utanför frågelistans ämne förblir oftast okända. Men det kan också vara lättare att berätta något i en relation där båda är anonyma och ”ansiktslösa” inför varandra, vilket är fallet med en frågelista (Hagström & Marander-Eklund 2005).

Vad gäller etiska aspekter så är det viktigt att ta hänsyn till att hörselnedsättning och dövhet brukar beskrivas som dolda funktionshinder. Trots detta riskerar personer med funktionshinder ändå i högre grad att stigmatiseras och marginaliseras än många andra grupper i samhället. Så är till exempel konkreta upplevelser av diskriminering och negativ särbehandling vanligt förekommande. Detta innebär att forskningsfrågor, materialinsamling och forskarens position i förhållande till de som beforskas är extra angeläget att reflektera över genom hela forskningsprocessen. Bland annat har det varit betydelsefullt att använda många och långa citat i analysen för att lyfta fram deltagarnas egna röster utöver mina tolkningar av deras utsagor.

Inom funktionshindersforskningen påtalas vikten av brukarperspektiv, vilket innebär att lyfta de beforskades position som subjekt – i motsats till (undersöknings)objekt – samt att reflektera över den över- och underordning som finns mellan forskaren och de beforskade (Söder 2005). Dock sker urvalet av citat, liksom tolkning och analys, alltid utifrån forskarens perspektiv.

Analysen skildrar inledningsvis processen kring hur det är att lära sig att höra med ett cochleaimplantat ur deltagarnas perspektiv.

Kamp och investering

Alla deltagarna i studien beskriver processen att åter ”lära sig höra” som smärtsam, till och med plågsam. När apparaturen inkopplas första gången uppstår plötsligt höga och obegripliga ljud som ofta beskrivs som knaster eller brusande och sprakande ljud. Upplevelsen beskrivs som obehaglig och det tar lång tid att vänja sig vid de nya ljuden och lära sig tolka vad det är man hör. Obehaget kring den ljudbild som skapas av cochleaimplantatet gäller oavsett om beslutet att välja cochleaimplantatet har varit enkelt och självklart eller om det är något man funderat över och varit tveksam till under en längre tid.

Lena beskriver just hur detta nya sätt att ha tillgång till ljud på kan upplevas och hanteras:

Det var jättejobbigt! Men jag är ju en kämpe så jag lånade sådana här talböcker på biblioteket som jag satt och lyssnade på flera timmar varje eftermiddag och så läste jag samtidigt för jag skulle få in det. För det är inget normalt ljud. Det är mer ett metalliskt Kalle Anka-ljud. Sedan ska ju hjärnan lära sig att höra om. Så det var kämpigt, det kan jag ju säga, första tiden, men jag kämpade på bra. Det gäller att utsätta sig för olika ljud. Jag tyckte det var någonting här i huset, det var ju ljud som jag inte hade hört. Jag hörde ju alla ljud då, om det knäppte i ett element, sådant som man sedan sällar bort och som man inte hör när man hör. Men jag hörde ju allt, och det är ganska jobbigt att ta in. Man blir fruktansvärt trött. Men jag var ganska fort tillbaka till jobbet, jag arbetade successivt mer och mer, jag är ju envis (skratt). Det måste man vara. Jag har träffat personer som har blivit opererade ett år tidigare. De hade sitt CI i byråldan hemma, de tyckte det var så jobbigt. Men man får inte ge upp.

Lenas berättelse är i det närmaste representativ för deltagarna. Hon beskriver sig själv som någon som tar ansvar för att lära sig att förstå de ljud hon hör, trots att det är ett hårt och mycket tröttande arbete att (åter)erövra vardagens ljudmiljöer. Det erfordras mycket träning för att kunna höra med ett cochleaimplantat, och hur väl implantatet fungerar varierar från person till person.

Tidigare forskning om hörselnedsättning utgår ofta från den stigmatisering som förknippas med nedsatt hörsel och dövhet, det vill säga den process som innebär ett nedvärderande utpekande av grupper eller enskilda individer som anses avvika från normen. Att ha en hörselnedsättning medför ofta upplevelser av en sådan stigmatisering (Hétu 1996, Gullacksen 2002, Hindhede 2012). Människor med hörselnedsättning utformar därför strategier för att dölja sin nedsättning och därmed bevara sin identitet och ”passera” som hörande (Goffman 2007). Goffman använder begreppet passera för att beskriva hur individen aktivt strävar efter att dölja det som uppfattas som avvikande och individen uppnår på så sätt den högre status som medföljer den som anses vara normal (Goffman 2007: 80ff).

Stigmatisering har naturligtvis betydelse för hur vi kan diskutera det som anses vara nedsatt funktionsförmåga, men jag vill här med utgångspunkt i begreppet self-care ge ett annat perspektiv på funktionsförmåga. Cochleaimplantatet kan betraktas som en slags investering från samhällets sida – ett samhälle där full funktionsförmåga är normen. Men implantatet kan likaväl ses som en investering från individens sida. Processen att lära sig höra med cochleaimplantat är arbetsam och till och med smärtsam, och tar mycket energi och kraft. Drivkraften att välja implantatet handlar både om en önskan att höra bättre och om en normativ strävan efter funktionsfullkomlighet eller åtminstone förbättrad funktionsförmåga. Samhällets förväntan på varje individs ansvarstagande rörande hälsa och funktionsförmåga innebär också en förväntan på att varje möjlighet till det som ger, eller anses ge, en förbättrad funktionsförmåga måste tas tillvara. Att avstå från möjligheten till förbättrad hörsel genom cochleaimplantat skulle således vara ett felaktigt agerande i enlighet med samhällets normer (Seymour 1998). Den funktionsförmåga som anses särskild problematisk vid hörselnedsättning är förmågan till kommunikation, vilket kommer att diskuteras nedan.

Vikten av kommunikation

I berättelserna om att leva med cochleaimplantat framträder möjligheten till kommunikation, både som muntliga samtal och förmågan att uppfatta auditiv information, som en utgångspunkt för hur ljudmiljöer betraktas. Ljudmiljöer blir bedömda av deltagarna beroende på hur svårt eller lätt det är att föra ett samtal eller höra tal, som exempelvis muntlig information. Särskilt restauranger och affärer framhålls som besvärliga ljudmiljöer då de ofta har någon form av bakgrundsmusik och inredning som skapar dålig akustik. Andra exempel tas upp av Monica:

Om man ska gå på spinning till exempel, då kan man ju känna att man faktiskt behöver höra vad instruktören säger. Man kan nog inte bara titta på de andra när man ska ställa in saker på cykeln och så där. Så det är svårt. Sedan är det sådana saker som teater. Där är det ju fortfarande svårt att hänga med, även om det finns slinga ibland. Utan slinga fungerar det överhuvudtaget inte att gå på teater. Det är ofta så att de säger att de har slinga men sedan kontrollerar de inte om den fungerar utan det är teaterbesökare som talar om det för dem. Så rättar de till det, men det kan ju fortfarande vara svårt. Det är ju olika röster som pratar och det går snabbt. Det är väldigt svårt. Och man höjer och sänker rösten och så där, det är svårt.

Utifrån en hörande norm framställs just den verbala kommunikationen som den mest normala formen av kommunikation. Förmågan till kommunikation är naturligtvis viktigt. Brister i kommunikationen leder till ett hot mot våra sociala relationer, eftersom att kommunicera med andra människor är att skapa och bekräfta sociala relationer och ytterst vår mänsklighet (Danermark 2013). Problemet är att olika former av kommunikation rangordnas i ett hierarkiskt system som skapar exkludering av de som använder kommunikationsformer med lägre status än det talade språket.

I Per Germundssons och Berth Danermarks bidrag i denna antologi beskriver de hur ett samtal kännetecknas av att de som samtalar har som syfte att etablera en gemensam mening. De som samtalar har båda ansvar för att detta ska fungera. Men när en person måste fråga om flera gånger

för att personen inte hör, eller svarar fel, upplevs det som något som bryter ”flödet” i samtalet och samtalet kan kännas besvärande (se även *ibid.*). Här finns en paradox, menar jag. Den som försöker ta sitt ansvar för meningsskapandet i samtalet men som tvingas göra det genom att exempelvis fråga om, är samtidigt den som ”stör” samtalsflödet och det gemensamma meningsskapandet. Lite tillspetsat kan sägas att hur man än gör så blir det fel. I praktiken är det också så att större ansvar egentligen läggs på personen med hörselnedsättning, eftersom den personen förväntas använda tekniska hjälpmedel, som hörapparat eller cochleaimplantat, för att underlätta kommunicerandet (Holmström 2013). Ansvarstagandet är således inte jämlikt utan större för den som har en hörselnedsättning.

Fungerande teknologi

Kopplingen mellan self-care och funktionsförmåga involverar många olika aspekter, särskilt i relation till teknologi och tekniska hjälpmedel då self-care inbegriper ansvaret för att tekniken ska fungera (Dansholt & Langstrup 2012). Detta bidrar ytterligare till den asymmetriska ansvarsfördelningen. När det gäller cochleaimplantat så handlar det om många till synes triviala detaljer att ta hänsyn till, till exempel att alltid se till att ha extra batterier med sig, men som kan visa sig vara avgörande. Lena berättar att hon som ny CI-användare till en början glömde att ta med sig extra batterier vilket kunde ge obehagliga överraskningar: ”För det hände rätt ofta att man stod i en affär och skulle betala: Pang sa det och så hörde man ingenting! Och så hade man kanske inga nya batterier med sig, så det har jag alltid numera”. Eva planerar regelbundet in byte av batterier, eftersom de har så kort hållbarhet:

Jag får byta ungefär var fjärde dag... tre stycken batterier. Det finns laddningsbara batterier, men som det varit hitintills så räcker de ju inte en hel arbetsdag. Och då är det ju bara opraktiskt.

Andra aspekter på fungerande teknik är att ha väl anpassade inställningar i olika ljudmiljöer. Till vissa processorer medföljer en fjärrkontroll för att underlätta eventuella ändringar av inställningarna. Lena kan lätt ändra

inställningar och program genom en fjärrkontroll, till exempel skifta mellan hörselslingan för tv och telefon till programmet som används vid buller: ”Jag tycker det är väldigt svårt att knäppa på denna [vid örat], så jag använder fjärrkontrollen”. Lena vill under intervjun visa mig hur fjärrkontrollen fungerar, men kan först inte hitta den. Efter en stunds letande hittar hon den, och hon påpekar att hon alltid tar fjärrkontrollen med sig utanför hemmet, tillsammans med de extra batterierna.

Eva understryker att det är svårt att ha något på huvudet, till exempel en mössa eller cykelhjälm, eftersom processorn då kan börja tjuta. Cykelhjälmens trär hon på försiktigt för att kunna använda den. Även Lena tar upp hur svårt det är att använda cykelhjälm som CI-användare: ”Jag fick säkert prova femtio hjälmar innan jag hittade en som passade bra. För man kan inte ha den [hjälm] för löst heller för då hjälper den ju inte.” Lena fortsätter med att påpeka att det också är besvärligt vid regnväder, eftersom processorn inte tål vatten:

För de [CI] tål ju inte så mycket regn. Så man får ju alltid, jag försöker köpa jackor med luva för att jag ska slippa ta av den. Den är ju lite mer vattentåligen än min gamla, men den tål ju inget ösregn. Så man får alltid tänka på att ha någonting med sig så man kan skydda huvudet.

Andra svårigheter kan dyka upp vid anskaffandet av glasögon, där bågarna inte kan ha för tjocka skalmar på grund av processorn. Dessutom måste apparaturen skötas och tas om hand genom att förvaras i en torklåda för att avfuktas, vilken i sin tur kräver särskilda torkbriketter. Filter till processorn behöver också bytas regelbundet. Alla dessa ting som omgärdar cochleaimplantatet kan sägas ingå i ett *nätverk* där föremålen tillsammans förväntas fungera ihop (Dansholt & Langstrup 2012: 526, Latour 2005). Individens ansvar för att hålla samman detta nätverk, det vill säga hålla ordning på sakerna och få dem att fungera. Här blir förväntningar om ansvarstagande konkretiserade i de materiella föremål som omger CI-apparaturen och dess användare. Samtidigt som tingen bidrar till att skapa kontroll över teknologin så medför de också ett visst krångel, till exempel genom att individen tvingas att alltid veta var fjärrkontrollen befinner sig eller komma ihåg att ta med extra batterier.

Moraliskt laddad handling

Flera deltagare talar om att många ljudmiljöer är påfrestande och trötande. Det kan till exempel vara platser där många personer samtalar på samma gång eller offentliga miljöer med mycket bakgrundsljud. Telefonkontakter upplevs ofta som ansträngande, särskilt med okända människor. När deltagarna berättar om sådana påfrestningar tolkar jag det som att ansträngningen också innefattar det ansvar för kommunicerandet som till största delen har placerats hos dem. Thomas påpekar:

Överallt där det finns ljud så är det besvärligt. När du till exempel går i staden är det besvärligt att ha ett normalt samtal med en person vid sidan av mig, det är mycket svårt. För bilar gör oväsen och det finns andra ljud runt omkring som väsnas. Så det kvittar, överallt där det finns ljud. Och det här (skramlar med skeden mot kaffekoppen) är mördande (skratt). Mycket sådant, man sitter på möte och folk bläddrar i sina papper och allt sådant där, och skramlar med kaffekoppar och håller på, alltså det går inte. Så alla platser med ljud är besvärliga. Om jag ska kommunicera med någon. Ska jag inte göra det så spelar det ju ingen roll, för då kan jag ju stänga av så stör det inte.

I sin berättelse om ansträngande ljudmiljöer avslutar Thomas med att beskriva hur han gör för att slippa höra ljud eller snarare oljud. Thomas ser möjligheten att stänga av processorn som en strategi för att undvika besvärliga ljudmiljöer. Eva har utvecklat strategin att stänga av till en daglig rutin då hon pendlar till och från arbetet:

Alltså, jag gör så här att jag har de avstängda när jag sitter på tåget, när jag går själv på stan, det är ju så. Just för att slippa det ljudet. Så när jag går från jobbet, om jag inte har sällskap med någon, så stänger jag av hörsparaterna från det jag går från ytterdörren och sedan är det avstängt. Det är jätteskönt, det är det. När jag går hemifrån på morgonen så är jag avstängd och sedan så sätter jag på dem när jag kommer innanför dörren på jobbet, om jag då inte har sällskap med någon. Det är jätteskönt.

Att stänga av processorn i hemmet är inget ovanligt för att kunna vila från ljud en stund. Men i citaten ovan berättas om hur processorn stängs av på

offentliga platser, vilket förvånade mig till en början. Min naiva förvåning kan sägas positionera mig som hörande och som en del av en hörande norm. Jag vill dock dra nytta av min spontana reaktion och vidareutveckla diskussionen om strategin att stänga av och dess innebörd.

Thomas talar om ljud som något som stör, och Eva poängterar hur skönt det känns att slippa (o)ljud, vilket motiverar dem att stänga av processorn. Men vad som gör det särskilt intressant är hur deras konstateranden alltid följs av kommentaren ”om jag inte behöver kommunicera med någon” eller ”om jag inte har sällskap med någon”. Jag tolkar detta som att det finns en moralisk laddning i handlingen att stänga av processorn. Om cochleaimplantatet kan betraktas som en investering för förbättrad funktionsförmåga så blir handlingen att stänga av teknologin en utmaning av normen kring funktionsfullkomlighet. Individen avsäger sig det outtalade ansvarstagande som förväntas av CI-användare. Men genom att påpeka att man inte stänger av i sällskap med andra (hörande) personer, så kan ansvaret ändå sägas vara upprätthållet.

Naturligtvis har min position som hörande betydelse för sammanhanget. Thomas och Eva kan känna att de måste försvara sitt val att stänga av, vilket också bekräftar att det är en moraliskt laddad handling – ur ett hörande perspektiv. Från ett perspektiv av nedsatt hörsel behöver det inte vara det. Att stänga av processorn är dock inte en självklar strategi för alla CI-användare. En kvinna som besvarar frågelistan menar att hon har ett starkt behov av att ha processorn på hela tiden, och en manlig respondent förklarar att hans processor ”är på från morgon till kväll, av den enkla anledningen att jag vill höra. (Sätter en normalhörande på sig hörselskydd utan att det behövs, bara för att slippa höra?)”. Svaret på respondentens retoriska fråga är ju faktiskt – ja. Idag ser vi allt fler som använder, kanske inte hörselskydd, men hörlurar som både stänger ute oönskade ljud och som skapar en egen ljudmiljö efter personens eget val, något som också diskuteras i Robert Willims kapitel i denna antologi. Cochleaimplantatet fungerar på ett liknande sätt där bruket av CI möjliggör ett val mellan tillgång till ljud eller inte. I vissa avseenden innebär detta ökade valmöjligheter för en CI-användare än för en person som inte kan ”stänga av” sin hörsel för att slippa besvärande ljudmiljöer. Detta att välja själv är dock den kritiska punkten, där det framstår som om CI-användare ytterst

har mindre valmöjligheter än så kallade normalhörande personer. Personer med hörselnedsättning förutsätts att ständigt sträva efter att höra och vilja vara hörande. Samhällets normativa förväntningar på funktionsfullkomlighet innebär att CI-användare aldrig verkar kunna avsäga sig ansvaret för att eftersträva bästa möjliga hörsel (jfr. Campbell 2012).

Vara av eller på?

Ansvarstagandet för en fungerande kommunikation vilar följaktligen tungt på den som har en hörselnedsättning, vilket gör att Thomas och Eva inte stänger av sin CI-processor i närvaro av andra personer. Men vad händer när någon uttryckligen inte tar sitt ansvar för möjligheten att kommunicera utan väljer bort detta? Monica berättar att hon föredrar att inte använda sin processor på morgonen:

Det dröjer innan jag tar den på mig på morgonen. Så det gör jag i samband med att jag klär på mig, efter jag har duschat och så, för jag är rädd att jag ska glömma att ta av den när jag duschar för den tål inte vatten. Därför väntar jag för det mesta och min man är lite irriterad för det för då måste han använda tecken (Monica skrattar lätt). Men den lilla avkopplingen tycker jag liksom att jag kan unna mig på morgonen.

Härigenom utmanar Monica normen som handlar om att sträva efter full funktionsförmåga. Hon avstår från att kommunicera muntligt och kräver istället att hennes make använder tecken. Ansvaret för att ett samtal ska fungera placeras i regel hos den som har en hörselnedsättning, vilket diskuterades ovan. Men i Monicas fall, troligen för att det rör en nära anhörig, kan hon vägra att ta det ansvaret och istället lägga över det på sin make. Ändå återfinns den moraliska laddningen även här, i makens irritation över Monicas val och i hennes överskylande skratt när hon berättar om detta.

Monica motiverar sitt val med att det är något hon vill "unna sig". En tolkning är således att det finns en njutning i att slippa höra, eller slippa använda cochleaimplantatet, när avsaknaden av ljud är självvald. Detta kan ställas i relation till ljudmiljöer där en avstängd processor inte är ett frivilligt val. Många av deltagarna tar upp bad, utomhus och i badhus, som en

problematisk situation. Eftersom processorn (liksom ordinarie hörapparater) inte tål vatten, går den inte att använda i samband med bad.⁸ Detta leder till olika strategier för att hantera de situationer som då uppstår. Thomas badar gärna utomhus om han har någon i sällskap, men undviker badhus:

Det saknar jag, kunna åka ned till badhuset och gå in och sätta mig i bastun. För jag älskar bastu, men jag kan inte kommunicera med människorna där runt omkring mig. Och de tror väl att jag är lite knäpp i huvudet om jag inte pratar med dem så där. De pratar med mig men jag hör inte. Sedan går man ju ut och duschar och så där, tvättar sig, och sedan ska man simma – jag kan inte ha hörapparaten på. Jag är döv under hela den här tiden.

Här handlar det inte om att samtalsflödet störs av att ena parten frågar om, utan om att kommunikationen helt avbryts. Eftersom Thomas inte vet när han blir tilltalad kan han inte upprätthålla sin del av det sociala samspelet. Han kan inte reagera som förväntat och menar därför att han riskerar att framstå som psykiskt eller intellektuellt avvikande. Lena har valt en annan strategi och går på vattengymnastik trots att hon inte hör under den tiden:

Jag går på vattengympa en gång i veckan, men där kan jag inte ha den [CI]. Men alla vet ju om det. Men där hör jag ju inte musiken, men jag är så van efter alla år så jag gör ju som hon gör där framme (Lena skrattar). Men när hon ska informera och sådant så – nu är vi så många som har gått i flera år så då informerar de mig sedan när vi kommit till omklädningsrummet och jag har duschat så jag kan sätta på den. Men man känner sig lite utanför, de andra står i grupp och pratar i vattnet innan vi börjar, men... Situationen är ju som den är, så... Jag skulle inte banga att gå dit för det, för jag älskar det för att det är så skönt.

Lena väljer att fortsätta sin aktivitet trots att hon upplever ett visst utanförskap. Till skillnad från Thomas riskerar hon dock inte att ses som

⁸ Det finns numera ett slags engångsskydd man kan sätta på processorn vid bad, men det är relativt kostsamt.

”knäpp i huvudet”, eftersom alla i gruppen förstår varför hon inte deltar i samtalen före träningen och i duschrummet. Lenas begränsade hörsel är känd av de övriga deltagarna, vilket skiljer sig från Thomas exempel, men skapar ändå upplevelsen av exkludering. Att vara aktiv i Lenas fall innebär en aktivitet där hon inte kan ta sitt ansvar för att höra och kommunicera muntligt. Samtidigt anses fysiska aktiviteter vara en del av den hälsofrämjande livsstil som vi som disciplinerade medborgare förväntas leva efter. Lena kan sägas ta en annan typ av ansvar istället, ansvar för sin hälsa. En aktiv och hälsofrämjande fritid innebär följaktligen att ibland tvingas *välja bort* att ta ansvar för hörande och kommunikation.

Processorn påslagen eller avstängd, frivilligt eller ofrivilligt, är därför en fråga som varje individ måste ta ställning till och utarbeta strategier för att hantera. En kvinnlig respondent skriver i sitt frågelistsvar att hon ”kopplar bort” cochleaimplantatet när det gäller vardagssysslor som inbegriper höga ljudnivåer, såsom gräsklippare, kompostkvarn eller jordfräs. En man skriver istället att han ”nog aldrig stängt av den utan istället ändrat inställningarna på apparaten, till exempel sänkt volym och känslighet eller bytt program”. Vikten av kontroll och det egna valet genomsyrar dock det empiriska materialet. Det framhålls tydligt av en kvinna som besvarar frågelistan:

Ska jag alltid behöva höra och lyssna, ska jag alltid sträva efter ljud?? Om jag vill vara ensam på min fritid och påta i min trädgård så duger väl det? Det kanske är det bästa för mig. Är ett stort socialt umgänge och många fritidsaktiviteter det högst värderade och eftersträvarsvärda? Nä, stopp och belägg! Jag önskar att vi med hörselnedsättning vågar vara mer egoistiska, vågar kräva tystnad, vågar vila från prat och ljud, vågar ställa krav på att andra lär sig prata ordentligt istället för att vi ska behöva anstränga oss till max.

Kvinnan framställer det som egoism att våga ställa krav på tystnad och på anpassning från andra. Beskrivningen bär på en liknande moralisk laddning som diskuterades ovan och som gör att den med hörselnedsättning riskerar att uppfattas som självisk, eftersom sådana krav utmanar den normativa funktionsfullkomligheten. En så kallat normalhörande person kan

utan större bekymmer vila från prat och ljud och även ställa krav på att andra ska vara tydliga i sin kommunikation utan att framstå som egoistisk. När en person med hörselnedsättning vågar ställa dessa krav tolkas det gärna som själviskhet, vilket antyds i citaten ovan. Samtidigt inbegriper citatet ett ifrågasättande av den normerande tankefiguren om den funktionsfullkomliga kroppen och människors förväntade ansvar att eftersträva detta just genom kvinnans önskan att våga ställa krav som strider mot ett sådant ansvar.

Avslutning

Funktionshinderforskaren Ingunn Moser beskriver hur teknologi konstruerar gränsdragningar mellan olika former av funktionsförmåga. Detta sker genom ett kompensatoriskt synsätt som finns inbyggt i teknologin. Även i de fall där teknologin syftar till att upplösa gränsen mellan funktionsfullkomlighet och funktionsnedsättning, mellan tankefigurerna normalt och avvikande, så förstärker teknologin snarare det som anses vara normalt (Moser 2006). Också andra tankefigurer har betydelse; sådana som tydliggörs genom den praktiska användningen av teknologin eller snarare de ting som teknologin består av. I användandet av tingen kan brukaren sägas internalisera de normer som föremålet är bärare av och de värderingar som är knutna till detta. Forskarna i medicinsk teknologi Dale Rose och Stuart Blume framhäver den moraliska aspekten i bruket av teknologi och skriver att:

...when citizens use certain technologies – or use them in certain, specified ways – they fit with their configurations and follow the technologies’ scripts. In other words, they actualize their potential as “good” citizens. (Rose & Blume 2005: 109)

Författarna fortsätter med att beskriva hur de som väljer att inte använda den specifika teknologin eller använder den på annat sätt än det föreskrivna, riskerar att drabbas av moraliska och sociala sanktioner då de anses falla i sitt medborgerliga ansvar. Men, som jag har visat här, i brukandet av teknologin produceras också utrymme för andra tolkningar och

meningsskapande ur individperspektiv. Genom sammanflätandet av kropp och teknologi skapas nya former av agens, det vill säga möjliga utsikter till handling och handlingsberedskap.

I kapitlet har jag undersökt hur mening skapas och förhandlas i mötet mellan kropp, teknologi (CI) och ljudmiljöer. Det har framkommit att mening och betydelse kretsar kring en normativ tankefigur om funktionsfullkomlighet. I relationen mellan individ och samhälle finns ett förväntat ansvarstagande för en strävan efter funktionsfullkomlighet eller åtminstone förbättrad funktionsförmåga. Men i vardagliga praktiker, det vill säga göranden och säganden, skapas utrymme för strategier som delvis bygger på ett motstånd mot ansvarstagande och förväntningar på en alltigenom funktionsduglig kropp. De intervjuade väljer att inte använda sitt cochleaimplantat i vissa situationer, och därmed utmanas normer och föreställningar om det eftersträvarsvärda i att vara hörande. Genom att använda teknologin och göra den till sin, uppstår valmöjligheten att vara påkopplad eller avstängd. Denna valmöjlighet hänger samman med ljudmiljöers möjligheter och hinder, och i samspelet – eller kanske snarare friktionen – mellan ljudmiljö och teknologi utformas handlingsvägar och strategier vilka befinner sig i ständig omförhandling. Cochleaimplantatet skapar på så sätt en slags kontroll över ljudmiljöer, men alltid mot bakgrund av ett förväntat ansvarstagande för optimal hörsel då teknologin implicit bär på en strävan efter funktionsfullkomlighet.

Referenser

- Akrich, Madeleine (1992). The de-scription of technical objects. I: Wiebe E. Bijker & John Law (red.), *Shaping technology/building society. Studies in sociotechnical change*. Cambridge, MA/London: The MIT Press.
- Alftberg, Åsa & Matilda Svensson (2013). Tema funktionsförmåga. *Gränslös. Tidskrift för studier av Öresundsregionens historia, kultur och samhällsliv*, 2: 5-8.
- Alftberg, Åsa (2012). *Vad är det att åldras? En etnologisk studie av äldre, kropp och materialitet*. Lund: Lunds universitet.
- Alftberg, Åsa & Kristofer Hansson (2012). Self-care translated into practice. *Culture Unbound: Journal of Current Cultural Research*, 4: 415-424.
- Berg, Abbey L., Suzie Catherine Ip & Alice Herb (2007). Cochlear implants in young children: Informed consent as a process and current practices. *American Journal of Audiology*, 16: 13-28.
- Berg, Abbey L., Alice Herb & Marsha Hurst (2005). Cochlear implants in children: Ethics, informed consent, and parental decision-making. *Journal of Clinical Ethics*, 6(3): 237-248.
- Blume, Stuart (2010). *The artificial ear. Cochlear implants and the culture of deafness*. New Jersey: Rutgers University Press.
- Brown, Nik & Andrew Webster (2004). *New medical technologies and society. Reordering life*. Cambridge/Oxford: Polity Press.
- Campbell, Fiona Kumari (2012). Stalking ableism: Using disability to expose 'abled' narcissism. I: Dan Goodley, Bill Hughes & Lennard Davies (red.), *Disability and social theory. New developments and directions*. London: Palgrave Macmillan.
- Campbell, Fiona Kumari (2009). *Contours of ableism. The production of disability and abledness*. London: Palgrave Macmillan.
- Christiansen, John B. & Irene W. Leigh (2002). *Cochlear implants in children. Ethics and choices*. Washington DC: Gallaudet University Press.
- Conrad, Peter (1994). 'Wellness as Virtue: Morality and the Pursuit of Health'. *Culture, Medicine and Psychiatry*, 18(3): 385-401.
- Danermark, Berth (2013). *Att (åter)erövra samtalet. En bok om hörselskada och kommunikation*. Örebro: Delsam.
- Dansholt, Peter & Henriette Langstrup (2012). Medication as Infrastructure: Decentering Self-care. *Culture Unbound: Journal of Current Cultural Research*, 4: 513-532.
- Edwards, R.A.R. (2005). Sound and fury; or, much ado about nothing? Cochlear implants in historical perspective. *The Journal of American History*, 92(3): 892-920.
- Foucault, Michel (1995 (1975)). *Discipline and punish: The birth of the prison*. New York: Random House USA Inc.
- Foucault, Michel (1990 (1976)). *The history of sexuality, Vol. 1: An introduction*. New York: Vintage Books.
- Foucault, Michel (1988 (1984)). *The history of sexuality, Vol. 3: The care of the self*. New York: Vintage Books.

- Frykman, Jonas & Nils Gilje (2003). Being there. An introduction. I: Jonas Frykman & Nils Gilje (red.), *Being there. New perspectives on phenomenology and the analysis of culture*. Lund: Nordic Academic Press.
- Fornstål, Therese (2008): *Snäckan*. Hågersten: Kikkuli förlag ab.
- Garland-Thomson, Rosemarie (1997). *Extraordinary bodies: Figuring physical disability in American culture and literature*. New York: Columbia University Press.
- Geers, Ann E., Jean S.Moog, Julia Biedenstein, Christine Brenner & Heather Hayes (2009). Spoken language scores of children using Cochlear implants compared to hearing age-mates at school entry. *Journal of Deaf Studies and Deaf Education*, 14: 371-385.
- Geers, Ann, Emily Tobey, Jean Moog & Chris Brenner (2008). Long-term outcomes of Cochlear implantation in the preschool years: From elementary grades to high school. *International Journal of Audiology*, 47: 21-30.
- Giezen, Marcel (2011). *Speech and sign perception in deaf children with Cochlear implants*. LOT dissertation series. Netherlands Graduate School of Linguistics. Landelijk: LOT.
- Goffman, Erving (2007 (1963)). *Stigma. Den avvikandes roll och identitet*. Stockholm: Norstedts.
- Gullacksen, Ann-Christine (2002). *När hörseln sviktar. Om livsomställning och rehabilitering*. Malmö: HAREC.
- Hagström, Charlotte & Lena Marander-Eklund (2005). Att arbeta med frågelistor. En introduktion. I: Charlotte Hagström & Lena Marander-Eklund (red.), *Frågelistan som källa och metod*. Lund: Studentlitteratur.
- Hallberg, Lillemor & Anders Ringdahl (2007). Vad innebär Cochlea implantat (CI) som rehabiliterativt hjälpmedel för vuxna med postlingual dövhet? *Socialmedicinsk tidskrift*, 3: 220-229.
- Hansson, Kristofer (2007). *I ett andetag. En kulturanalys av astma som begränsning och möjlighet*. Stockholm: Critical Ethnography Press.
- Hansson, Kristofer (2010). Diskret medicin. Berättelser om astma i annonser och frågelistsvar 1950-1970. *RIG. Kulturhistorisk tidskrift*, 2: 18-30.
- Héту, Raymond (1996). The stigma attached to hearing impairment. *Scandinavian Audiology*, 25: 12-24.
- Hindhede, Anette Lykke (2012). Negotiating hearing disability and hearing disabled identities. *Health*, 16(2): 169-185.
- Holmström, Ingela (2013). *Learning by hearing? Technological framings for participation*. Örebro: Örebro Studies in Education 42, Örebro University.
- Hughes, Bill (2000). Medicine and the aesthetic invalidation of disabled people. *Disability & Society*, 15(4): 555-568.
- Hyde, Merv & Renee Punch (2011). The modes of communication used by children with Cochlear implants and the role of signs in their lives. *American Annals of the Deaf*, 155(5): 535-549.
- Ibertsson, Tina (2009). *Cognition and communication in children/adolescents with Cochlear implant*. Lund: Lund University, Faculty of Medicine Doctoral Dissertation Series 2009:95.

- Jacobsson, Katarina (2000). *Retoriska strider. Konkurrerande sanningar i dövvärlden*. Lund: Palmkrons förlag.
- Latour, Bruno (2005). *Reassembling the social. An introduction to Actor-Network-Theory*. Oxford: Oxford University Press
- Lupton, Deborah (2012). *Medicine as culture: Illness, disease and the body*. London: SAGE.
- McRuer, Robert (2006). *Crip theory. Cultural signs of queerness and disability*. New York/London: New York University Press.
- Moser, Ingunn (2006). Disability and the promises of technology. Technology, subjectivity and embodiment within an order of the normal. *Information, Communication & Society*, 9(3): 373-395.
- Rose, Nikolas (1998). *Inventing our Selves: Psychology, power and personhood*. Cambridge/London/Melbourne: Cambridge University Press.
- Rose, Dale & Stuart Blume (2005). Citizens as users of technology: An explanatory study of vaccines and vaccination. I: Nelly Oudshoorn & Trevor Pinch (red.), *How Users Matter. The Co-Construction of Users and Technology*. Cambridge, MA/London: The MIT Press.
- Seymour, Wendy (1998). *Remaking the body: Rehabilitation and change*. Sydney: Allen and Unwin.
- Sjöholm, Carina (2003). *Gå på bio. Rum för drömmar i folkhemmets Sverige*. Stockholm/Steag: Symposion.
- Socialstyrelsen (2009). *Hälsa- och sjukvårdsrapport 2009*. Stockholm: Socialstyrelsen. <http://www.socialstyrelsen.se/publikationer2009/2009-126-72> [hämtat 2015-05-14].
- Ståhlberg, Ulla (1995). *På upptäcksfärd i ljudriket*. Färentuna: Kikkuli förlag ab.
- Ståhlberg, Ulla (2003). *Tillbaka till ljudriket*. Färentuna: Kikkuli förlag ab.
- Söder, Mårten (red.) (2005). *Forskning om funktionshinder. Problem – utmaningar – möjligheter*. Lund: Studentlitteratur.
- Söder, Mårten & Lars Grönvik (2008). Intersektionalitet och funktionshinder. I: Mårten Söder & Lars Grönvik (red.), *Bara funktionshindrad? Funktionshinder och intersektionalitet*. Malmö: Gleerups.
- VIS-akademin: Vuxendöva i tiden. Berättelser om CI. *VIS-akademin nr 9/2008*.
- Wass, Malin (2009). *Children with Cochlear implants. Cognition and reading ability*. Linköping: Linköping Studies in Arts and Science No. 503, Studies from the Swedish Institute for Disability Research No. 30 Linköping University.
- Wendell, Susan (1996). *The rejected body: Feminist philosophical reflections on disability*. New York/London: Routledge.

Kapitel 3

Det fungerar ju så bra!

En problematisering av användningen av teknologier för att främja delaktighet

Ingela Holmström

Under 2000-talets första decennium kunde man läsa följande rubriker i några av Sveriges största tidningar avseende den relativt nya, avancerade hörselteknologin cochleaimplantat (CI)⁹:

Fredrik, 6, kan höra igen

”Vi ville ge henne allt som hörande har”

Implantat kan hjälpa hörselskadade

Upptäckt kan bota dövhet¹⁰

Dessa rubriker indikerar hur människor som ett kollektiv inom ett samhälle helt oreflekterat kan sätta upp normer för vad som ska uppfattas som

9 Cochleaimplantat är ett hörselhjälpmedel som består av en yttre och en inre del. Den yttre delen består av en ljudprocessor som placeras bakom örat och en sändare som kopplas till den inre delen med hjälp av en magnet. Den inre delen av implantatet utgörs av en mottagare och elektroder som opereras in i hörselnäcken och som sedan stimulerar hörselnerven genom elektriska impulser.

10 Rubrikerna är hämtade från följande artiklar: Modin 2007, Martinsson 2007, Wänerholm 2008, Jannerling 2009.

rätt eller fel och bra eller dåligt avseende hur de ska fungera och leva sina liv. Om någon avviker från dessa normer på något sätt, så är det vanligt att genom forskning, teknologiska uppfinningar eller samhällseliga insatser försöka hitta lösningar på det som upplevs som hinder eller problem. Målet kan sägas vara att uppnå normalisering, vilket innebär att människorna i ett samhälle förväntas fungera på så likartat sätt som möjligt.

När det kommer till personer som har hörselnedsättning så avviker de från majoritetssamhällets så kallade "hörande norm" i och med att de inte kan höra och delta i talad kommunikation på samma sätt som andra personer med normal hörsel kan. En dominerande "lösning" över tid har därför varit att försöka bota eller kompensera för den nedsatta hörseln, så att alla ska kunna delta i varierande kontexter på samma sätt som andra medlemmar i samhället. Detta har i hög grad inneburit att en rad teknologier har utvecklats som fått varierande spridning, skiftande resultat och olika konsekvenser i Sverige under olika decennier. Dessa teknologier har också på många sätt påverkat identiteten hos människor med hörselnedsättning och deras möjligheter till delaktighet i olika sammanhang.

Redan under 1800-talet försökte läkare och forskare hitta metoder och hjälpmedel som skulle leda till att personer med hörselnedsättning skulle kunna delta i talad kommunikation. Ett sådant hjälpmedel var fonografen som utvecklades av Thomas Edison (1847-1931) (Holmström & Bagga-Gupta 2013). Ett halvt sekel senare hade en mer avancerad typ av hörapparat utvecklats vilken antogs kunna göra så att "alla" döva skulle kunna höra. Men då det visade sig att det inte stämde, så fortsatte medicinskt-teknologiska forskare att experimentera och söka nya metoder vilket så småningom ledde fram till CI, en teknologi som nådde Sverige under 1980-talet och som sedan dess gradvis fått en allt större spridning och användning.

Det är dock inte bara olika slags hörselteknologier som utvecklats för människor med nedsatt hörsel över tid, utan många andra teknologier har också utvecklats som fått olika betydelse för dem genom åren. Det övergripande syftet med detta kapitel är därför att titta närmare på teknologier och deras användning ur både ett historiskt och nutida perspektiv för att problematisera hur de används med avsikt att skapa delaktighet för människor med hörselnedsättning. Dessutom kommer jag att undersöka

hur dessa människor positioneras i det svenska samhället och hur teknologier på olika sätt påverkar deras identitetspositioner. Till grund för undersökningen ligger empiri som skapas inom ramen för CIT-projektet¹¹ (Communication, Identity and Technology) på Örebro universitet samt min tidigare avhandling (Holmström 2013). Empirin består dels av arkivdata från tre intresseorganisationers tidskrifter och dels av videodokumenterade fallstudier från två så kallade ”vanliga” klasser i den svenska skolan, där en elev i varje klass har CI. Som utgångspunkt för analysen används sociokulturella och postkoloniala teorier och en återkommande aspekt i analysen är olika perspektiv på normalisering.

Kapitlet inleds med en genomgång av de teoretiska perspektiv som ligger till grund för studien och fortsätter sedan med en presentation av arkivdata från de tre intresseorganisationernas tidskrifter varpå en sociohistorisk analys av användningen av teknologier görs. Därefter fokuseras på förändringar inom skolan så som de framträder i tidskrifterna och en genomgång av tidigare forskning kring barn med CI i sociala praktiker tar vid. Efter detta övergår kapitlet till de två fallstudierna och hur teknologier används och hanteras där samt hur eleverna med CI positioneras. Avslutningsvis följer en diskussion kring teknologiers användning i relation till majoritetssamhällets perspektiv på delaktighet.

Skapande av identitet genom social interaktion

Ur ett sociokulturellt perspektiv sker lärande i alla sammanhang där människor möts och interagerar med varandra. I denna interaktion inverkar deltagarnas sociala och kulturella erfarenheter på hur de beter sig, tänker och kommunicerar samt hur de uppfattar verkligheten. Och de erfarenheter deltagarna har med sig utvecklas sedan vidare i samspelet med andra i och med att de då approprierar nya kunskaper (Säljö 2000, Wertsch 1998, Vygotsky 1978). I den här studien är det interaktionen i vardagslivet som är i huvudsakligt fokus och där är språk och kommunikation mycket viktiga eftersom det är genom att utnyttja språkliga resurser som människor

¹¹ Se <http://www.oru.se/project/cit/> [hämtat 2016-02-28].

kan samspela med andra och skapa distans till omvärlden (Säljö 2005). Det är också genom den sociala interaktionen i olika praktikgemenskaper som deltagarnas identitet ständigt skapas och omskapas (Fishman 2010, Riley 2007, Wenger 1998) eftersom en individ kan ta och få olika identitetspositioner inom skilda praktikgemenskaper, och fungera på olika sätt i dem. I vissa praktikgemenskaper kan individens position vara som en fullvärdig medlem, medan individen i en annan kan ha en mer perifer position (Wenger 1998). Identitet kan därför inte ses som statisk, utan är något som förhandlas i interaktionen med andra.

En annan sak som är viktigt ur ett sociokulturellt perspektiv är samspelet mellan individer eller grupper (som familjer) och olika resurser eller verktyg (till exempel olika teknologier) eftersom de så att säga medierar vår omvärld (se Säljö 2005). Exempelvis hävdar antropologen James Wertsch (1998) att människans samspel med medierande redskap spelar en stor roll i skapandet av mänskliga handlingar, just för att vi hela tiden samspekar med dem i vår vardag. Detta har särskild betydelse för föreliggande studie eftersom teknologier, som inledningsvis nämnts, har haft stor betydelse för människor med hörselnedsättning över tid. På många sätt har medierande teknologier av olika slag, såsom hörapparater och texttelefoner möjliggjort denna grupp människors interaktion och kommunikation med andra. Och barn och unga med CI använder sig i hög grad av medierande teknologier i sin vardag: de har implantaten inopererade, de använder olika slags teknologiska hjälpmedel, de nyttjar informationsteknologi och naturligtvis annan allmänt använd teknologi som finns i samhället.

Men teknologier kan inte enbart sägas främja deltagandet i samhälleliga aktiviteter, i praktikgemenskaper och i interaktion med andra. Ibland kan de tvärtom bli något av ett hinder, som begränsar möjligheterna till deltagande på olika sätt. Det kan handla om det allt ökande bruket av porttelefoner eller om att mikrofoner eller teleslingor inte fungerar som de ska vid olika sammankomster. Om en individ med till exempel CI inte har tillgång till andra sätt att kommunicera än genom talat språk, så spelar medierande teknologier en oerhört stor roll. Möjligheterna till deltagande kan då ses som sårbara och mer eller mindre beroende av att teknologierna nyttjas och fungerar som de ska. I sådana sammanhang blir frågor om identitetspositioner och maktrelationer särskilt intressanta, eftersom

deltagandet i interaktionen kan bli ojämnt beroende på hur teknologier fungerar och används. Dessa ojämlika relationer kan förstås med hjälp av postkoloniala teorier, teorier som kan användas för att kritisera och problematisera hur kunskapsbildning och normbildning skapas i samhället. Med hjälp av sådana teorier ges möjligheter att visa hur en kultur, ett språk eller ett folk kan få makt och företräde framför ett annat (medvetet eller omedvetet), vilket kan leda till upplevelser av förtryck, underkastelse och frustration hos de människor som därigenom får identitetspositioner som är underordnade (de los Reyes *et al.* 2006). Om möjligheterna till visuell kommunikation genom till exempel läppavläsning eller svenskt teckenspråk är begränsade i olika kontexter där talad kommunikation är dominerande och de som har hörselnedsättning därmed inte ges samma möjligheter till deltagande i interaktionen som andra, så kan det leda till att deras deltagande blir marginaliserat eller perifert (Wenger 1998). De ojämlika relationerna i sådana situationer kan därmed influera deltagarnas identitetspositioner, det vill säga hur de uppfattar sig själva och hur de betraktas av andra. Detta hänger nära samman med underliggande normalitetsnormer, vilket jag nu kommer att övergå till.

Normalisering och stigma

I alla samhällen finns det mer eller mindre medvetna uppfattningar om vad som är " normalt " avseende människorna i det givna historiska och kontextuella sammanhanget. Det kan handla om vitt skilda saker såsom språkanvändning, klädstil och matvanor, men också om utseende och fysiska kännetecken. Medborgare i ett samhälle blir ständigt kategoriserade på olika sätt och de underliggande normerna medför en förväntning om att människorna där ska fungera och uppträda på ett sätt som passar in i dessa normer (Goffman 2001). Men när individer inte gör det, utan till exempel uppträder på ett sätt som avviker från normen, så kan en obalans uppstå, vilket kan medföra att de får positioner som i postkoloniala teorier beskrivs som " de Andra ". Begreppet innebär ett hierarkiskt " vi och de " -tänkande, där det egna uppfattas som det självklara, normala och rätta medan " de Andra " ses som annorlunda och avvikande (de los Reyes *et al.* 2006). Att individer på något sätt avviker från en underliggande samhällelig norm kan

resultera i att de nedvärderas av andra medlemmar i samhällsgemenskapen, trots att de själva i grund och botten betraktar sig som lika normala som någon annan. Diskrepansen mellan dessa två perspektiv på individerna kan leda till vad antropologen och sociologen Erving Goffman (2001) beskriver som stigma. Normalitet behöver dock inte alltid, i alla sammanhang och situationer, uppfattas eller upplevas som förtryck, utan kan också handla om en upplevelse av samhörighet och gemenskap inom en grupp där man är tillsammans med andra som är lika en själv.

Personer med hörselnedsättning kan, som nämndes i inledningen, sägas avvika från en dominerande "hörande norm" i samhället på så sätt att de inte kan delta på samma sätt som normalhörande i en primärt auditivt orienterad (talad) kommunikation (se även Higgins 1980). Utöver det kan deras tal i varierande omfattning skilja sig från normen avseende uttal, intonation och betoning och om de dessutom använder sig av ett visuellt orienterat kommunikationssätt såsom det svenska teckenspråket, så är avvikelsen än mer framträdande eftersom det visuellt-gestuelle kommunikationssättet – som utförs med händerna och uppfattas via synen – är så olik det dominerande auditivt orienterade.¹² Mot denna bakgrund kan man förstå att individer med hörselnedsättning i många sammanhang positioneras just som "de Andra" vilket kan leda till att de erfar att människor omkring dem betraktar dem som avvikande och behandlar dem på annat sätt än övriga medlemmar i samhällsgemenskapen. I och med detta kan många frågor uppstå som handlar om till exempel tillhörighet, delaktighet och identitet, vilket i sin tur kan leda till att individerna själva börjar fundera på om de har något att skämmas över. De kan också börja nedvärdera sig själva. I intresseorganisationen Sveriges Dövas Riksförbunds (SDR) tidskrift nr 23/1974 kan man hitta indikationer på just sådana upplevelser och tankegångar i en artikel som handlar om huruvida döva ska anpassa sig efter hörandes normer eller inte:¹³

12 För en djupare beskrivning av auditivt och visuellt orienterad kommunikation, se Bagga-Gupta (2004), Holmström & Bagga-Gupta (2013).

13 Samtliga citat från SDRs, DHBs och Barnplantornas tidskrifter kommer från föreliggande studies empiriska arkivmaterial som beskrivs närmare nedan. Detta gäller även beskrivningarna av organisationerna själva.

Om en döv anpassas till de hörandes tänkesätt, så ser han sedan sig själv som *handikappad*. Han ser sig själv som en människa som inte har riktigt lika stor rätt som en hörande att existera, att bestämma, och att få service från samhället. Han ser sig själv som en person som det är lite synd om. (SDR 23/1974, kursivering i original)

Detta kan samtidigt ses ur ett ideologiskt perspektiv, eftersom artikelförfattaren här på ett plan föreskriver hur en döv person ”bör” känna och reagera.

Goffman (2001) hävdar att stigmatiserade individer på olika sätt kan försöka korrigera det som är annorlunda, eller abnormalt, hos dem själva och att de kan försöka hantera och utföra saker på samma sätt som de omgivande ”normala” människorna. De kan också välja att isolera sig eller använda stigmat som en ursäkt. Men, de kan också känna samhörighet med andra som bär på samma stigma och tillsammans med dem skapa en grund för sin identitet. Psykologen Irene W. Leigh (2009), som fokuserar på ”dövidentitet”, lyfter fram just detta och menar att det inte är hörselnedsättningen i sig som orsakar stigma:

Rather, it is when stigma surrounding the hearing loss is experienced that deaf or hard-of-hearing as a discredited identity may enter the individual's self-awareness and identity constellation. On this basis, if children are surrounded by similar others, any sense of stigmatization may fade away when they recognize their mutuality. (ibid.: 111)

Men möjligheterna för bland annat barn med CI att på så sätt interagera och bygga samhörighet med andra barn med CI (eller hörselnedsättning) är idag mycket mer begränsade, då barnen i allt högre grad placeras i ”vanlig” skola med hörande klasskamrater. Det är därför viktigt att synliggöra och problematisera underliggande normer för hur individer förväntas fungera och uppträda, till exempel i en klass. Det handlar då inte om att kritisera eller att uttala sig om att exempelvis skolpersonalen beter sig eller agerar på fel sätt, utan om att medvetandegöra mönster för hur människor beter sig och agerar oreflekterat utifrån en majoritetsnorm som på olika sätt genom åren har fått, och fortfarande får, konsekvenser för människor med

hörselnedsättning och som ger dem underordnade identitetspositioner i samhällsgemenskapen. Ett sätt att bidra till detta synliggörande och problematiserande är att titta tillbaka på hur det varit förr för att skapa en historisk kontext och förståelse för hur det ser ut idag och detta kommer jag därför i det följande att titta närmare på.

En historisk förståelse av användningen av teknologier

Som nämndes i inledningen till detta kapitel har det länge pågått forskning och experiment för att utveckla olika teknologier som ska kunna bota dövhet, eller kunna underlätta för människor med hörselnedsättning att delta i talad kommunikation. Men det har inte bara varit hörselteknologier som haft betydelse för denna grupp människor. Många andra typer av teknologier har utvecklats genom åren, som på olika sätt syftat till att främja deltagande i samhället för dem – eller som på ett mer indirekt sätt inneburit nya möjligheter till deltagande då de utvecklats för samhällets behov utan att ha döva och hörselskadade människor i fokus. För att undersöka relationen mellan sådana teknologier och människor med hörselnedsättning över tid, samt hur teknologierna hanterats och använts, har artiklar ur tre svenska nationella intresseorganisationers tidskrifter från olika tidsperioder använts. Organisationerna var a) Sveriges Dövas Riksförbund, b) Riksförbundet för döva, hörselskadade barn och barn med språkstörning och c) Barnplantorna. De tre organisationerna och deras tidskrifter kommer först att kortfattat presenteras, för att contextualisera varifrån det empiriska materialet i föreliggande kapitel kommer.

- a) *Sveriges Dövas Riksförbund (SDR)* är ett partipolitiskt och religiöst obundet förbund som beskriver det som sin uppgift att tillvarata dövas sociala, ekonomiska, språkliga och kulturella intressen. Riksförbundet bildades 1922 men redan innan dess fanns det lokala föregångare, som till exempel Dövstumföreningen i Stockholm, vilken grundades 1868. År 1925 startades en medlemstidning för riksorganisationen, vilken fick namnet *Dövstummas Tidskrift* (även kallad *De Dövstummas Tidskrift*). Det fanns dock en annan tidskrift som grundades flera decennier tidigare, redan år 1891. Denna tidskrift hette *Tidning för döfstumma* och var

en tidning som inte hade någon officiell anknytning till en organisation. Under 1920- och 1930-talen förekom de två tidningarna parallellt men i *De Dövstummas Tidskrift* nr 20/1944, den 19:e årgången, framgick att ett enhetligt förbund skapats och därefter, i nr 1/1945 användes båda tidskrifternas namn, i vilken *Dövstummas Tidskrift* var huvudrubrik och *Tidskrift för Dövstumma* utgjorde en underrubrik. Årgången i detta nummer har samtidigt ändrats till den 54:e. Vad som skedde var alltså att de två tidningarna gick samman och blev en enda tidning, med den ena tidningens startår som första årgång. Av denna anledning betraktas i föreliggande analys *Tidning för döfstumma* som organisationens ursprungliga tidskrift, trots att den grundades 31 år innan riksförbundet självt.

- b) *Riksförbundet för döva, hörselskadade barn och barn med språkstörning (DHB)* är en organisation som riktar sig till döva, hörselskadade och språkstörda barn och deras familjer. Organisationen beskriver sig själv som en som ser till hela familjens behov och intressen under barnets väg från förskolan till arbetslivet. Den första föräldraföreningen uppges ha bildats 1945 på Manillaskolan i Stockholm, och denna förening blev föregångare till det riksförbund som senare bildades, år 1949. År 1972 grundade man sin medlemstidning, som i och med att organisationen 1977 bytte namn från Döva Barns Målsmän till DHB fick namnet DHB-Dialog. I organisationens arkiv finns bara tidningar från december 1977 och framåt tillgängliga.
- c) *Barnplantorna* är en föräldraorganisation som bildades 1995. Till en början var det en liten förening bestående av endast fyra familjer, men den kom snart att utvecklas till en riksorganisation.¹⁴ Barnplantornas tidskrift heter sedan starten Barnplantabladet och de flesta årgångarna finns tillgängliga på organisationens webbsida.

Urvalet av artiklar från tidskrifterna begränsades till sju decennier: 1890-talet, 1920-talet, 1950-talet, 1970-talet, 1980-talet, 1990-talet samt 2000-talet.

¹⁴ Detta skedde någon gång mellan Barnplantabladets sista nummer år 1997 och det första år 1998. Någon officiell källa har ej kunnat identifieras, utan istället har detta framgått av tidskriftens egen benämning av sig själv i de två numren.

Dessa valdes utifrån olika händelser och diskussioner som varit centrala under olika tidsperioder: 1890-talet valdes eftersom SDR:s tidskrift bildades då och de allra första numren började komma ut, 1920-talet var intressant eftersom döva runt om i Sverige under detta decennium gick samman i den riksorganisation som senare blev SDR och 1950-talet valdes eftersom den teknologiska utvecklingen då gick mycket snabbt. Valen av de tre följande decennierna skedde mot bakgrund av att det under 1970-talet hände mycket på många plan parallellt i Sverige: dövrörelsen växte sig allt starkare, forskning om teckenspråk påbörjades, integrationsfrågor debatterades och så vidare, att den svenska, tvåspråkiga undervisningsmodellen som blev vida känd internationellt utvecklades under 1980-talet och att CI-operationer på barn i Sverige påbörjades under 1990-talet. Slutligen valdes 2000-talet för att få med den nutida situationen där de flesta barn som föds döva får CI, elevantalet i dövskolan¹⁵ har minskat drastiskt och teckenspråkets ställning på nytt diskuteras (Holmström & Bagga-Gupta 2013).

Artiklarna från de första tre perioderna kommer uteslutande från SDR:s tidskrift, eftersom de andra två då ännu inte bildats, medan artiklarna från 1970- och 1980-talen kommer från både SDR:s och DHB:s tidskrifter. För de två sista decennierna består materialet av artiklar från alla tre organisationernas tidskrifter. Eftersom SDR:s tidskrift funnits avsevärt längre än de övriga två, består alltså största andelen arkivdata av material från denna. Sammantaget uppgår data till ca 2 000 artiklar som kategoriserats efter sitt innehåll till sju huvudkategorier: kommunikation, identitet, teknologi, skola, familjeperspektiv, CI-debatten och en kategori för övrigt, vilka sedan analyserats.

Den sociohistoriska analysen av ovanstående tidskriftsartiklar har visat att döva människor allt sedan slutet av 1800-talet har legat i framkanten då det gäller intresse för och användning av teknologier av allehanda slag (se även Holmström & Bagga-Gupta 2013). Det framgår av artiklarna från framför allt SDRs tidskrift att det hela den tidsperiod som data omfattar

¹⁵ Termen dövskola används här istället för specialskola som är den nutida benämningen, eftersom skolformen benämnts olika genom åren och eftersom det är en vedertagen benämning inofficiellt i Sverige och officiellt i internationella sammanhang (till exempel det engelska *Deaf school*).

funnits en öppenhet och nyfikenhet för hur teknologier på olika sätt kan underlätta vardagslivet för människor med hörselnedsättning. Men resultaten av analysen illustrerar samtidigt hur döva gång på gång drabbats av bakslag avseende teknologiernas möjligheter, vilket ofta har sin grund i att samhället generellt inte insett eller haft samma behov av dem som döva haft. I tidskrifterna framgår bland annat att många teknologier till en början verkar öppna upp för nya möjligheter till deltagande i samhället, men som senare istället snarare medfört begränsningar och hinder för det. Ett exempel på detta är framväxten och utvecklingen av televisionen. SDR rapporterade under tidigt 1950-tal om televisionens oanade möjligheter för fjärrkommunikation, att tekniken skulle kunna utvecklas för att inom kort kunna erbjuda möjligheter för döva att ringa till varandra med hjälp av TV-skärmar och därmed kunna kommunicera på teckenspråk:

Televisionstelefonen har kommit – Telefonen för döva

En televisionstelefon har demonstrerats på en radioutställning i London. Den nya uppfinningens tillverkare väntar sig mycket av denna. Besökare gav prov på barnslig förtjusning, då de samtidigt kunde se och prata med en bekant i en annan del av utställningshallen.

Denna uppfinning är vad många döva väntat på och att den skulle komma har ju endast varit en tidsfråga sedan televisionen blivit verklighet. I en televisionstelefon kommer döva att medelst teckenspråket kunna sampråka med varandra. Denna uppfinning kommer att öppna oanade möjligheter. (SDR 9/1952, fetstil i original)

Trots den optimism och förväntan som uttrycks i SDR 9/1952 blev bildtelefonen en realitet först under 1990-talet och den var inte förrän under 2000-talets första decennium tillräckligt anpassad och smidig för att komma till vardaglig användning. Det tog alltså ett halvt sekel innan teknologins möjligheter faktiskt kom till nytta för döva. Detta är ett exempel på hur behovet hos människor med hörselnedsättning mer eller mindre omedvetet får stå tillbaka för majoritetssamhällets intressen och behov och för ekonomiska intressen hos industrin. TV:n togs dock inte emot av döva som enbart en möjlighet att på sikt kunna telefonera, utan också som ett visuellt medium för rekreation och information, något de insåg tidigare än

majoritetssamhället, vilket framgår i SDR:s tidskrifter under 1950-talet. Till exempel så kan man flera år innan televisionen etablerades i Sverige läsa om hur döva söker pengar för att kunna införskaffa en gemensam TV till dövföreningen i syfte att kunna se danska TV-sändningar (se även Holmström & Bagga-Gupta 2013). När TV-sändningarna under senare delen av 1950-talet påbörjades i Sverige så var intresset stort bland döva eftersom sändningarna ofta bestod av utländska program, där bland annat textning användes för att tittarna skulle förstå vad som sades. Men i och med att svenskspråkiga program blev allt vanligare, så minskade också möjligheterna för döva att titta på TV eftersom det inte fanns textning på de svenska programmen. De nya möjligheter som öppnats för döva då televisionen kom ledde alltså därför snart istället till begränsade möjligheter att använda teknologin:

På onsdagarna brukar det oftast vara 6-8 kortfilmer av varierande innehåll, men alla åtföljas av sång, musik eller tal. Texter förekommer ej, knappast rubriker ibland. Av detta framstår alltså, att televisionen är precis som ljudfilm. MAN BEHÖVER HÖRA, om man fullt och helt ska ha nöje av en televisionsmottagare. (SDR 12/1953, versaler i original)

En motsvarande utveckling kan skönjas avseende mobiltelefonerna, som när de kom öppnade nya möjligheter för döva att komma i kontakt med andra människor och då den första 3G-mobilen kom i början av 2000-talet kunde döva för första gången via mobil ringa videosamtal till varandra. Men efter den första mobil som klarat denna överföring av rörliga bilder av sådan kvalitet att samtal var möjligt, så försämrades videosamtalstekniken gradvis och idag är det få telefoner som ens erbjuder videosamtalsmöjlighet. Dövas möjligheter att använda denna kommunikationsteknologi har alltså kraftigt begränsats och beror återigen i hög grad på att det omgivande hörande samhället främst kommunicerar via tal och inte har behov av eller ser någon större nytta med videosamtalsmöjlighet i mobilen.

Sammantaget kan man i SDR:s och senare även DHB:s tidskrifter alltså finna ett stort intresse av och en öppenhet för många olika typer av teknologier, men det finns en stark preferens för visuella sådana, alltså sådana teknologier som främst nyttjas genom användande av synen. Detta

kan förstås som uttryck för vad pedagogerna Ingela Holmström och Sang-eeta Bagga-Gupta (2013) beskriver som ett kompensatoriskt perspektiv; i och med att ett sinne är skadat, i det här fallet hörseln, så kompenseras detta med hjälp av teknologier som främst bygger på användning av de sinnen som fungerar, såsom syn och känsel. Sådana teknologier kan göra att avsaknaden av hörsel inte blir lika påtaglig och att man istället anpassar sig till ett i hög grad visuellt levnadssätt där teknologierna blir välanvända medierande redskap för delaktighet. Auditiva teknologier i sin tur, såsom de tidiga telefonerna och hörapparater, tas visserligen också upp i SDR:s och DHB:s tidskrifter, men får inte samma utrymme och framställs oftare som kantade av problematik och svårigheter, något som kan förstås från ett perspektiv grundat på reparation; auditiva teknologier grundar sig på hörseln, det sinne som inte fungerar (i någon grad). Hörselstödjande teknologier är alltså utvecklade just i syfte att ”reparera” detta skadade sinne så att det ska kunna användas så mycket som möjligt. Detta perspektiv utgår från att ”hörandet” är ett normaltillstånd där det är talad kommunikation som utgör normen, och individer som har en skada som stör denna norm behöver ur detta perspektiv ”repareras” så att de ska kunna fungera så normalt som möjligt. Detta senare reparativa perspektiv dominerar i Barnplantornas tidskrift, där visuella och taktila teknologier inte alls ges utrymme (se vidare Holmström & Bagga-Gupta 2013).

Från dövskola till ”vanlig” skola

Det går att dra paralleller mellan de kompensatoriska och reparativa perspektiv på teknologier som nämnts i föregående stycke och visuell och auditiv kommunikation (se även Holmström & Bagga-Gupta 2013). Visuell kommunikation bygger på vad som kan uppfattas via synen, det vill säga ett sinne som (vanligen) fungerar hos en person med hörselnedsättning och auditiv kommunikation på det som kan uppfattas via hörseln, det vill säga det sinne som är skadat på något sätt. Visuell kommunikation representeras främst av teckenspråk, men också av läppavläsning och skrift, medan auditiv kommunikation representeras av talat språk. I analysen av tidskrifterna framkommer att interaktionen i dövskolan under det senaste seklet har präglats av språkideologier och i huvudsak en dubbel enspråkighetsnorm

som gått ut på att språk inte ska blandas, utan hållas isär (Holmström *et al.* 2015, Jørgensen 2008). Men det språk som i tidskrifterna fått preferens har genomgått skiften – från att man under det tidiga 1900-talet i SDR lyfte fram auditiv kommunikation som det huvudsakliga och normala övergick preferensen under de sista decennierna till att istället lyfta fram den visuella kommunikationen i form av det svenska teckenspråket som det primära språket för undervisning. Skiftet skedde under 1970-talet och detta decennium kan därför ses som en övergångsperiod, då den dubbla enspråkighetsnormen ersattes av ett mer polylinguallt tillvägagångssätt, där man tillät att språken blandades på olika sätt och även användes simultant, något som framgår bland annat i SDR 18/1973:

Tala och göra tecken samtidigt är den bästa metoden i dövundervisningen, anser många pedagoger och forskare. Det är även den metod som Sveriges dövas riksförbund (SDR) förespråkar sedan länge. (SDR 18/1973)

Dessa skiften och preferenser för olika kommunikationsformer kan man också finna i DHB:s tidskrift, medan det i Barnplantornas till största delen handlar om auditiv kommunikation.

När CI-operationer på barn påbörjades i Sverige under 1990-talet var det svenska teckenspråket det språk som hade företräde inom dövskolan, medan svenska hade reducerats till att förekomma som enbart skrivet språk. Men i och med att barn som hade CI började på dövskolan under senare delen av decenniet, så aktualiserades återigen frågan om den auditiva kommunikationens plats där, eftersom barnen opererats just för att de skulle ha möjlighet att även tillägna sig samhällets dominerande (talade) språk. Nu var det dock inte längre tal om ett isärhållande av svenska och svenskt teckenspråk, utan det kommunikationssätt som diskuterades och efterlystes hade, precis som under 1970-talet en mer polylingual utgångspunkt, där man menade att barnen med CI behövde få undervisning via talad svenska med tecken som stöd. Ett exempel på detta finner vi i Barnplantornas tidskrift 1/1997:

Specialskolan måste erbjuda olika språkgivare.

Föreningen Barnplantorna har talat om särskilda grupper med talad svenska med stöd av tecken för att det inom skolans ramar måste skapas situationer där CI barn och hörselskadade barn med utnyttjningsbara hörselrester får möjligheter att praktisera sina kunskaper i svenska på den språkliga nivå där de befinner sig. (BP nr 1/1997, kursivering i original)

Men analysen av arkivdata visar också att dövskolan vid den tidpunkten inte hade beredskap för de önskemål som kommer till uttryck i bland annat denna artikel från Barnplantorna. Dessutom framgår att förändringsarbetet inom dövskolan för att kunna ge barn med CI undervisning även i talad svenska och därmed tillmötesgå föräldrarnas krav gick långsamt. Detta förde med sig att många föräldrar istället sökte sig till andra skolformer där ett mer polylingualt kommunikationssätt kunde användas i undervisningen. Några år senare, från mitten av 2000-talet, förändrades valen av skolformer ytterligare då allt fler föräldrar istället började välja en skolplacering inom den så kallade "vanliga" skolan där barnen med CI undervisades tillsammans med hörande klasskamrater. I sådan skolplacering dominerade i huvudsak en auditivt orienterad kommunikation, vilket innebar att barnen med hjälp av olika hörselteknologier som stöd skulle tillgodogöra sig undervisningen. I praktiken innebar dessa förändringar sammantaget en övergång från en segregerad skolgång inom dövskolan till en integrerad, eller inkluderad, skolgång i vanliga kommunala skolor.¹⁶

Det finns olika perspektiv på vad integrering (eller inkludering) faktiskt innebär och leder till, och olika uppfattningar om huruvida det är positivt eller negativt för barn med hörselnedsättning. Arkivdata från SDR:s och DHB:s tidskrifter visar att det under 1970- och 1980-talen fanns ett motstånd

¹⁶ Begreppen integrering och inkludering har diskuterats länge och det finns olika uppfattningar kring vad de står för och innebär. En definition är att inkludering handlar om att helheten (gruppen, klassen) ska anpassa sig till delarna (individerna, eleverna) medan integrering är att delarna ska anpassa sig till helheten (se Nilholm 2006). Integrering är ett vanligt begrepp i studiens tidskriftsdata, särskilt från 1970- och 1980-talen medan inkludering främst förekommer i data från 2000-talet. Mot denna bakgrund använder jag båda begreppen i kapitlet och betraktar dem som synonymer till själva företeelsen: att elever med hörselnedsättning placerats i "vanliga" skolor.

mot integrering av döva och hörselskadade barn i vanliga skolor eftersom denna skolplacering inte ansågs bra för dem då undervisningen och interaktionen inte skedde på lika villkor som för hörande barn, samt för att barnen med hörselnedsättning behövde få vara tillsammans med andra som var lika dem själva. Den bild som växer fram ur analysen av SDR:s och DHB:s tidskrifter är att integrering ansågs likställt med ensamhet och isolering, och till och med som regelrätt förtryck, där elever med hörselnedsättning i vanliga klasser hamnar i periferin och inte blir fullvärdiga medlemmar i klassens praktikgemenskap (Wenger 1998), något som uttrycks i bland annat DHB och SDR under 1977:

Vid integrering av gravt hörselskadade/döva elever finns risken att de integrerade eleverna blir marginalmänniskor. Dessa elever kommer inte att uppfattas som fullvärdiga gruppmedlemmar, vare sig av de hörselskadade/döva eleverna eller av de hörande eleverna. (DHB 2/1977)

Vilken identitet vill vi ge de döva och hörselskadade barnen? Är det identiteten att vara ensam och annorlunda eller identiteten att tillhöra gruppen hörselskadade och döva där man kan ingå som fullvärdig medlem? (SDR 19-20/1977)

Här kan man också se att det i tidskrifterna samtidigt finns ett förgivettagande avseende hur andra ser på dövhet. Det framstår som självklart i tidskrifterna att om man integrerar döva och hörselskadade elever så kommer det att leda till något negativt för dem.

I analysen av artiklar från 2000-talet framställs dock i Barnplantornas tidskrift integration på helt motsatt sätt. Där lyfts integrering fram som något positivt, innebärande gemenskap och deltagande i en vanlig klass som fullvärdiga medlemmar och där undervisningen med hjälp av en rad teknologier fungerar över förväntan för barnen med CI:

- Emil är verkligen en i klassen. Han har massor av kompisar och det är så naturligt att Emil hör med sina CI-processorer. När Emil skulle börja här så informerade Emils föräldrar de andra föräldrarna om Emil vid ett föräldramöte. Alla var positiva och det var mer känslan hos de andra att ”oj,

vad fantastiskt att det fungerar att höra fast man är döv, vad spännande”, säger Agneta. (BP 1/2008)

Kontrasten mellan de två perspektiven är tydlig och illustrerar en kollision mellan två diametralt olika sätt att se på en skolplacering i vanlig skola. Det är dock ett faktum att dövskolans elevantal sjunkit drastiskt under 2000-talet, och Barnplantorna rapporterar samtidigt i sin tidskrift att allt fler barn går i vanliga klasser och att det fungerar väldigt bra där. Dock råder det en brist på vetenskapliga studier av vardagslivet i skolan och hur det faktiskt fungerar där. Därför är det viktigt att också studera sådana skolplaceringar närmare, med empiriska data från sociala praktiker¹⁷, vilket jag nu kommer att övergå till.

Tidigare studier med fokus på sociala praktiker

I Sverige opererades det första barnet med CI år 1990. Då, under 1990-talet, var det inte så stor andel barn som opererades, men antalet har ökat kraftigt sedan början av 2000-talet (SOU 2011:30).¹⁸ Det saknas dock i hög grad forskning internationellt sett avseende barn och unga med CI. Särskilt gäller detta alltså, som ovan nämnts, forskning som studerar sociala praktiker. Om vi tittar på Sverige kan som exempel nämnas att det fram till och med år 2013 lagts fram åtta doktorsavhandlingar som har ett huvudsakligt fokus på CI, men bara en av dem har detta i fokus. De flesta av avhandlingarna är skrivna inom andra discipliner: fyra är medicinska (Asker-Årnason 2011, Ibertsson 2009, Löfqvist 2014, Wass 2009), en är teknologisk (Stadler 2009), en är en avhandling i socialt arbete (Andersson

¹⁷ Med sociala praktiker avses olika kontexter där människor interagerar med varandra och utför olika handlingar, till exempel klassrum.

¹⁸ Detta framgår också på flera andra sätt, bland annat i den här studiens empiriska material från Barnplantabladet. I det första numret, i september 1995, fem år efter den första operationen på ett barn, så hade enligt organisationen 30 barn fått implantat. I första numret av Barnplantabladet 1997 uppges sedan att 52 barn fått implantat, en siffra som år 2006 var uppe i 350 barn enligt SBU Alert-rapport nr 2006-1. I Barnplantornas statistik 2014 över alla barn under 18 år som fått implantat fram till slutet av 2014 framgår slutligen att antalet nu är uppe i 859 barn.

2001) och en är sociologisk (Jacobson 2000). Den avhandling som fokuserar på sociala praktiker kommer från den pedagogiska disciplinen, och är min egen (Holmström 2013). Utöver doktorsavhandlingarna finns en ökande andel studier inom bland annat psykologi, till exempel av Björn Lyxell med flera författare (2011) och Gunilla Preisler, Anna-Lena Tvingstedt och Margareta Ahlström (2003, 2005).

Den forskning som pågår och har bedrivits inom dessa olika discipliner är viktiga och tillför mycket till kunskapen kring CI, men det saknas hög grad studier av sociala praktiker, med fokus på barnen och ungdomarna i deras vardagliga interaktion. Två studier som haft detta i fokus är dels en norsk studie av pedagogerna Eva Simonsen, Ann-Elise Kristoffersen och Oddvar Hjulstad (2009) och den ovan nämnda av Ingela Holmström (2013). I dessa studier framkommer att interaktionen inte är helt oproblematisk för barnen med CI i olika skolformer och att deras kommunikation och delaktighet varierar stort i olika aktiviteter. Andra studier inom detta fält har främst grundats på enkäter till och intervjuer av lärare och föräldrar snarare än på vardaglig interaktion i praktiken. Till exempel undersökte pedagogerna Merv Hyde och Renée Punch (2011) i Australien bland annat kommunikationssätt hos unga med CI med hjälp av 247 enkäter till föräldrar och lärare. Utifrån enkätstudien genomfördes sedan 27 intervjuer med föräldrar och 15 med lärare. Hyde och Punch lade dock till intervjuer med elva unga i åldern 10-17 år till sin studie för att få med ungdomarnas egna perspektiv. Resultaten från deras studie visar att valen av kommunikationsformer varierar mycket, men att barnen i hög grad använder sig av talat språk när de kommunicerar med andra, medan föräldrar och lärare gärna använder någon form av tecken samtidigt när de kommunicerar med barnen eftersom de upplever att detta underlättar. Liknande studier som Hyde och Punchs har visat samma resultat, till exempel de studier som gjorts av pedagogen Helena Sume (2010) och pedagogen Linda Watson med kolleger (2008), vilka också främst utgår ifrån intervjuer med föräldrar. Studier som i högre utsträckning grundar sig på barns och ungas egna erfarenheter och berättelser är mycket mindre förekommande. En sådan studie har dock audiologen Alexandra Wheeler med kolleger (2007) genomfört. De hävdar att studier på unga med CI ofta görs i kontrollerade miljöer och inte i vardagslivet, och att det därför är dags att

i större utsträckning studera hur implantaten påverkar barn och unga hemma hos sina familjer och i skolan. Mot denna bakgrund intervjuades 29 unga med hjälp av semistrukturerade intervjuer. I studien undersöks deras eget perspektiv på en rad frågor, inklusive deras förståelse och grad av tillfredsställelse kring hur deras implantat fungerar för dem, om deras sociala och kommunikativa möjligheter och val, om deras utmaningar utbildningsmässigt och om deras identitet. Resultaten från studien visar att de unga hade en övervägande positiv bild av sina implantat och att de hade ett flexibelt förhållningssätt till valen av kommunikationsformer. De valde sätt efter situation och samtalspartner. Dessutom fann Wheeler med kolleger att ungdomarna i studien också hade ett flexibelt och flytande förhållningssätt avseende sin identitet. Bara 21 % av ungdomarna beskrev sig själva som hörande medan majoriteten såg sig som i någon grad vara döva (hörselskadad fanns inte med som ett alternativ i studien), medan några såg sig ibland som hörande och ibland som döva. Wheeler med kolleger förklarar detta med att "[t]hey are deaf, have a hearing loss, and they may sign but in many ways, and because of their ability to hear and their use of spoken language, they also see themselves as part of a hearing world. This may be reflected in the flexible use of language and mode which is characteristic of many of them." (ibid.: 311). Sammantaget ger de ovan nämnda studierna en bild av att unga med CI ser sig själva som både hörande och döva i olika sammanhang, det vill säga som "både ock" där de tillåts att välja kommunikationsform efter situation och behov, snarare än att tvingas till ett "antingen eller". Men hur ser det ut i "vanliga" klasser för elever med CI? Får de möjligheten att välja på detta sätt? För att försöka svara på denna fråga kommer jag nu att övergå till de två fallstudierna.

En övertro på teknologier?

Även om det alltså råder brist på forskning och saknas mer djupa kunskaper om barn med CI rörande deras sociala praktiker, så har möjligheterna att operera barnen, vilket ovan nämnts, fört med sig att andelen barn med hörselnedsättning i den vanliga kommunala skolan ökat (Holmström 2013, SOU 2011: 30). För att barnen ska kunna delta i klassrumsinteraktionen,

som företrädesvis bygger på talad kommunikation, vidtas då ofta en rad olika åtgärder. Bland annat kan klassrummet utrustas med olika hörselstödjande teknologier, såsom slinga och lärar- och elevmikrofoner. Ofta akustikanpassas också klassrummets väggar, golv och tak, och möblemang-
et kan vara specialdesignat för att bidra till en god ljudmiljö. Barnen har också i varierande utsträckning möjlighet att få hjälp från en så kallad resursperson och kan få några timmar specialundervisning varje vecka (se även Heiling 1999, Holmström 2013). Men i och med att så många stöd-
åtgärder sätts in, så skapas också en underliggande förväntan från profes-
sionella och föräldrar om att barnen med CI ska fungera i stort sett ”nor-
malt” och kunna vara delaktiga i undervisningen och interaktionen. För
att titta närmare på om de teknologier som sätts in faktiskt medför delak-
tighet i praktiken har jag använt interaktionsdata från en etnografisk studie
av två klasser i den vanliga svenska skolan där det finns elever som har CI
(se Holmström 2013).

De två klasserna i studien finns på skolor som ligger geografiskt långt
ifrån varandra och består vardera av 10-15 elever i åldern 7-11 år, en huvud-
lärare, speciella ämneslärare och en eller två resurspersoner som är tecken-
språkiga. De två flickor som följts har bilaterala implantat och har haft det
första sedan tvåårsåldern. Det andra fick de 1 till 2 år senare. Deras familjer
använder både tal och tecken till dem, men de själva använder främst tal
för att kommunicera med omgivningen. Data har skapats genom delta-
gande observationer av sammanlagt 10 skoldagar under en termin och
sammanlagt består empirin av cirka 25 timmars videoinspelat material, en
detaljerad fältdagbok samt digitala bilder. Klasserna har följts under hela
skoldagarna under lektioner, raster och luncher, liksom i förekommande
fall på fritidshem och fritidsaktiviteter. De två klasserna är utrustade med
ovan nämnda hörselstödjande teknologier och har medvetet fått mindre
antal elever i varje klass just för att det finns barn där som har CI. Bän-
karna i klassrummet är vidare möblerade i formen av ett U så att alla ska
kunna se varandra och båda flickorna har varsin teckenspråkig resursper-
son med sig under skoldagen, som ska stötta dem på olika sätt.

Klassrum möblerat i U-form¹⁹

Sammantaget finns det alltså i de två klassrummen en rad stödåtgärder och teknologier insatta, och vid ett mer ytligt och oreflekterat betraktande av vad som sker där så framstår interaktionen som välfungerande och problemfri. Flickorna kan med hjälp av teknologierna (även resurspersonen betraktas här som en teknologi – en så kallad ”kommunikativ-länk teknologi”, se Holmström & Bagga-Gupta kommande) på många sätt delta i undervisningen och klassrumsinteraktionen. Men om man analyserar interaktionen närmare så uppenbarar sig återkommande mönster och fenomen som är grundade i omedvetenhet och underliggande normer. Det framstår i mikronivå-analysen att bland annat hanteringen och användningen av de teknologier som satts in ibland snarare kan skapa hinder för deltagande än att de främjar det. Flickornas deltagande framstår i hög grad som periferiskt; i badhuset, på idrottslektionen och under musiklektionen befinner de sig i klassrumsgemenskapens periferi då den hörselstödjande teknologin (som implantat och lärar- och elevmikrofoner) inte riktigt räcker till eller inte kan användas, till exempel för att implantaten inte tål vatten, för att lokalerna inte anpassats eller för att ljudmiljön är för bullrig.

¹⁹ Bilden kommer från det ena klassrummet och visar hur eleverna i klassen sitter placerade i U-form för att se varandra bra. Den är förvrängd för att eleverna och läraren inte ska kunna identifieras.

Men det sker också i vanliga undervisningssituationer i klassrummet för att flickorna helt enkelt inte alltid uppfattar vad som sägs.

Eftersom användningen av och tilltron till teknologier är så hög i de här klassrummen så påverkas interaktionen märkbart när dessa inte kan användas eller inte fungerar, vilket lätt kan leda till att elever med CI inte bara hamnar i periferin, utan också i vissa situationer marginaliseras. Man kan därför säga att det finns en stark beroenderelation mellan teknologierna i klassrummet och elever som har implantat. Mot denna bakgrund framstår resurspersonerna som ytterst viktiga resurser för att ge eleverna stöd och ökade möjligheter till deltagande, men i undersökningen framgår att inte heller denna resurs är helt tillförlitlig. Analysen visar bland annat att resurspersonerna ibland, men inte alltid, medierar den orala kommunikationen visuellt genom att använda svenskt teckenspråk. Även om flickorna emellanåt själva ber om denna slags mediering, eller om de vill få extra förklaringar och hjälp, så får de inte alltid detta stöd, eftersom resurspersonerna av någon anledning väljer att neka dem det. Varför det är så har inte kunnat identifieras i analysen eftersom inga mönster framträder. Istället framstår agerandet som ytterst slumpartat och ostrukturerat och visar på en ojämlik maktrelation där eleverna med implantat på många sätt har en beroenderelation till resurspersonerna och de val dessa gör. Det finns också situationer i interaktionsdata där det framgår att resurspersonerna själv ser att eleverna inte hänger med i undervisningen. Men istället för att underlätta för dem att hänga med, så bryter de elevernas uppmärksamhet från undervisningen genom att starta parallella samtal som till exempel kan handla om att eleven själv måste säga till läraren att hon står på ett sätt som gör att det inte går att avläsa hennes mun. Resurspersonerna avgör också från en gång till annan om eleverna ska få möjlighet att ta del av aktiviteter som högläsning med hjälp av visuell mediering eller om aktiviteten istället ska vara en träning i "hörandet", vilket illustreras av data från situationer där resurspersonerna nekar visuell mediering med att svara att "nej, nu ska vi bara träna på att lyssna". Samtidigt har övriga elever i klassen istället möjlighet att fokusera på att ta till sig innehållet i det läraren läser, inte på att *höra* henne (se vidare Holmström och Bagga-Gupta kommande).

Från studiens grundläggande postkoloniala perspektiv kan man alltså se förhållandet mellan eleven med CI och de vuxna i klassrummet som

ojämlika maktrelationer, där de vuxna har den självklara makten över när och hur teknologierna ska användas och huruvida kommunikationen ska medieras visuellt eller inte, medan eleverna har en underordnad position och sällan involveras eller tillfrågas i besluten. De vuxna slår bland annat på och av mikrofonerna i klassrummet under olika faser av lektionerna. Ofta sätts de på när det är helklassundervisning och slås sedan av när eleverna ska arbeta själva. Intentionerna är visserligen goda; de vuxna vill enligt egen utsago skapa en lugn och tyst studiemiljö för eleverna med CI, men detta medför samtidigt att de inte på samma sätt som klasskamraterna kan dra nytta av ett mer passivt lärande, till exempel genom att kunna lyssna till vad läraren förklarar för en klasskamrat utan att själv vara direkt involverad. Eleverna med CI får också finna sig i att de vuxna med fjärrkontroller kan höja och sänka volymen på deras implantat, utan att samråda med dem först och de förväntas med jämna mellanrum att ta av sig sitt ”bäst fungerande implantat” för att öva hörseln utan läppavläsning i ett angränsande rum samtidigt som övriga klasskamrater fortsätter den ordinarie undervisningen. Trots många protester från eleverna med CI får de ge sig för den självklara beslutandemakten hos de vuxna. Hörselteknologierna styr vidare i hög grad såväl undervisning som turtagning i klassrummet, vilket visar på en underliggande ”hörande norm” (se även Holmström, Bagga-Gupta & Jonsson 2015), där visuell kommunikation får stå tillbaka, även om eleverna efterfrågar den. Teknologierna är heller inte fullt tillförlitliga, utan interaktionsdata visar på åtskilliga situationer där något inte fungerar som det ska. Detta innebär samtidigt att hela undervisningen i klasserna stannar upp medan de vuxna försöker avhjälpa problemen, och detta ger eleverna med CI en särskild identitetsposition i klassrummen eftersom teknologierna finns där och ska användas just för deras skull. Denna särskilda position förstärks av att de gånger eleverna med implantat inte är närvarande, så uppstår inte sådana störningar i undervisningen för övriga klasskamrater.

En annan sak som framträder i analysen är att eleverna i de två klassrummen själva har utvecklat en rad strategier för att hänga med i undervisningen. De ställer till exempel väldigt frekvent raka frågor riktade till läraren av slaget ”Vad sa han/hon?” för att få hjälp med att veta vad klasskamraterna säger. De tittar på vad klasskamraterna gör innan de själva agerar,

de säger till om mikrofonerna inte är på eller inte fungerar, de ber resurspersonerna om klargöranden och extra förklaringar, både med hjälp av visuell och oral kommunikation och de är hela tiden vaksamma och beredda på vad som sker i klassrummet. Sammantaget framstår eleverna med CI som mycket aktiva deltagare i klassrummet, som får ta stort ansvar för sin egen delaktighet. De har en rad tillgängliga teknologier till sin hjälp, men kan inte ta något stöd för givet. De förväntas att främst tillgodogöra sig undervisningen via hörseln, på samma sätt som andra elever, då detta är det "normala". Till sin hjälp har de en rad teknologier tillgängliga, men dessa har de alltså i ytterst liten utsträckning själva någon makt över.

Normalitetstänkandets utmaningar

Som framgått i detta kapitel använder människor med hörselnedsättning, såsom vuxna döva och elever som har CI, en rad teknologier i sin vardag, vilka på olika sätt främjar deras deltagande i olika praktikgemenskaper. Undersökningen har visat att det finns tydliga och starka relationer mellan människor med hörselnedsättning och teknologier av de mest varierande slag, och att intresset för att använda dem har varit stort ur ett historiskt perspektiv. De möjligheter som teknologier av olika slag erbjuder för att dessa människor ska bli mer delaktiga i samhällsgemenskapen eller i klassrumsinteraktionen har på många sätt anammats och etablerats, och från majoritetssamhällets normalitetsperspektiv kan allt se ut att "fungera så bra". Som nämndes i inledningen till detta kapitel kan detta ses som ett slags oreflekterat normsättande, där majoritetens behov, erfarenheter och rutiner blir det självklara. Analysen här har dock illustrerat att teknologier och deras användning inte bara främjar delaktighet, utan att de också kan medföra begränsningar av deltagandet på olika sätt. Relationerna mellan människor med hörselnedsättning och teknologier är mycket mer komplexa än vad som framgår om man ser det från ett majoritetsperspektiv. Teknologier som inte skattas högt av medlemmar i majoritetsgemenskapen utvecklas inte i samma utsträckning och får inte de funktioner de skulle kunna få, vilka skulle vara till gagn för personer med hörselnedsättning. Det innebär alltså att det finns *möjligheter* till många fler teknologiska utvecklingar som skulle ha stor betydelse för till exempel döva människor,

men eftersom de utgör en minoritetsgrupp så får deras behov oreflekterat stå tillbaka. Samtidigt har istället många andra teknologier utvecklats som ursprungligen inte önskats eller efterfrågats av minoritetsgruppen (som till exempel CI) just för att det underliggande normalitetstänkandet driver på strävan efter att göra alla individer inom praktikgemenskapen så lika varandra som möjligt (till exempel att alla ska kunna höra). Sammantaget medför dessa saker att minoritetsgruppen kan utveckla känslor av frustration, samtidigt som de begränsningar som omger dem kan skapa upplevelser av maktlöshet och underordning.

Som ett exempel på hur majoritetssamhället dikterar villkor för människor med hörselnedsättning kan nämnas hur den svenska hörselvården runt om i landet upphandlar ett urval av många teknologier, vilka sedan erbjuds till de döva och hörselskadade "patienterna". Det kan på marknaden finnas en rad andra teknologier som skulle fungera bättre för många av dem, men de tillgängliggörs inte för alla eftersom landstingens upphandlingar avser ett begränsat urval. Och eftersom företag inom branschen vill utveckla sådana hjälpmedel som de kan sälja riskerar urvalen att leda till begränsningar i arbetet med att nyutveckla teknologier som skulle kunna fungera bättre än de som redan finns. Ett illustrativt exempel på detta är att det tidigare fanns fasta, trådburna visuella varseblivningslarm för hemmet, vilka i olika rum gav ifrån sig olika blinkande signaler för dörr, telefon och brandlarm, men i takt med att trådlösa system har utvecklats, vilka medför enklare installationer och mindre arbete för landstingen, så har dessa fasta system ersatts av andra, bland annat en eller ett par blixtrande lampor som inte särskiljer mellan de olika typerna av signaler. Istället förväntas den döva personen att gå fram till sändaren för att se vilken symbol som lyser, för att få veta om det ringer på dörren eller i telefonen, eller om brandlarmet går. Man kan fundera på om en hörande majoritetsmedborgare skulle acceptera att på detta sätt varje gång behöva gå fram till en apparat för att identifiera en signal hen hör i sitt hem. Den ojämlika relationen är här tydlig; ur ett majoritetsperspektiv finns det tillgängliga teknologier som underlättar för döva, men ur ett minoritetsperspektiv bestämmer någon annan, som inte själv har behov av teknologin, vad som ska användas utan hänsyn till vad som faktiskt finns eller går att utveckla. Och vem avgör en individs behov för en fungerande vardag? En döv mamma gav till exempel i sociala

medier²⁰ i februari 2015 uttryck för sin oerhörda frustration över att hennes babyvakt, som med vibrationer larmar om hennes baby skriker på natten, gått sönder, men att hon inte fått en tid hos landstinget för att hämta ut en ny förrän över en vecka senare, trots att hon framhårdade hur viktigt det var både för henne och för babyn.

De paralleller som kan dras från ovanstående resonemang till de klassrumsstudier som gjorts i undersökningen här, är att eleverna med CI tilldelas ett urval teknologier som väljs ut av representanter för ett hörande majoritetssamhälle, snarare än utifrån elevens och klassens specifika behov. Därefter förväntas eleven att hänga med och delta i undervisningen med deras hjälp. Detta trots att de dessutom har få möjligheter att själva styra över hur och när teknologierna ska användas för att fungera på bästa sätt för dem. Elevernas identitetspositioner i klassrummen blir underordnade och deras deltagande blir tydligt periferiskt, vilket förstärks av att de också blir beroende av resurspersonernas vilja att till exempel stötta eller att visuellt mediera kommunikationen. Istället är det de vuxna i klassrummet, som också representerar en hörande majoritet, som har makten över teknologierna och därmed också över elevernas deltagande i klassrumsinteraktionen.

De teknologiska landvinningar som gjorts genom tiderna har underlättat oerhört för oss människor. De har skapat nya möjligheter inom forskningen, förenklat vår vardag och bidragit till en ökad levnadsstandard. Samtidigt skapar de frustration och irritation när de inte används på bästa sätt eller inte fungerar som de ska, som när datorn hänger sig, mobilen tappar räkning eller texten på TV:n uteblir. Och teknologier kan inte lösa allt. Vi människor är alltför komplexa varelser för att uteslutande kunna styras och påverkas av teknologier, och det är därför nästintill naivt att tro att man med enbart teknologiska lösningar ska kunna skapa ett ”normalt deltagande” i samhället för personer med hörselnedsättning. Istället för att göra oreflekterade antaganden om att ”det fungerar ju så bra” när man själv inte vet hur det är bör man ställa sig frågan vems perspektiv man utgår ifrån och problematisera sitt eget normalitetstänkande för att kunna agera på sätt som faktiskt bidrar till allas delaktighet i samhället.

²⁰ I den öppna Facebookgruppen *Deafhood behövs i Sverige*. Även detta kommer från studiens empiriska data.

Referenser

- Andersson, Ulf (2001). *Cognitive deafness: the deterioration of phonological representations in adults with an acquired severe hearing loss and its implications for speech understanding*. Linköping: Linköping University Electronic Press.
- Asker-Årnason, Lena (2011). *Narration and reading comprehension in Swedish children and adolescents with hearing impairment*. Lund: Department of Logopedics, Phoniatrics and Audiology, Clinical Sciences, Lund University.
- Bagga-Gupta, Sangeeta (2004). Visually oriented language use: Discursive and technological resources in Swedish deaf pedagogical arenas. I: Mieke Van Herreweghe & Myriam Vermeerbergen (red.), *To the lexicon and beyond: Sociolinguistics in European deaf communities*. Washington DC: Gallaudet University Press.
- de los Reyes, Paulina, Irene Molina & Diana Mulinari (red.) (2006). *Maktens (o)lika förklådnader. Kön, klass & etnicitet i det postkoloniala Sverige*. Stockholm: Atlas.
- Fishman, Joshua (2010). Sociolinguistics: Language and ethnic identity in context. I: Joshua Fishman & Ofelia García (red.), *Handbook of language and ethnic identity. Disciplinary and regional perspectives*. Oxford: Oxford University Press.
- Goffman, Erving (2001 (1968)). *Stigma. Den avvikandes roll och identitet*. Stockholm: Prisma.
- Heiling, Kerstin (1999). Teknik är nödvändigt - men inte tillräckligt: en beskrivning av lärsituationen i undervisningen av hörselskadade elever. *Pedagogisk-psykologiska problem*, 659.
- Higgins, Paul C. (1980). *Outsiders in a hearing world. A sociology of deafness*. Newbury Park: Sage Publications.
- Holmström, Ingela (2013). *Learning by hearing? Technological framings for participation*. Örebro Studies in Education 42. Örebro: Örebro University.
- Holmström, Ingela & Sangeeta Bagga-Gupta (2013). Technologies at work. A sociohistorical analysis of human identities and Communication. *Deafness and Education International*, 15(1): 2-28.
- Holmström, Ingela & Sangeeta Bagga-Gupta (kommande): "Va sa han?" – Communicative strategies in educational environments where one participant has Cochlear implants. I: Sangeeta Bagga-Gupta (red.), *Marginalization processes. Studies of membership and participation across disciplines and sites*. Cambridge Scholars Publishing: England.
- Holmström, Ingela, Sangeeta Bagga-Gupta & Rickard Jonsson (2015). Communicating and hand(ling) technologies. Everyday life in educational settings where pupils with cochlear implants are mainstreamed. *Journal of Linguistic Anthropology*, 25: 256–284.
- Hyde, Merv & Renée Punch (2011). The Modes of communication used by children with Cochlear implants and the role of sign in their lives. *American Annals of the Deaf*, 155 (5): 535-549.
- Ibertsson, Tina (2009). *Cognition and communication in children/ adolescents with cochlear implant*. Lund: Department of Logopedics, Phoniatrics and Audiology, Clinical Sciences, Lund University.

- Jacobsson, Katarina (2000). *Retoriska strider. Konkurrerande sanningar i döv världen*. Lund: Palmkrons Förlag.
- Jannerling, Lisa (2009). Upptäckt kan bota dövhet. *Expressen*, 2009-04-22. <http://www.expressen.se/halsoliv/upptackt-kan-bota-dovhet/> [hämtat 2016-02-28].
- Jørgensen, Jens Normann (2008). Polylingual languaging around and among children and adolescents. *International Journal of Multilingualism*, 5(3): 161-176.
- Leigh, Irene W. (2009). *A lens on deaf identities. Perspectives on deafness*. New York: Oxford University Press.
- Lyxell, Björn, Malin Wass, Birgitta Sahlén, Inger Uhlén, Christina Samuelsson, Lena Asker-Arnason, Tina Ibertsson, Elina Mäki-Torkko, Birgitta Larsby & Mathias Hällgren (2011). Development of cognitive and reading skills in deaf children with CIs. *Cochlear Implants International*, 12 (1): 98-100.
- Messina Dahlberg, Giulia & Sangeeta Bagga-Gupta (2013). Communication in the virtual classroom in higher education: Languaging beyond the boundaries of time and space. *Learning, Culture and Social Interaction*, 2(3): 127-142.
- Löfkvist, Ulrika (2014). *Lexical and semantic development in children with CI*. Stockholm: Department of Clinical Science, Intervention and Technology (CLINTEC). Karolinska Institutet,
- Martinsson, Niclas (2007). "Vi ville ge henne allt som hörande har". *Svenska Dagbladet*, 2007-11-26. <http://www.svd.se/vi-ville-ge-henne-allt-som-horande-har> [hämtat 2016-02-28].
- Modin, Lina (2007). Fredrik, 6, kan höra igen. *Expressen*, 2007-09-05. <http://www.expressen.se/halsoliv/fredrik-6-kan-hora-igen/> [hämtat 2016-02-28].
- Nilholm, Claes (2006). Inkludering av elever "i behov av särskilt stöd". Vad betyder det och vad vet vi? *Forskning i Fokus*, 28.
- Preisler, Gunilla, Anna-Lena Tvingstedt & Margareta Ahlström (2003). *Skolsituationen för barn med cochlear implants - ur föräldrars, lärares och assistenters perspektiv*. Rapporter, nr 116. Stockholm: Stockholms universitet, Psykologiska institutionen.
- Preisler, Gunilla, Anna-Lena Tvingstedt & Margareta Ahlström (2005). Interviews with deaf children about their experiences of using a cochlear implant. *American Annals of the Deaf*, 150 (5): 260-267.
- Riley, Philip (2007). *Language, culture and identity. An ethnolinguistic perspective*. London: Continuum International Publishing Group.
- SBU Alert (2006). *Bilateral Cochlear implantation (CI) in children*. SBU alert report no 2006-01. Stockholm: SBU. http://www.sbu.se/globalassets/publikationer/contento/3/bilateral_cochlear_implantation_ci_children_200601.pdf [hämtat 2016-03-13].
- Simonsen, Eva, Ann-Elise Kristoffersen & Oddvar Hjulstad (2009). *Hva skjer i klasserommet? Rapport fra prosjektet Inkluderende opplæring av barn med cochleaimplantat – en oppfølgingsstudie*. Skådalen Publication Series no. 28. Oslo: Skådalen kompetansesenter.
- Stadler, Svante (2009). *Probabilistic modelling of hearing: Speech recognition and optimal audiometry*. Stockholm: Sound and Image Processing Laboratory, School of Electrical Engineering KTH.

- SOU (2011:30). *Med rätt att välja – flexibel utbildning för elever som tillhör specialskolans målgrupp*. Delbetänkande av Utredningen om en flexibel specialskola. Stockholm: Fritzes.
- Sume, Helena (2010). Changes in communication mode in children with Cochlear implants from the parent's viewpoint. *Linguistics and Language Behavior Abstracts*, 30(4): 189-202.
- Säljö, Roger (2000). *Lärande i praktiken. Ett sociokulturellt perspektiv*. Stockholm: Prisma.
- Säljö, Roger (2005). *Lärande och kulturella redskap. Om läroprocesser och det kollektiva minnet*. Falun: Norstedts Akademiska Förlag.
- Wass, Malin (2009). *Children with cochlear implants: cognition and reading ability*. Linköping: Department of Behavioural Sciences and Learning.
- Watson, Linda, Tim Hardie, Sue Archbold & Alexandra Wheeler (2008). Parent's views on changing communication after cochlear implantation. *Journal of Deaf Studies and Deaf Education*, 13(1): 104-16.
- Wenger, Etienne (1998). *Communities of practice. Learning, meaning and identity*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Wertsch, James C (1998). *Mind as action*. Oxford: Oxford University Press.
- Wheeler, Alexandra, Sue Archbold, Susan Gregory & Amy Skipp (2007). Cochlear implants: The young people's perspective. *Journal of Deaf Studies and Deaf Education*, 12 (3): 303-316.
- Vygotsky, Lev (1978). *Mind in society. The development of higher psychological processes*. London: Harvard University Press.
- Wänerholm, Martin (2008). Implantat kan hjälpa hörselskadade. *Dagens Nyheter*, 2008-11-28. <http://www.dn.se/nyheter/vetenskap/implantat-kan-hjalpa-horselskadade/> [hämtat 2016-02-28].

Kapitel 4

Att kontrollera ljud

Tekniker för isolering och delaktighet

Robert Willim

Trakterna kring Häckeberga på den Skånska landsbygden består framför allt av fält och lövskog. Nattetid präglas området av typiskt sydsvenskt lantligt sommarljud: insektssurr, fåglars läten, vindens brus i träden. Avlägsna ljud från trafik. Då och då hörs flygplan som flyger till och från Sturup, Malmö Airport. Det förefaller vara mestadels harmoniskt, men när det gäller ljudmiljön har det rapporterats problem.

I *Lokaltidningen* den 11 augusti 2015 berättade Conny Nyström om livet på landet i Häckeberga, men framförallt om hur hans liv under senare tid hade blivit olidligt. Framförallt nattetid hade ett svärdefinierat oljud eller buller hemsökt hans hus. Nyström berättade för journalisten om hur ett tiotal andra grannar också stördes av ljudet, och hur det kanske kunde häröra från Sturup eller en militär radaranläggning. Han beskrev hur ljudet blev värre på natten. ”Ljudet ökar i frekvens på kvällar och nätter. Jag får ta sömntabletter för jag står inte ut med det. Det är ett elakt brummande ljud och det slår verkligen på min livskvalitet” (Campbell 2015). Att ljudet var så svärdefinierbart och undflyende var en utmaning. Texten slutar med hur representanter från kommun och länsstyrelse hade tagit sig an problemet:

– Vi har haft ytterligare en kontakt med en boende som upplevt störningar i området. Men det finns inget generellt i det och vi kan inte ringa in störningskällan. Bullermätningen vi gjorde överskred inte heller riktvärdet,

säger Annika Skoog och uppmanar andra boende som störs av buller att höra av sig till kommunen.

Mercedes Assarsson vid Miljötillsynsenheten på Länsstyrelsen menar att det är en knivig situation, eftersom ljudkällan inte är identifierad och mätningarna inte når upp till riktvärdet.

– Han befinner sig i katt och råttaleken, det är synd. Men för att myndigheter ska kunna driva ett ärende så måste man gå efter miljöbalken. Det man kan göra är att kartlägga ljudkällor i området, vindkraftverk, transformatorer och silotorkar, till exempel. Det kan kanske vara något sådant, säger Mercedes Assarsson (ibid).

De olika kapitlen i denna antologi behandlar på olika sätt hur upplevelse, ljud, rum och skiftande mänskliga förmågor och kroppar samspelar. Vad är normalt och för vem?

För att bättre förstå denna fråga kan det vara värt att ta utgångspunkt i en annan fråga, nämligen hur ljud och upplevelser av ljudmiljöer egentligen kan kontrolleras. Hur används teknik för förstärkning, isolering och förändring av ljud på olika platser?

Kapitlet kretsar kring samspelen mellan föreställningar och erfarenheter när det gäller ljud, rum och teknikanvändning. Frågor om funktionsförmåga och hur detta begrepp är intimt förknippat med såväl sammanhang, teknikanvändning och normer kommer att tas upp. Jag kommer härmed försöka perspektivera användningen av ord som funktionsförmåga genom att diskutera olika aspekter av kontroll av ljud (Alftberg & Svensson 2013). Resonemang om ljudmiljöer, teknik, inre och yttre ljud samt föreställningars betydelse kommer att vävas samman i försök att bättre förstå vad levda erfarenheter av ljud innebär.

Jag kommer att använda mig av en kombination av empiriskt material som vävs samman med teoretiska resonemang samt inspiration från konstnärliga praktiker på sätt som framkallar såväl överensstämmelser som tankeväckande spänningar (Löfgren 2015: 79, Willim 2013, O'Dell & Willim 2011).²¹

²¹ Arbetet med denna text har skett med stöd från The Swedish Centre for Applied Cultural Analysis (SCACA), Högskolan i Halmstad samt med stöd från Humanistiska fakulteten, Lunds universitet inom ramarna för forsknings- och konstprojektet "Rendering Possible Worlds".

Att kontrollera ljud

När detta skrivs i slutet av 2015 har ärendet i Håckeberga inte blivit löst, men problematiken kring det mystiska oljudet är en tänkvärd ingång för att diskutera frågor om ljudmiljö och levda erfarenheter. Representanten från Miljötillsynsenheten på Länsstyrelsen hänvisade till *riktvärden* och *identifikation av ljudkällan*. Just riktvärden är ett centralt verktyg i hanteringen av buller och ljudmiljöer, som även aktualiseras när det gäller frågor om tillgänglighet och hörselnedsättning. Förmågan att identifiera ljudkällor är också av vikt i flera avseenden när det gäller ljudmiljöer och hur människor upplever dessa. Fallet i Håckeberga illustrerar väl det dilemma som användningen av riktvärden och gränsvärden innebär. Aktörer som arbetar med ljud och akustik är överens om att hörande och lyssnande innebär subjektiva upplevelser, likväl tvingas myndigheter och andra förlita sig på mätningar som inte säger särskilt mycket om hur ljudmiljöer upplevs av olika människor. En situation där någon onekligen upplever ljudmiljön som störande kan alltså utan mätvärden som stödjer upplevelsen svårigen leda till åtgärder från myndigheter. Detta som sagt trots att det finns en samsyn om att ljud och buller upplevs subjektivt. Socialstyrelsen skriver i en handbok för handläggning om hur bullerexponering kan upplevas.

Störning är en subjektiv reaktion och därför påverkas reaktionen av många andra faktorer än bara själva bullerexponeringen, särskilt vid låga ljudnivåer. Exempel på sådana faktorer är individens attityd, hälsotillstånd, känslighet och tidigare erfarenheter av buller, samt när bullret förekommer. Om flera belastningsfaktorer förekommer samtidigt kan den negativa effekten av bullret förstärkas. (Socialstyrelsen 2008: 34)

Att ett ljud upplevs som oljud eller buller är kopplat till i vilken mån en person har kontroll över upplevelsen. Det som beskrivs i Håckeberga är en situation där en person är exponerad för ett ljud som upplevs som störande i den grad att han överväger att flytta från sitt hus om han inte får ordning på situationen. När ett ljud har börjat upplevas som störande är det också närmast omöjligt att ignorera. Nyström beskrev det som ett ”elakt” ljud, något som han dessutom inte hade möjlighet att stänga ute

eller stänga av. Nivån av kontroll var alltså minimal, något som troligtvis stärkte obehaget. Känslan av att inte ha kontroll över ljudet förstärktes sannolikt också av att det kom från en okänd källa. Att återkommande störas av ett ljud, oavsiktligt utsättas för det och dessutom inte kunna avgöra varifrån ljudet kommer ifrån är en högst obehaglig erfarenhet. Det handlar här inte om brist på funktionsförmåga i den mening som ordet ofta används. Men det är trots allt en brist på kontroll och förmåga eller kapacitet att påverka den livssituation det handlar om.

Härnäst kommer jag att kort redogöra för hur ljudmiljöer, och vad som upplevs som mer eller mindre välkomna ljud, kan konceptualiseras. Jag kommer därefter att presentera olika exempel på hur isolering av ljud och ljudmiljöer kan ske. Vad upplevs egentligen som tystnad? Avslutningsvis kommer jag att diskutera hur ljud kan kontrolleras.

Ljudmiljöer, *soundscapes* och *noise*

Det finns en rad begrepp som beskriver hur ljud tar plats, varav *soundscape* (ljudlandskap) troligtvis är det mest spridda. Introducerat av kompositören R. Murray Schafer på 1960-talet och sedan kopplat till det ambitiösa initiativet *World Soundscape Project* och idéer om akustisk ekologi, låg det till grund för en omfattande konceptualisering av ljud och plats. Begreppet har sedan kommit att användas i en rad sammanhang som har att göra med ljud och rumslighet (Kelman 2010, Blesser & Salter 2007).

Schafer använde *soundscapes* som del av ett begreppsligt och analytiskt universum som skulle kunna generera lösningar för mänskliga ljudmiljöer (Schafer 1994). För Schafer handlade det om att normativt förespråka platser med tilltalande ljudkaraktär. Schafer beskrev vissa framförallt bullriga, moderna och urbana ljudmiljöer som negativa medan rurala mer lågteknologiska sammanhang framställdes som goda. Den lantliga omgivningen kring Håckeberga kan ses som en enligt Schafer potentiellt god ljudmiljö. Detta om vi bortser från det ovälkomna lågfrekventa ljudet.

Schafers konceptualisering och diskussion kring *soundscapes* är enligt forskaren Ari Y. Kelman starkt kopplat till hur han ville att världen skulle låta (2010). Som motstånd till massiva ljudtexturer i industriella, moderna och urbana miljöer pekade Schafer istället på hur ljud kunde vara del av

en begriplig och njutbar symfoni. Detta skulle uppnås genom bättre lyssnande, där människor skulle lära sig att stämma eller intonera (tune in) ett soundscape (ibid.: 214ff).

En god ljudmiljö karaktäriseras enligt Schafer av hi-fi (high fidelity), medan en sämre miljö är lo-fi (low fidelity). I hi-fi ljudmiljöer är den omgivande bullernivån låg, vilket gör enskilda ljud lätt urskiljbara. Ljud som fågelsång, röster, en kyrkklocka eller fotsteg över en grusväg går att uppfatta utan att de döljs i en härva av urskiljbara ljud. I en lo-fi miljö konkurrerar istället ljuden med varandra, liksom i till exempel en vältrafikerad vägkorsning eller i en industrimiljö. Det är svårt att i praktiken dra linjer mellan vad som är lo-fi och hi-fi, liksom mellan tystnad och ljud eller buller. Ljud är relationellt och uppstår genom kategorisering och en sorts perceptuell sortering. Det kan upplevas som störande, och bekämpas med olika tekniker. I andra fall kan det omvandlas till något välkommet och till och med paketeras som produkter. Alltifrån noise-musik till produkter för avslappning har dykt upp, men också hjälpmedel för att få spädbarn att sova med hjälp av ljudet från fläktar, hårtorkar och ventilationssystem (Demers 2010, Kahn 1999, Schwarz 2011: 835, Willim 2014).

Frågan är hur Schafers definition av soundscapes är relaterad till berättelser om mer eller mindre goda ljudmiljöer. I alla samhällen förekommer troligtvis olika berättelser och föreställningar om ljudmiljöer. Normer och berättelser samspelar med upplevda ljud, och i detta samspel formas föreställningar om ljud, ljud och tystnad.

Oljud, liksom tystnad, uppstår genom en relativt flytande kategorisering, i alla fall när det handlar om mänskliga upplevelser av den. Genom perceptuell sortering, där föreställningar liksom kulturella dimensioner spelar centrala roller, blir vissa ljud välkomna, medan andra ska isoleras. Innan jag går in på mer vardagliga sammanhang, där frågor om isolering, förstärkning och kontroll av ljud aktualiseras, kommer jag att diskutera hur ljud kan upplevas i en extrem ljudmiljö.

Total isolering?

Det finns en sorts rum som har designats för att vara totalt isolerade från ljud utifrån. Eventuellt ljud eller oljud som uppstår här kommer inifrån

rummet. Inga yttre vibrationer ska nå inom dess väggar. Dessa så kallade ekofria rum absorberar också alla reflektioner och all resonans från ljud som genereras i rummet. Det finns egentligen ingen rumsklang. Ekofria rum har använts för experiment, mätningar samt inspelningar som krävt frånvaro av rumslig akustisk påverkan. Dessa rum har kallats helt tysta, akustiskt döda platser där ljud framstår som dämpat karaktärlösa och opåverkade av ambiens eller rumsklang.

När det gäller ekofria rum brukar tonsättaren John Cages upplevelse under ett besök i ett sådant vid Harvard tas upp. När Cage var i det tysta utrymmet hörde han två ljud. Ett med hög och ett med låg frekvens. Efter att ha talat med personalen vid anläggningen förstod han att det höga var ljudet från hans nervsystem och det låga var bruset från hans blodomlopp (Cage 1961: 8). Cages upplevelse visar på hur den mänskliga kroppen genererar ljud som kan uppfattas i tysta utrymmen. Oberoende om det är möjligt att höra ljudet från nervsystemet så är det en fångslande berättelse som sätter fantasier och föreställningar i omlopp. Ljud, som från en avlägsen fors och suset i träd, kommer i själva verket från kroppens egen cirkulation och aktivitet. En annan berättelse som ofta cirkulerar i samband med ekofria rum är att en ensam besökare efter cirka 45 minuter i ett mörkt ekofritt rum blir galen eller börjar hallucinera. Sanningshalten på dessa berättelser är inte det centrala här. Det som är värt att notera är dock att dessa berättelser har betydelser för upplevelserna i rummet. Berättelser, förförståelse och tidigare föreställningar vävs samman med den fysiska upplevelsen av rummet med dess speciella karaktär. Föreställningsvärldar är ovillkorligen sammanflätade med kroppsliga upplevelser i frammanandet av subjektiva ljudrum.

När jag under våren 2015 i samband med ett konstprojekt vistades i ett ekofritt rum på Humlab²² vid Lunds universitet, slogs jag av hur komplex upplevelsen av denna typ av avgränsade rum kunde vara. Placerat i en källare, i anslutning till en oansenlig korridor med heltäckningsmatta, så är entrén till rummet inte särskilt spektakulär. Väl därinne framstår dock

22 "Humlab" vid Lunds universitet erbjuder infrastruktur för experiment, laborationer och nya teknikstödda sätt att arbeta med humanistisk forskning, undervisning och samverkan (www.humlab.lu.se).

rummet som speciellt. Väggar, golv och tak är gjorda av meterdjupa ljud-isolerande element. Ett metallnät är uppspänt och fungerar som golv. Under nätet finns samma ljuddämpande element som på väggarna. När den tunga skjutdörren med isolerande material dras igen försvinner allt ljud liksom alla radiosignaler utifrån. En initial känsla av desorientering i kombination med en sorts tryckande stillhet tar plats. Men det är omöjligt att separera den sensoriska upplevelsen från alla associationer och föreställningar som växer fram. Efter ett tag i rummet slogs jag också av att mina tankar började handla om andra platser. Och på flera sätt är detta rum besläktat med helt andra ställen, med de mest öppna av platser. Rummets akustiska kvaliteter är identiska med förutsättningarna om jag skulle sväva fritt uppe i luften långtifrån några hinder eller objekt, i en helt öppen rymd. Rummet är också snarlikt hur det skulle vara att stå på en vidsträckt snö- och isbelagd sjö. Där skulle snön absorbera mycket av ljudet, och frånvaron av hinder som ljudet kunde studsas mot skulle generera ett akustiskt rum som starkt påminde om det extremt stängda ekofria rummet i källaren. Genom att stänga mina ögon när jag stod på metallgallret kunde jag framkalla bilder och upplevelser av hur det skulle vara att stå och lyssna på denna öppna vidsträckt yta av snö. Det ekofria rummet är alltså akustiskt helt öppet, medan det fysiskt och arkitektoniskt är svårt att tänka sig ett mer isolerat och stängt utrymme. Detta möjliggör ambivalenta upplevelser, där uppmärksamhet på rummets i viss mån motsägelserfulla atmosfär kan frammana såväl känslan av en extrem fysisk närvaro som föreställningar om att vara i helt andra rymder (jfr Böhme 2013). Dessa aspekter på detta isolerade rum ger perspektiv på vad som egentligen innebär isolering när det gäller människors upplevelser av ljudmiljöer och vad som förväntas vara en tyst miljö.

Tysta miljöer

Under flera decennier har bibliotek associerats med tystnad och närmast kontemplativa praktiker. De senaste åren har dock folkbiblioteken börjat skifta karaktär från att vara platser för behärskad bildning och kunskapsinhämtning till att bli sociala mötesplatser. Biblioteks- och informationsvetaren Hanna Carlsson har skrivit om hur stadsbiblioteket i Malmö har

genomgått transformationen från förment kunskapskatedral till en attraktionspunkt i upplevelsestaden (Carlsson 2013: 55ff). I samband med denna strategiska förändring av verksamheten omformas också ljudmiljön genom att tyst bokläsning övergår till konsumtion av upplevelser. Folkbiblioteket blir en plats för evenemang bortom böckerna och inte bara en plats för lågmälda möten eller inåtvända praktiker.

Bokläsning är dock inte alltid tyst. Även i bibliotek har det förekommit högläsning (kanske i första hand på barnavdelningarna). Men när och var associeras en praktik som läsning eller inläring med tystnad? En miljö besläktad med biblioteken som också associeras med tystnad och kontemplativa relationer till böcker är de kristna klostren. De tidiga klostren under medeltiden var dock inte alls så tysta som de kom att bli under senare sekler. Antropologen Tim Ingold har skrivit om läsande och om hur den tidiga medeltidens handskrifter ofta var skrivna i *scripta continua* vilket innebär att orden inte var separerade med mellanrum. Istället var sidorna fyllda av ett flöde av ord. För att skapa mening av detta flöde bestod läspraktiken i att munkarna följde linjer av bokstäver med ett finger samtidigt som ljuden artikulerades med hjälp av munnen för att frammana mening ur det skrivna. En läsesal i ett kloster var därmed förmodligen knappast tyst. Under 1200-talet och framåt tystnade dock mycket av läsningen i klostren då ord började separeras i skrifterna, vilket möjliggjorde en sorts "ordbilder" som kunde läsas med enbart ögonen (Ingold 2013: 741). Det är denna typ av tysta läsande som vi idag ser som en självklar kompetens för en läskunnig människa. Att högljutt behöva orda under läsning, och därmed fylla ljudmiljön med ord, ses som ett omoget stadium som barn går igenom innan de har lärt sig att läsa ordentligt. Men läsning kan ta sig olika uttryck och låta mer eller mindre i olika tider och sammanhang. En så enkel förändring som mellanrum mellan ord kan alltså ställas i relation till hur ljud tar plats och hur ljudmiljöer formas.

Klassrum och lärandemiljöer har liksom bibliotek och kloster ofta associerats med tystnad. Men det har inte alltid varit så. Pedagogikforskaren Joakim Landahl har skrivit om hur skolans tystnadsnorm har uppstått och transformerats. I mitten av 1800-talet var klassrum och skolmiljöer allt annat än tysta. Genom så kallad växelundervisning genererades oerhört ljudrika och jämförelsevis bullriga ljudmiljöer. Stora mängder barn undervisades

samtidigt i ett större rum genom att gruppvis läsa högt och genom andra högljudda aktiviteter. Först under andra hälften av 1800-talet började växelundervisningen att ersättas av tyst klassrumsundervisning, där lärarens auktoritet kunde visas genom barnens tystnad (Landahl 2011). Kontroll över tystnaden har i de sammanhangen associerats med maktutövning. De som har haft befogenheter att överrösta, bullra eller bryta tystnader har ofta haft makt (ibid.: 12f, Schafer 1994). Idag beskrivs klassrummen återigen som bullriga miljöer. Personer med hörselnedsättningar upplever ofta klassrum med mycket ljud som obehagliga, speciellt om de bär hörapparater eller annan teknik som förstärker ljuden i lokalen. Ingela Holmströms bidrag i denna antologi tar till exempel upp hur klassrumssituationer för elever med nedsatt hörsel hanteras med hjälp av tekniska lösningar och hur föreställningar om normalitet präglar åtgärder och praktiker.

Bullerproblematiken både för elever och personal har diskuterats under senare år. Elever som upplever ljudmiljön som störande har därför erbjudits hörselskydd när de behöver koncentrera sig. Pastellfärgade lurar och hörselkåpor har därmed blivit välbekanta ting i dagens klassrumsmiljöer. För att uppnå en upplevelse av tystnad behövs en viss mån av isolering. Tystnaden, liksom vad som upplevs som oljud formas subjektivt, men ständigt i relation till omgivningen. Hörselkåporna är sätt att skapa individuella rum för relativ tystnad, som också signalerar till omgivningen att personen som bär kåporna har valt att isolera sig från omgivningen.

Hörlursvärldar - isolering och förstärkning

I Åsa Alftbergs bidrag till denna antologi beskriver hon hur flera av personerna hon talat med som bär cochleaimplantat väljer att stänga av sina processorer för att undvika negativa upplevelser i besvärliga ljudmiljöer. Paradoxalt nog innebär det att de med hjälp av teknik får möjlighet att kontrollera ljud på sätt som hörande personer inte har. Alftberg jämför avstängningen av tekniken med det sätt annan teknik som hörselskydd eller för den delen hörlurar används för att utestänga ljud.

Hörlurar blev väldigt vanliga i det offentliga rummet en bit in på 2000-talet. När jag sommaren 2015 observerade människor i flera skandinaviska

städer visade det sig att en stor andel, framförallt yngre fotgängare, använde hörlurar. Även bland cyklister och framförallt bland resenärer på kollektivtrafik, som bussar och tåg, var hörlurar vanliga. I en undersökning bland butikschefer 2015 skrev också *Elektronikbranschen* att hörlurar var en av de produktkategorier som under året var mest efterfrågade av kunder (Elektronikbranschen 2015).

Under 1950-60-talen var öronsnäckor, vilket kan ses som hörlurarnas föregångare, i regel gjorda för att användas med enbart det ena örat. Öronsnäckorna förmedlade därmed en ljudsignal i mono. Det gjorde att ambient ljud, det vill säga ljud från den fysiska omgivningen, utan problem kunde höras med det andra örat. Öronsnäckorna var därmed inte lika isolerande som senare stereohörlurar.

När stereoinspelningar blev vanliga började snart nya sorters hörlurar tillverkas. Nu kunde tekniken generera ljudupplevelser som var mer isolerande, men även omslutande. Om en öronsnäcka möjliggjorde musiklyssnande och samtidig kontakt med omgivningen, så innebar ett par hörlurar en isolering från den omgivande ljudmiljön. En användare kunde omslutas av en inspelad ljudmiljö. Därmed kunde en imaginär förflyttning till ett annat ljudrum ske.

Den kanadensiska konstnären Charles Stankieveh har diskuterat hur just hörlurar kan kopplas till upplevelser av det inomkroppsliga och det fenomenologiska (2007). Det finns en lång idéhistoria och fenomenologiska diskussioner om vad som egentligen skulle utgöra ett inre subjektivt rum, som kan kopplas till såväl andliga dimensioner, till identitet och till hur den yttre världen representeras subjektivt (ibid.: 2f, jfr. Andersen 2015). Stankieveh kringgår denna diskussion om det inre för att istället ställa sig frågan om vad det innebär att uppleva ett rum inne i huvudet när till exempel hörlurar används. Han skiljer på att något upplevs ”i sinnet” och ”i huvudet”. Ljud som spelas upp i ett par stereohörlurar är lokaliserade i ett fält.²³ I stort sett all musikproduktion idag tar hänsyn till hur ljud och instrument placeras i stereofältet, eller i en tredimensionell rymd för att

23 Med hjälp av så kallade binaurala inspelningar blir detta fält ännu tydligare. En binaural inspelning innebär att två mikrofoner används som tar hänsyn till hur öronens placering präglar upplevelsen av ljud. Inspe­lningarna kan sedan upplevas med hjälp av hörlurar.

skapa en känsla av rumslighet i musiken. När dessa inspelningar spelas upp i hörlurarna så genereras upplevelsen av ett rum inne i huvudet. Enskilda ljudhändelser i inspelningen kan placeras i detta inre rum. Om dessutom ett par hörlurar inte är helt täta, utan släpper in en del ljud från omgivningen (vilket de flesta gör) kommer yttre och inre ljudrum ovillkorligen att flätas samman på komplexa sätt. Huvudets inre rum kommer att föras med det yttre omgivande rummet. Frågan är hur gränsdragningar mellan yttre och inre egentligen kan dras, liksom vad som ska definieras som det allra innersta rummet?

Schafer har också skrivit om hörlurslyssnande och har då till skillnad från Stankieveh kopplat det till själsliga dimensioner. Han jämförde hörlurslyssnande med upplevelser av avancerad yoga, som ett sätt att nå bortom den egna kroppen. Ljuden som spelas upp ”i huvudet” påminde honom om hur en yogi med hjälp av ett mantra skapar vibrationer som fortplantar sig i kroppen och som frammanar känslor av en högre existens (Schafer 2004: 35).

Tillsammans och för oss själva

Teknikanvändning kan utmana människors upplevelser av ljudmiljöer, liksom föreställningar om den egna kroppens relation till omgivningen. Varifrån kommer ljud och hur vävs det inre samman med det yttre? Upplevelserna och föreställningarna är även kopplade till sociala dimensioner. Hur kan då individuella ljudupplevelser och teknikanvändning kopplas samman med sociala dimensioner i specifika situationer?

Hörlurar är en numera vardaglig teknik som är förhållandevis brett socialt accepterad, även om omvärlden kan reagera olika på teknikgenererad temporär och avsiktlig isolering. Hörlurar kan dessutom utmana idéer om delaktighet, och hur gränser ska dras kring vad det innebär att vara socialt och fysiskt närvarande. Här kan hörlurarna relateras till hjälpmedel för människor med nedsatt hörsel. Cochleaimplantatens möjliggörande av delaktighet i ljudmiljöer och sociala sammanhang som Alftberg skriver om kan till exempel ses som en motpol till hur hörlurar istället erbjuder isolering och frånvaro av viss delaktighet.

Öronsnäckorna som var föregångare till dagens stereohörlurar kan också relateras till dagens hjälpmedel. I sin undersökning av hörlursanvändning i Tyskland mellan 1950-2010 visar historikern Heike Weber hur denna tidiga monofoniska teknik kunde associeras med hjälpmedel för människor med nedsatt hörsel, vilket skapade ett stigma kring tekniken (ibid.: 343). Härmed signalerade användning av en specifik teknik också funktionshinder. Detta var något som enligt Weber delvis bekymrade tillverkarna. 1960 kände sig till exempel företaget Grundig i en annons nödgade att påpeka att det minsann inte var några hjälpmedel de tillverkade. Bredvid en bild av en trendig ung kvinna med öronsnäcka som drack en milkshake stod texten ”Hon är inte döv”. Istället påpekade de att hon i själva verket hade en hel orkester i örat (ibid.).

Efterhand populariserades dock öronsnäckorna, inte minst då de marknadsfördes som tecken på respekt för omgivningen. Istället för att störa människor med högtalaren från en radio kunde öronsnäckan användas för att lyssna på radions utsändning samtidigt som lyssnaren kunde vara i kontakt med sin omgivning. Dessa exempel visar på att attityder gentemot tekniken skiftat historiskt. Teknik ska alltid förstås i relation till sociala dimensioner och specifika historiska sammanhang.

Användning av ny teknik innebär också en läroprocess, vilket Alftbergs bidrag tydligt visar. Användare av cochleaimplantat måste vänja sig vid och lära sig att lyssna med hjälp av tekniken och den egna kroppen måste relateras till teknikens förutsättningar. När hörlurar för några decennier sedan började erbjuda nya ljudupplevelser så innebar det också att användare fick lära sig hur de skulle tolka, förstå och förhålla sig till den nya tekniken (Weber 2010: 351). Sedan dess har hörlurarna integrerats i nya sociala och fysiska sammanhang. Sedan 1980-talet har hörlursanvändande i hög grad blivit mobilt. Lurarna associeras med bärbar och mobil teknik för ljuduppspelning. När Sony utvecklade sin Walkman²⁴ ledde det till en uppsjö av mobila produkter som erbjöd en person i rörelse att lyssna på musik i ett privat hörlursgenererat ljudrum. I början var det framförallt

²⁴ Sony Walkman var banbrytande när det gäller populariserandet av mobilt musikkonsumtion i slutet av 1970-talet. Med hjälp av den relativt behändiga kassettspelaren med tillhörande hörlurar växte helt nya sätt att lyssna på musik fram.

yngre människor som använde sig av tekniken i det offentliga rummet, och tekniken blev i vissa sammanhang associerad med eskapism och ett asocialt beteende (ibid.: 353). Denna kritik förekommer fortfarande. Till exempel har brusreducerande hörlurar beskrivits som en teknik som kan bidra till social segregering (Hagood 2011).

Hörlursanvändning i nya sammanhang ger upphov till en rad utmaningar, såväl av social, hälsorelaterad som juridisk art, mycket på grund av att lurarna skapar en sensorisk isolering från omgivningen. Hörlursanvändning i trafikmiljöer har till exempel blivit ett diskuterat ämne. Hösten 2015 drog NTF (Nationalföreningen för trafiksäkerhetens främjande) via nyhetsmedia igång en diskussion om risker och ett eventuellt förbud mot cykling med hörlurar.²⁵ Diskussionen kom också att handla om hur användning av olika slags mobila medier, där hörlurarna var en komponent, skulle kunna anpassas till trafikmiljöer.

Just trafikmiljöer kan vara intressanta för att förstå hur isolering, förstärkning och kontroll av ljud och ljudmiljöer ständigt samspekar med en rad andra aspekter. I dagens trafikmiljöer blir det påtagligt hur lagar, rekommendationer och normer efter hand bidrar till att normalisera visst beteende medan annat ses som avvikande och kanske till och med oförsvarbart. När detta skrivs är det förhållandevis vanligt med cyklister som använder sig av hörlurar, men det kan mycket väl förändras.

I bilen, som utgör en annan sorts fordon än cykeln, har betydelsen av ljud haft en annan betydelse. Ljuddesign och akustiska lösningar är centrala delar av hur bilar görs tilltalande för kunder. Det som idag ses som naturligt för många har dock inte alltid varit det. Historikern Karin Bijsterveld har skrivit om bilen och dess ljudmiljöer, och om hur lyssnandet på motorljud tidigare var en central kompetens hos bilförare, medan det idag har blivit helt sekundärt (2010). Vind- fart och motorljud stängs effektivt ute med hjälp av ljudisolering. Bilar designas idag istället som en sorts ljudkokonger. I dessa kokonger har ljuddesign, liksom bilradion eller fordonets underhållningssystem fått centrala roller. Bilarnas kupéer har blivit till utrymmen för avslappning och ljudunderhållning. Musikanläggningar

²⁵ Bland annat SVT rapporterade om NTF:s utspel liksom om de heta reaktioner som följde (2015-10-08). Även tidningsmedierna rapporterade om detta (SVD 2015-10-08).

i bilar kan användas för att justera sinnesstämningar genom att musikstilar och ljud väljs och spelas upp. Bijsterveld menar att allteftersom beteenden, som användning av ljudunderhållning i bilen, utvecklas så blir vissa praktiker och kompetenser sedda som naturliga. På liknande sätt som rökandet av en cigarett sågs som en naturlig praktik i bilen för några decennier sedan är idag knappandet på bilradion för att få fram en lämplig atmosfär i den akustiska kokongen något självklart (ibid.: 205).

Skapandet av ljudkokonger och privata isolerade ljudmiljöer sker på en rad sätt. För att förstå hur ljudmiljöer samspelar med teknik och olika grader av hörande kan det vara värt att ta denna stora variation i beaktning. Teknik vävs in i sociala kontexter på ibland oförutsägbara sätt. Ett exempel är hur hörlurar används i arrangemanget av så kallad *Silent disco*. Då sänder en DJ ut musik till en hörlursförsedd publik. Via radiosändare och mottagare tar publiken emot musiken i lurarna. Utan hörlurar i denna ljudmiljö hörs ljudet av kroppar som rör sig rytmiskt till en ljudlös musik. Då och då kan gnlöande, eller fragment av röster som sjunger med i musiken i lurarna höras. Detta är ett socialt sammanhang där musiken, hörlurar och en gemensam kroppslig närvaro skapar en sammanflätad upplevelse av att vara tillsammans i ett rum, och samtidigt för sig själv. En teknik som hörlurar, vilken stänger ute omgivande ljud innebär aldrig en total isolering från den rumsliga kontexten. Istället kan hörlurar användas för att på olika sätt transformera upplevelser av såväl rumslig som social kontext. Även olika former av hjälpmedel för personer med nedsatt hörsel förändrar såväl rumsliga som sociala upplevelser. De kan skapa delaktighet och nya sensoriska möjligheter, men liksom hörlurar inte fungerar totalt isolerande så genererar inte heller hjälpmedlen per automatik tillgänglighet och en närvarande delaktighet (Hansson & Nordmark 2015).

Inneslutning och transduktion

Såväl soundscapes som ljudmiljöer utgör rumsliga begrepp som innebär att människor är omgivna av ljud på platser där de nås av vibrationer eller ljudvågor i ett medium. Tim Ingold har dock kritiserat användandet av ordet soundscapes, för att det inte i tillräckligt hög grad tar hänsyn till människors upplevelser av världen. Enligt Ingold innebär människors

upplevelser att de är omgivna av eller inneslutna i elementen, men att ljud inte bara omger, utan integreras med den mänskliga fenomenologiska upplevelsen av att vara i världen (Ingold 2011: 139). Han jämför ljuds rörelser med vinden och hur en lyssnande människa hela tiden dras med eller rör sig med ljudet, där det föreställda och upplevda förenas i rörelser där kroppen bara är en utgångspunkt för perception, känslor och föreställningar.

Jag skulle emellertid vilja begreppsligt problematisera vad dessa upplevelser av ljud egentligen innebär. Denna problematisering är viktig när vi diskuterar vad som utgör skiftande funktionsförmågor. De olika ljudmiljöer jag tidigare tog upp, såsom ekofria rum liksom de inre rum som genereras i samband med hörlurslyssnande, utmanar vad som är platsbundna erfarenheter och vad som utgör specifika förmågor. R. Murray Schafer har kallat upplevelsen av ljud som (via inspelningar) är förflyttade till en annan plats för *schizophonia* (Schafer 2004: 34). I Schafers argumentation innebär den elektroakustiska överföringen av ljud till nya kontexter att de ofta bidrar till att försämma ljudmiljöer. De blir delar av det industriella och moderna samhällets skapande av buller som enligt honom utmanar en hållbar akustisk ekologi. Samtidigt skrev han om hörlursupplevelser som närmast transcendentala upplevelser. Här blir spänningen mellan en platsbunden upplevelse och idéer om imaginär förflyttning intressant. Hur kan teknikanvändning härmed relateras till idéer om vad som är funktionsförmåga när det gäller ljud?

För att ytterligare perspektivera frågan om vad som kan utgöra funktionsförmåga i skiftande ljudmiljöer skulle jag vilja göra ytterligare en förflyttning till ett mer extremt sammanhang. Ett ekofritt rum utgör en miljö som skiljer sig från de flestas vardagsmiljöer. Det finns dock andra extrema ljudmiljöer som många människor har upplevt någon gång, nämligen när de har vistats under vatten. Ingold skriver om hur människors upplevelser av ljud är beroende av den omgivande luften (Ingold 2011: 138f). I det sammanhanget fungerar sinnena, hörseln och öronen i omedelbar kontakt med det element i vilka människor andas och lever. Men vad händer när människor lyssnar under vatten, i ett för människor onormalt element?

Antropologen Stefan Helmreich har forskat om marinbiologers arbetsmiljö under vattnet. Under sina fältarbeten i bland annat en miniubåt samt

med dykare noterade han hur speciellt ubåten, denna för människor högst artificiella miljö, var utrustad med avancerade tekniska system som möjliggjorde perception av omgivningen. Men det behövs ingen ubåt för att inse att ljud under vattnet upplevs annorlunda än i luft. Det omgivande vattnet är en miljö som inte samspelar med människors hörselorgan på samma sätt som luft. Ljud under vattnet färdas fyra gånger snabbare än i luft, och vattnets densitet ligger så pass nära densiteten i trumhinnorna att många vibrationer i omgivningen inte omvandlas till rörelser i örat som kan tolkas som ljud. Dessutom leder skallbenet omgivande ljudvågor och vibrationer direkt till inneröröronen på sätt som gör det omöjligt att lokalisera ljuden (Helmreich 2010: 10). För att förstå ljud i denna miljö blir soundscapes ett mindre relevant begrepp. Istället använder sig Helmreich av ordet *transduktion* som ett analytiskt begrepp för att förstå hur överföringar av signaler mellan olika medier tar plats. Det kan handla om hur ljudvågor fortplantar sig, omvandlas och uppfattas som ljud av hörande. Olika varianter av transduktion tar plats när olika tekniker används. I ett cochleaimplantat sker en omvandling av signaler som är beroende av den använda teknikens funktioner och beskaffenhet, och genom att fokusera på denna omvandlings bredare implikationer kan teknikstött hörande relateras till medfött dito.

Transduktion tar även plats när en person med hjälp av ett mätinstrument försöker erhålla kunskap om en ljudmiljöns beskaffenhet eller när ljud som blir elektriska signaler sedan digitaliseras för att representeras visuellt på en skärm. Transduktion blir ett sätt att härleda signaler, att orientera sig i världen eller som en del av det antropologen Steven Feld har kallat för *akustemologi*, en mix av akustik och epistemologi. Hur använder sig människor av ljud för att bättre förstå världen och för att producera kunskap (Feld 2012, Feld & Brenneis 2004)? Feld har i sina studier koncentrerat sig på hur lyssnande och skapande av ljud genererar förståelse, känslor och kunskap, men en akustemologi kan också växa fram bland personer som inte hör. Till exempel finns det en hel värld av (framförallt lågfrekventa) ljudvibrationer som kan uppfattas oberoende av hörseln. Med hjälp av olika sorters teknik kan skiftande transduktionsprocesser också bidra till att en akustemologi blir något som når bortom lyssningspraktiker, och närmare en mer generell epistemologi (jfr. Thrift 2004: 585).

Medicinantropologen Michele Friedner och Stefan Helmreich har skrivit om hur dövstudier och olika aspekter av dövkultur kan kopplas till ljud, teknik och skapande av identitet (Friedner & Helmreich 2012). En av deras poänger är att tekniker och medier för transduktion när de fungerar blir till något omedvetet, blir del av rutiniserade vardagspraktiker. Ting, processer, praktiker och förmågor flätas samman i komplexa vävar av upplevelser där enskilda delar av väven blir svåra att urskilja och analysera separat.

Från transduktion till transmutation

Begrepp som transduktion kan användas analytiskt för att bättre förstå hur olika sensoriska modaliteter och medier flätas samman eller står i relation till varandra, och hur mening och upplevelser kan genereras i skiftande rumsliga kontexter. Tonsättaren Alvin Lucier har i flera decennier gjort verk som på intrikata sätt förenar ljud och plats. 1970 skapade han verket *I'm sitting in a room* som på ett tankeväckande sätt kopplar samman ljud med plats, mediering med det mänskliga. I verket spelar han in sin röst i ett rum. Inspelningen spelas därefter upp i rummet igen via högtalare medan ljudet i sin tur spelas in. Denna procedur upprepas ett antal gånger och resulterar i att rummets akustiska kvaliteter med dess resonans för varje gång förvandlar ljudet till något som mindre och mindre liknar Luciers röst. Meningarna som tonsättaren spelar in och använder sig av i verket beskriver i sig konceptet:

I am sitting in a room different from the one you are in now. I am recording the sound of my speaking voice and I am going to play it back into the room again and again until the resonant frequencies of the room reinforce themselves so that any semblance of my speech, with perhaps the exception of rhythm, is destroyed. What you will hear, then, are the natural resonant frequencies of the room articulated by speech. I regard this activity not so much as a demonstration of a physical fact, but more as a way to smooth out any irregularities my speech might have. (Kahn 2009: 28)

Det är en sorts transduktionsprocess som tar plats, där signaler omvandlas med hjälp av teknik och rumsliga kvaliteter. Men det är också en sorts *transmutationsprocess*, en genomgående förändring som säger något om hur ljud inte bara förvandlas som signal utan också hur det kan ges nytt värde, omtolkas och helt enkelt bli till något annat. Efterhand som det språkliga budskapet, liksom Luciers röstkaraktär blir omöjligt att uppfatta genereras ett nytt värde som inte enbart kan relateras till transduktion eller omvandlingen av en signal. Biljud (eller efter hand oljud?) inkorporeras med det som först var en budskapsbärande avsiktlig signal till något som genererar ny förståelse och kunskap.

Låt oss nu igen ta upp oljudsproblematiken i Härkeberga som inledde denna text. Vi kan notera att någon form av ljudfenomen av okänd härkomst har kategoriserats som ett ovälkommet oljud. Genom transduktionsprocesser omvandlades ljudvågor till upplevelser som frammanade känslor och till värden på mätutrustning använd av myndighetsrepresentanter. Men det sätt varpå ljudet har gett upphov till såväl byråkratiska och organisatoriska processer, uttryck i massmedia liksom nu föremål för resonemang i forskningsvärlden är istället en sorts transmutationsprocess som genererar olika former av värde, handling, insikter, åsikter och känslor. Frågan är när oljudet slutar vara oljud, och när det blir något annat. Det finns inget enkelt svar på det. Däremot kan det relateras till olika aspekter av kontroll. Avslutningsvis kommer jag därför att diskutera hur frågor om ljudmiljöer och kontroll har att göra med så mycket mer än enbart hörande.

Att se och röra ljud

Människors sätt att förstå, använda och uppleva ljud är aldrig neutralt och omedelbart, utan alltid sammanflätat med en rad rumsliga, sociala, kulturella och tekniska förutsättningar som har att göra med mer än den mänskliga hörseln. Det blir tydligt när vi ser tillbaka på fallet med det mystiska bullret i Härkeberga. Hur ska den drabbades upplevelse av sin hemmiljö tillika ljudmiljö tolkas och förstås av utomstående eller representanter för myndigheter? De kan omöjligt sätta sig in i hans subjektiva erfarenhet av ljudmiljön. De kan försöka lyssna sig till om de också upplever ett liknande

obehag. Men framförallt tar de till mätinstrument för att se hur ljudupplevelsen kan vägas mot de värden som instrumenten visar. Om utslaget ligger under officiellt överenskomna riktvärden så tvingas de acceptera att tekniken genererar något som inte överensstämmer med den drabbades upplevelser och berättelser. Ett mätvärde kan till skillnad från någons uttryck av obehag bli ett tydligt värde som blir vägledande för fortsatta handlingar. Mätinstrument används också i offentliga miljöer, för att ge indikationer om när ljudnivåer når över gränsvärden och då kan bli föremål för åtgärder. De används också i samband med kontroll av människors hörsel, till exempel vid hörselscreening av nyfödda (Hergils 1999). Gränssnittet till olika former av mätinstrument kan bestå i ljudåterkopplingar, men resultatet visas ofta visuellt. Genom att till exempel se på en display eller en visares utslag så kan användare få återkoppling om ljudfenomen.

Ljud kan förstås bortom hörsel och lyssnande som del av betydligt bredare *ljudpraktiker*. Den akustemologi som Feld har skrivit om, kan ha att göra med så mycket mer än bara hörsel och lyssnande (Feld 2012). Till exempel så är en värld av siffror och visualiseringar förknippade med ljudpraktiker idag, i kliniska verksamheter, i hanteringen av akustik, miljö och ljuddesign. Inte minst i användningen av digital teknik vävs det visuella samman med det aurala, vilket blir tydligt i ljud- och musikproduktion.

I samband med musikproduktion används olika typer av monitorer. Högtalare och hörlurar är utrustning för att med hjälp av hörseln avgöra när en musikmix låter tilltalande. Dessa ska ofta ha en för ändamålet passande kvalitet. Referensmonitorer ska till exempel reproducera ljud så naturligt som möjligt. Medieforskaren Ian Reyes menar dock att en rad digitala innovationer har gjort att ljud och lyssnande inte längre är centralt för att producera relevant kunskap om musik (Reyes 2010: 323). Både visuella representationer liksom olika former av datarepresentation används för att hantera ljud, även om musiken görs för att i sin distribuerade form avlyssnas via högtalare eller hörlurar.

Redan innan den digitala tekniken blev utbredd fanns det sätt att taktilt hantera och kontrollera ljud i form av analoga reglage, knappar och vred. En volymkontroll liksom en av/på-knapp är förmodligen de mest rudimentära och spridda teknikerna för att manipulera elektriskt förmedlat ljud. Här är den taktila kontrollen av ljudet det centrala. Möjligheten att

kunna justera ett ljud öppnar upp en ny värld av möjligheter. Att med hjälp av fysiska manipulationer på exempelvis ett mixerbord eller med hjälp av andra reglage kunna stänga av och på, modifiera eller mixa ljud möjliggör också nya ljudpraktiker.

När möjligheten att förändra ljud uppstår, medför det också krav på att med hjälp av teknik lära sig att lyssna. Musikvetaren Alf Björnberg har i sina undersökningar av hi-fi kultur mellan 1950-80-talet påtalat att det växer fram normer och estetiska strömningar som har att göra med möjligheten att ändra ljuds karaktär (Björnberg 2009). Han har skrivit om hur själva hanteringen av utrustningen med dess reglage blir intimt sammankopplad med vad som uppfattas som god smak, och därmed även vad som uppfattas som goda ljudpraktiker i olika sociala sammanhang. Musik och ljud har att göra med mer än lyssnande. Förutom breda sociala dimensioner som blir avgörande för ljud och ljudmiljöer flätas även ljuden samman med praktiker som innefattar det visuella och det taktila.²⁶

I dessa multisensoriska praktiker ryms en mängd tekniska ting. Mellan handens vridande på en knapp och ljudets förändring kan flera olika tekniker gömma sig, såväl analoga som digitala. Mjukvara har blivit till något som genomsyrar samhällen idag, och ljudteknik är inget undantag (Manovich 2013: 15). Återkopplingen från det taktila handgreppet kan med hjälp av digital teknik ske i form av ett förändrat ljud i högtalare, eller genom en visualisering på en skärm. En visuell estetik, där ljudkurvor, spektrogram och ljudklipp kombineras och justeras på ett tilltalande sätt kan vara avgörande för hur ett ljud kommer att gestaltas. Utseendet på en visuell representation på en skärm kan bli vägledande när val görs i till exempel mixningen av musik. Nivåer som representeras i form av nummer kan också bli centrala för hur ljud hanteras. En producent kan bestämma sig för att en viss kombination av siffror är passande för att detaljustera ett ljud. ”Sätt volymen på 8, dra ner equalisern runt 100 Hz några steg...” Vanor och normer växer fram där producenter väljer nivåer och relationer mellan olika ljud baserat inte bara på vad som hörs i ett par referenshögtalare utan

²⁶ Dessutom innebär så klart hela den enorma värld av ljudinspelningar, från tidigare skivor till dagens ljudfiler och strömmade digitala musik, sätt att hantera ljud som objekt vilka kan lagras, överföras och bli del av olika värdesystem.

också på vad som framträder visuellt på skärmar, vad som framstår som numeriskt rätt och vad som känns rätt i hanteringen av reglagen. Ljud är i en värld av digital teknik något som når bortom hörseln i flera vardagliga situationer, alltifrån då ett reglage till en hörapparat försiktigt justeras med fingrarna, via equaliser-inställningar på en förstärkare till att en ljudkurva eller några siffror korrigeras på en datorskärm.

För att förstå idéer om funktionsförmåga, upplevelser och föreställningar om ljud är det nödvändigt att se på vad ljud och hörande innebär i olika sammanhang. När och var uppstår upplevelser av något som känns och artikuleras som tystnad, oljud, meningsbärande information eller som något mer eller mindre kontrollerbart? Vibrationer i ett medium som luft kan av många uppfattas som hörbart ljud, men de kan också upplevas och förstås på en rad andra sätt, som utslag på ett mätinstrument, som en manipulerbar fil på en dator, som en kroppslig förnimmelse och som delar av en större upplevelse av teknik, kropp, sociala relationer och föreställningsvärldar. Ljud har att göra med så mycket mer än lyssnande och hörsel.

Referenser

- Alftberg, Åsa & Matilda Svensson (2013). Introduktion: Funktionsförmåga. *Gränslös. Tidskrift för studier av Öresundsregionens historia, kultur och samhällsliv*, 2: 5-8.
- Andersen, Michael Christian (2015). This "Other" brain of mine. *Ethnologia Scandinavica*, 45: 125-140.
- Björnberg, Alf (2009). Learning to Listen. I: Derek B. Scott (red.), *The Ashgate research companion to popular musicology*. London: Ashgate.
- Bijsterveld, Karin (2010). Acoustic Cocooning. How The Car Became a Place to Unwind. *Senses & Society*, 5(2): 189-211.
- Blessner, Barry & Linda-Ruth Salter (2007). *Spaces speak, are you listening? Experiencing aural architecture*. Cambridge, Massachusetts: The MIT Press.
- Böhme, Gernot (2013). Atmosphere as mindful physical presence in space. *OASE Journal for Architecture*, 91(21): 21-32.
- Carlsson, Hanna (2013). *Den nya stadens bibliotek. Om teknik, förnuft och känsla i gestaltningen av kunskaps- och upplevelsestadens folkbibliotek*. Lund: Lund Studies in Arts and Cultural Sciences 3.
- Cage, John (1961). *Silence: Lectures and writings*. Middleton, Conn.: Wesleyan University Press.
- Campbell, Lina (2015). Mystiskt buller en mardröm för Conny Nyström. *Lund: Lokaltidningen*, 2015-08-12 . <http://lokaltidningen.se/mystiskt-buller-en-mardrom-for-conny-nystrom-/20150812/ARTIKLER/308129996/> [hämtat 2016-02-24].
- Demers, Joanna (2010). *Listening through the noise. The aesthetics of experimental electronic music*. Oxford: Oxford University Press.
- Elektronikbranschen (2015). *Ljud i fokus*. Butikscheffsindex, BCI#3, 2015.
- Feld, Steve, & Donald Brenneis (2004). Doing anthropology in sound. *American Ethnologist*, 31(4): 461-474.
- Feld, Steven (2012). *Sound and sentiment. Birds, weeping, poetics, and song in Kaluli expression*. Durham and London: Duke University Press.
- Friedner, Michele, & Stefan Helmreich (2012). Sound studies meets deaf studies. *The Senses and Society*, 7(1): 72-86.
- Hagood, Mack (2011). Quiet comfort: Noise, Otherness, and the mobile production of personal space. *American Quarterly*, 63(3): 573-589.
- Hansson, Kristofer & Eva Nordmark (2015). Flervetenskapliga perspektiv på delaktighet och habilitering. I: Kristofer Hansson & Eva Nordmark (red.), *Att arbeta med delaktighet inom habilitering*. Lund: Studentlitteratur.
- Helmreich, Stefan (2010). Listening against Soundscape. *Anthropology News* (December), 10.
- Hergils, Leif (1999). Ny metod upptäcker medfödda hörselnedsättningar. Spädbarn screenas genom mätning av otoakustiska emissioner. *Läkartidningen*, 96(10): 1166-1168.
- Ingold, Tim (2011). *Being Alive: Essays on movement, knowledge and description*. Oxon: Routledge.

- Ingold, Tim (2013). Dreaming of dragons: on the imagination of real life. *Journal of the Royal Anthropological Institute*, 19(4): 734-752.
- Kahn, Douglas (1999). *Noise, water, meat: A history of sound in the arts*. Massachusetts: MIT Press
- Kahn, Douglas (2009). Alvin Lucier I Am Sitting in a Room Immersed and Propagated. *OASE Journal for Architecture*, 78: 24-37.
- Kelman, Ari Y. (2010). Rethinking the Soundscape: A Critical Genealogy of a Key Term in Sound Studies. *Senses & Society*, 5(2): 212-234.
- Landahl, Joakim (2011). Ljudet av auktoritet. Den tysta skolans uppgång och fall. *Scandia*, 77(1): 11-35.
- Löfgren, Orvar (2015). The Black Box of Everyday Life. Entanglements of Stuff, Affects, and Activities. *Cultural Analysis*, 13: 77-98.
- Manovich, Lev (2013). *Software takes command*. New York: Bloomsbury Academic.
- O'Dell, Tom & Robert Willim (2011). Irregular Ethnographies: An Introduction. *Ethnologia Europaea*, 41(1): 4-13.
- Reyes, Ian (2010). To Know Beyond Listening: Monitoring Digital Music. *The Senses and Society*, 5(3): 322-338.
- Schafer, R. Murray (1994). *The Soundscape: Our Sonic Environment and the Tuning of the World*. Rochester: Destiny Books.
- Schafer, R. Murray (2004 (1973)). The Music of The Environment. I: Christoph Cox & Daniel Warner (red.), *Audio culture. Readings in modern music*. New York: Continuum.
- Schwarz, Hillel (2011). *Making noise. From Babel to the Big Bang and beyond*. Brooklyn: Zone Books.
- Socialstyrelsen (2008). *Buller. Höga ljudnivåer och buller inomhus*. Handbok för handläggning. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Stankieveh, Charles (2007). Headphones, Epoche, and L'extimité: A phenomenology of interiority. *Offscreen*, 11(8-9).
- SVD (2015-10-08). NTF: Cykel och hörlur hör inte ihop. Stockholm: *Svenska Dagbladet*. <http://www.svd.se/ntf-cykel-och-horlur-hor-inte-ihop> [hämtat 2016-02-24].
- SVT (2015-10-08). NTF: Livsfarligt att cykla med musik i hörlurarna. Stockholm: *SVT Nyheter*. <http://www.svt.se/nyheter/inrikes/ntf-livsfarligt-att-cykla-med-musik-i-horlurarna> [hämtat 2016-02-24].
- Thrift, Nigel (2004). Movement-Space: The changing domain of thinking resulting from the development of new kinds of spatial awareness. *Economy & Society*, 33(4): 582-604.
- Weber, Heike (2010). Head Cocoons: A Sensori-Social History of Earphone Use in West Germany, 1950-2010. *The Senses and Society*, 5(3): 339-363.
- Willim, Robert (2013). Out of Hand. Reflections on Elsewhereness. I: Arnd Schneider & Christopher Wright (red.), *Anthropology and Art Practice*. Oxford: Bloomsbury.
- Willim, Robert (2014). Transmutations of Noise. I: Barbara Czarniawska & Orvar Löfgren (red.), *Coping with Excess. How Organizations, Communities and Individuals Manage Overflows*. Cheltenham: Edward Elgar Publishers.

Kapitel 5

Rumsliga möjligheter och begränsningar

Teoretiska och empiriska perspektiv på fritidens ljudmiljöer

Elisabet Apelmo

Skateboard, cross fit, nätshopping och loppisletande, körsång, studiecirk-
lar och fiske. Besök på restaurang, bibliotek eller bio, resor till vinterspor-
torter, soliga stränder eller storstäder. Det finns idag en uppsjö av mer eller
mindre organiserade aktiviteter och ett stort utbud av träningsformer,
nöjen och resor att välja på under vår fritid. En aktiv fritid kan visas upp
i sociala medier på internet, men att vara aktiv i de sociala medierna kan
också utgöra den främsta fritidssysselsättningen. Hur ser då ljudmiljön ut
på dessa högst varierande platser? Hur är tillgängligheten för de som är
döva eller har en mindre hörselnedsättning? I detta kapitel gör jag en forsk-
ningsöversikt som behandlar olika infallsvinklar på frågan om hur fritidens
ljudmiljöer ter sig för människor med en hörselnedsättning. Parallellt med
detta presenteras och problematiseras några begrepp som jag menar är
centrala för att förstå fältet, liksom de diskussioner som förs inom och
mellan *Deaf studies* och *disability studies* kring de båda forskningsområde-
nas skillnader, likheter och möjligheter till samarbete: D/deaf, skillnad,
ableism, audism och fonocentrism.²⁷ De texter som behandlas berör de

²⁷ Studien finansierades av Ljudmiljöcentrum, Lunds universitet under året 2013.

offentliga rum som människor med en hörselnedsättning vistas i under sin fritid: sociala, fysiska och/eller digitala rum skapade av dem själva och för dem själva, liksom fysiska och digitala rum som i de flesta fall är skapade av och för hörande.

Just fritidens ljudmiljöer är relativt outforskade – det har skrivits mer om utbildning och arbete än om fritid, och i de fall då fritiden behandlas är sällan fokus på rumsliga möjligheter och begränsningar. I Storbritannien har det dock gjorts ett antal studier inom området, framför allt i ämnet geografi. Texterna som tas upp kan ses som en del av vad geograferna Vera Chouinard, Edward Hall och Robert Wilton (2010) kallar den andra vågens geografiska studier av funktionshinder. Den första vågen inleddes i mitten av 1990-talet, som en reaktion mot det individualiserande synsätt som präglat tidigare forskning. Den nya forskning som växte fram karaktäriserades av synen på funktionshinder som socialt och rumsligt konstruerat. Funktionshindrade människors aktörsskap lyftes fram och det faktum att de själva har förmågan att utmana den exkludering och det förtryck de möter. Kroppen och den levda erfarenheten av en funktionsnedsatt kropp var ett viktigt tema, därtill belystes forskningsrelationen och den *ableism* som tidigare präglat disciplinen (ibid.: 2f). Ableism betecknar den diskriminering och marginalisering av den funktionsnedsatta kroppen som tar sin utgångspunkt i förgivettagandet av den icke funktionsnedsatta kroppen (Campbell 2008). Chouinard med kollegor urskiljer fyra centrala teman i den andra forskningsvågen. För det första vidgas termen funktionshindrade till att omfatta fler typer av kroppar, som äldre, feta och kortväxta, liksom andra sorters erfarenheter av exempelvis emotionella problem, för att nämna några. Denna utvidgning är dock inte helt oproblematisks. Olika grupper har olika behov av exempelvis stöd. En del av dessa, däribland många som är döva, kallar inte sig själva för funktionshindrade men utsätts för funktionshindrande processer liknande de som människor med funktionsnedsättningar erfar. För det andra har studierna av förkroppsligade erfarenheter av funktionsnedsättning, funktionshindrande processer, identitet och skillnad fördjupats i den andra vågen. En tredje tematik är utarbetandet av en mindre exkluderande och diskriminerande politik och nya riktlinjer. Detta har också påverkat forskningen så till vida att funktionshindrades egna röster hörs alltmer och att funktionshindrade själva deltar

i utformandet och genomförandet av forskningen. Slutligen har teknologins komplexitet och motsägelsefullhet utforskats; dess möjligheter till frigörelse och ökad delaktighet liksom dess begränsningar (Chouinard *et al.* 2010).

Kapitlets genomgång syftar till att visa på bredden i den forskning som görs. Infallsvinklarna som tas upp knyter också an till de fyra teman som Chouinard och hennes kollegor tar upp. Inledningsvis diskuterar jag den distinktion mellan *Deaf* (med inledande versal) och *deaf* (skrivet med gemena) som görs i stora delar av den engelskspråkiga forskningen. Många döva ser sig själva som en grupp som utsätts för funktionshinderprocesser, men de identifierar sig inte som funktionshindrade. Därefter behandlas betydelsen av *the deaf community* för skapandet av en identitet som döv och för social förändring, dels i en historisk tillbakablick på dövklubbarnas framväxt i Storbritannien, och dels i en norsk studie av samtida internationella dövsammankomster. Ett exempel på fördjupningen av forskning rörande förkroppsligade erfarenheter ges i följande avsnitt. I detta redogör jag för en intervjustudie med döva i Storbritannien och på Irland, och deras vardagliga upplevelser av stadens rum. Möjligheten att bygga mer inkluderande rum diskuterar i nästkommande avsnitt, som behandlar universell design och DeafSpaces arkitektoniska riktlinjer. Avslutningsvis uppmärksammar jag informations- och kommunikationsteknologins betydelse för döva och de med en mindre hörselnedsättning, med fokus på de förändringar som det ökande användandet av internet har inneburit.

D/deaf

Inom den engelskspråkiga forskningen görs en distinktion mellan *deaf* med litet d, och *Deaf* med stort D (Edwards & Harold 2014, Harold 2013, Valentine & Skelton 2009). Vissa författare menar att den första termen endast är en beteckning på en viss grad av audiologisk förmåga (se exempelvis Harold 2013: 848), medan andra menar att den betecknar de döva eller de med en mindre hörselnedsättning som talar, läser på läppar och använder hjälpmedel för att höra bättre (Valentine & Skelton 2009: 45). En större enighet tycks råda rörande det sistnämnda, *Deaf* med en inledande versal.

Benämningen används som ett uttryck för en politiserad identitet. De som identifierar sig som Deaf ser sig själva som en social, kulturell och lingvistisk minoritet. Centralt är att teckenspråk är det kommunikationssätt som föredras. Denna grupp motsätter sig den medicinska modellen, som ser individens funktionella begränsningar som "problemet" och som något som i möjligaste mån bör behandlas och normaliseras, med hjälp av exempelvis medicinska eller tekniska interventioner. Istället betraktas identiteten som döv som positiv och önskvärd. De motsätter sig också synen på dövhet som en funktionsnedsättning. Dövheten är en fysisk realitet, men det är samhällets visuella otillgänglighet, diskriminerande attityder liksom avsaknaden av kunnskap i teckenspråk bland hörande som skapar hinder (Atherton 2009: 446, Edwards & Harold 2014: 3, Harold 2013: 848, Valentine & Skelton 2009: 45). Detta kan tyckas snarlikt den distinktion mellan funktionsnedsättning och funktionshinder som görs inom funktionshindrörelsen och disability studies, men dövrörelsen (i Storbritannien liksom De Dövas Riksförbund i Sverige) och forskare inom Deaf studies ser alltså inte dövhet som en av flera funktionsnedsättningar utan som en egenskap hos en lingvistisk minoritet.

Geograferna Gill Valentine och Tracey Skelton (2009) framhåller dock att över tid är gränsen mellan D/deaf flytande (då båda grupperna hänsyftas skrivs termerna oftast samman). De som föds som döva i en hörande familj lär sig läppavläsning och talat språk, och många använder hörapparat eller cochleaimplantat. De möter ofta ett synsätt präglad av den medicinska modellen: dövheten ses som en funktionsnedsättning och det anses eftersträvänsvärt att de integreras bland de hörande. Senare i livet kanske de möter andra döva, lär sig teckenspråk och antar den kulturella identiteten som Deaf. Historikern Martin Atherton (2009) å sin sida påpekar att majoriteten av de döva har varit hörande. Dessa ser inte dövheten som en positiv del av identiteten utan upplever den som en förlust och en brist (Atherton 2009: 446). Dessa ingår alltså i gruppen som benämns som deaf. Valentine och Skelton påpekar dock att det är strategiskt klokt att alla med en hörselnedsättning, oavsett audiologisk förmåga, går samman, då de har gemensamma erfarenheter av exkludering från en hörande värld (2009: 45).

På svenska görs inte den språkliga distinktionen med stort respektive litet inledande ”d” i döv, vare sig inom forskningen eller inom dövrörelsen. De texter som diskuteras nedan behandlar såväl döva som de med en mindre hörselnedsättning, och i de fall då deltagarna i forskningen identifierar sig själva som Deaf, eller kulturellt döva anges detta.

Fritidsklubbar och ”the deaf community” i Storbritannien

Atherton använder inte distinktionen D/deaf utan begreppet ”deaf community”, som framför allt används av den minoritet som ser dövheten som en viktig del i deras kulturella identitet (2009: 446), det vill säga de som andra författare kallar Deaf. I artikeln ”A feeling as much as a place: leisure, deaf clubs and the British deaf community” utforskar han hur denna gemenskap växte fram och upprätthålls. Ett deaf community återfinns i Storbritannien redan i början av 1800-talet, då dövskolor och dövklubbar börjar startas.²⁸ Dessa communities skiljer sig från andra genom att de inte har sitt ursprung i en geografisk plats där medlemmarna är bosatta. Majoriteten av döva människor föds, som nämndes ovan, i hörande familjer, isolerade från andra döva. Dövskolorna med internat bidrog därför till att en delad identitet skapades och gjorde ett deaf community möjligt. När eleverna slutade skolorna skapades dövklubbar för att de sociala banden skulle upprätthållas. Dövklubbarna kom på så sätt fungera som ett socialt nätverk med ett geografiskt centrum. Under 1900-talet hade det etablerats dövklubbar i alla brittiska städer. De erbjöd fritidsaktiviteter men också ett rum utan diskriminering där skillnaden istället sågs som positiv och fritt kunde komma till uttryck (ibid.: 447).

Under efterkrigstiden stängdes dövskolorna, vilket gjorde att många döva kom i kontakt med teckenspråk och ”the deaf community” senare i livet. Många vittnar om hur betydelsefullt detta möte var. Tidigare hade

²⁸ Vid samma tid startades föregångaren till Manillaskolan i Sverige, den första skolan för hörselnedsatta elever i Sverige. Den första dövföreningen startades dock först i slutet av 1860-talet (Svartholm 2010).

de känt sig isolerade. I dövklubben fick de del av dövas historia och kultur och de regler och beteendekoder som gällde. Att ett community förväntar sig att medlemmarna ska följa vissa regler och bete sig på ett visst vis är inte specifikt just för dövklubbarna. Däremot är överförandet av språk, historia och kultur specifikt för dövklubbarna, då denna överföring inte sker i familjen (ibid.: 448).

Atherton studerar 28 dövklubbars olika aktiviteter som de beskrivs i två tidningar för döva under perioden 1945-1995. I dessa tidningar är information om klubbarnas aktiviteter ett återkommande inslag. Det framkommer att klubbarna erbjöd samma typer av aktiviteter som fritidsklubbar för hörande: allmänna fritidssysselsättningar, danser, kurser, resor, kyrkliga eller religiösa evenemang och idrotter.²⁹ Dessutom uppmärksammas viktiga händelser i medlemmarnas liv – förlovningar, bröllop, dop, födelsedagar och begravningar. Mest populära var resorna som utgjorde en fjärdedel av alla aktiviteter. Det rörde sig om kortare resor för att besöka en annan klubb, ett idrottsligt eller kulturellt evenemang eller studiebesök. Men det kunde också röra sig om gemensamma semesterresor, ofta planerade tillsammans med andra dövklubbar så att de samtidigt besökte en och samma semesterort. Under framförallt under 1960-80-talen anordnade *The British Deaf Association* denna typ av resor. Mindre bemedlade kunde få resan betald, och det arrangerades specialresor för äldre eller för exempelvis camping- eller motorintresserade. På detta vis utvidgades umgänget i den lokala klubben. Atherton menar att klubbarna speciellt under dessa längre resor erbjöd en känsla av normalitet och en tillflykt från en vardag i vilken många av de döva upplevde diskriminerande attityder från den hörande majoriteten (Atherton 2009: 448ff).

Dövklubbarna har därmed en annan funktion än klubbar för hörande. Fritidsklubbar för hörande kan innebära ett avsteg från (den normala)

29 Begäret efter normalitet, framkom även i min avhandling *Som vem som helst. Kön, funktionalitet och idrottande kroppar* (Apelmo 2013, se även Apelmo 2016). I denna utforskade jag unga idrottande kvinnors levda erfarenheter av en kropp som å ena sidan betraktas som avvikande – den fysiskt funktionsnedsatta eller rörelsehindrade kroppen – å andra sidan betraktas som presterande – den idrottande kroppen. Studiens deltagare underströk att de var ”som vem som helst”. Jag tolkade det som att den avvikelse som tillskrivs dem ledde till en accentuerad normalitet.

stressiga vardagen. För hörande innebär ett medlemskap i en klubb eller förening ofta bara en del av deras identitet – kanske är de med i flera föreningar, och de har umgänge i familj, med grannar och kollegor. För döva däremot innebär vardagen ofta avsaknad av möjligheter att kommunicera eller bristfällig kommunikation, och de döva betraktas som avvikande och funktionshindrade. Atherton hävdar att dövklubbarna därför i många fall fungerade som surrogathem och surrogatfamiljer, i det att de erbjöd identifikation och sociala och emotionella band som inte ens den biologiska familjen kan ge (ibid.: 451).

Flera paralleller kan göras till andra gruppers situation, som exempelvis homosexuella eller adopterade. Dessa riskerar att möta homofobi respektive rasism, men har inte omedelbar tillgång till homofobin och rasismens historia. Etnologen Ingeborg Svensson har också visat på en liknande uppdelning bland homosexuella mellan å ena sidan ursprungsfamiljen och å andra sidan ”den nya familjen” eller ”den valda familjen”, som består av betydelsefulla andra: partners (nuvarande och tidigare), vänner, barn och föräldrar (de båda senare kan vara biologiska, partners eller adopterade i en eller annan bemärkelse) som socialt nätverk (Svensson 2005: 228f).

I en norsk studie av fyra samtida internationella dövsammankomster (två Deaflympics, en världskongress och en Deaf Way festival i USA) visar sociologen Per Koren Solvang och socialantropologen Hilde Haualand (2014) att dessa möten mellan döva även påverkar omgivningen. Ett *Deaf Space* skapas och därmed förändras också det visuella intrycket av platsen. Kaféer och restauranger kan fyllas av döva som talar med teckenspråk. Servicepersonal på dessa restauranger och kaféer liksom i butiker, hotell och på konferensanläggningar börjar använda visuella gester och är redo att plocka fram penna och papper för att kunna kommunicera. Tillgängligheten och möjligheterna till kommunikation är mycket goda – Solvang och Haualand benämner mötena som ”sites where excellence in communication and accessibility is demonstrated”, och de ger deltagarna en viktig erfarenhet av att ett annat, mer tillgängligt samhälle är möjligt (ibid.: 6). Denna erfarenhet tar de med sig hem och den kan stärka dem i arbetet för att förbättra den egna situationen. Initialt kan dock en kris uppstå vid hemkomsten till en otillgänglig miljö som domineras av hörande, och liksom Atherton lyfter de båda forskarna upp de dövas tvivel kring var det

egentliga ”hemmet” är – bland de döva på konferensen eller festivalen som pågår under en kort tid, eller där de är bosatta resten av året.

Men dövsammankomsterna utgör också platser där spänningar mellan olika förhållningssätt kommer till uttryck. Det kan röra sig om konfrontationer mellan idrottare vid Deaflympics som använder teckenspråk respektive talar eller använder hörapparat, eller spänningar mellan konferensdeltagare som intar ett politiskt perspektiv (ofta döva), forskare med ett lingvistiskt/samhällsvetenskapligt perspektiv (både döva och hörande) och de som arbetar som professionella inom olika sociala eller vårdande yrken (oftast hörande) som har ett mer biologiskt perspektiv (ibid.).

Sammanfattningsvis visar dessa båda studier på den betydelse erfarenheter av sammankomster med andra döva i en tillgänglig miljö har. I nästkommande avsnitt vänder jag blicken mot dövas egna beskrivningar av sina upplevelser av resor, fritid och shopping i stadens rum.

Audism och fonocentrism i det samtida stadsrummet

Tidigare har det visuella varit i fokus inom den urbana geografin. Den sensoriska vändningen (*the sensory turn*) innebar att andra sinnens betydelse för upplevelsen av urbana miljöer uppmärksammades. Flera forskare kom att lyfta fram ljudets betydelse: ljudet från trafiken, industrier, nöjesliv och det ständiga talandet, inte minst i mobiltelefoner (Harold 2013: 846f). Geografen Gill Harold påpekar att från ett dövperspektiv är detta skifte tämligen problematiskt. Det visuella har snarare getts alldeles för lite uppmärksamhet, både vad gäller design och attityder (ibid.: 858). Harold menar att det finns en vitt spridd idé om att döva lever i en tyst värld, helt utan ljud. Denna värld kan uppfattas som skrämmande av hörande (ibid.: 847, 849). Detta synsätt utgör ett exempel på *fonocentrism* (phonocentrism), vilken tar sin utgångspunkt i att det är språket som gör människan speciell och att talet är det mest mänskliga sättet att uttrycka sig på. Talet definierar alltså människan vilket därmed gör dövhet mindre mänskligt och till ett problem. På så sätt görs döva till de Andra och dövheten kommer att betraktas som en brist eller frånvaro. Harold påpekar att forskare inom samhällsvetenskapen ofta studerar dövhet som ett av många funktionshinder,

utan att beakta den forskning som görs inom Deaf studies. Dövhet ses just som en avsaknad av ett sinne. Inom Deaf studies betraktas dövheten istället som en av många mänskliga variationer. Skillnaden är inte i sig negativt laddad. Dövheten hyllas som en positiv identitet som karaktäriseras av en stolthet över identiteten som döv (Harold 2013: 847f, se även Solvang & Haualand 2014).

Denna syn på skillnad som uttryck för variation delas av sociologen Avtar Brah (2001), som använder begreppet ”skillnad som social relation”. Begreppet refererar enligt Brah till ”the ways in which difference is constituted and organized into *systematic* relations through economic, cultural and political discourses and institutional practices” (ibid.: 467, kursivering i original). Begreppet rör relationer såväl på makronivå (ekonomiska, kulturella och politiska relationer på en global eller nationell nivå) som på mikronivå (i ett hushåll, på en arbetsplats eller i en förening). Brah fortsätter:

Some constructions of difference, such as racism, posit fixed and immutable boundaries between groups signified as inherently different. Other constructions may present difference as relational, contingent and variable. In other words, difference is not always a marker of hierarchy and oppression. Therefore, it is a contextually contingent question whether difference pans out as inequity, exploitation and oppression *or as* egalitarianism, diversity and democratic forms of political agency. (ibid.: 475, kursivering i original)

Konstruktioner av skillnad är följaktligen inte negativa i sig. Frågan är hur den Andre konstrueras, vem som definierar skillnaden, de underliggande normerna som är nödvändiga för att konstruera skillnad samt vilka sociala praktiker och vilken politik som legitimeras av den skapade skillnaden (ibid.: 465ff).

Geografins fokus på ljud som konstitutivt för upplevelsen av det urbana kan oavsiktligt bidra till att synen på dövhet som en brist förstärks, liksom tanken att döva lever i en tyst värld. Harold påpekar att även om ljud inte har samma funktion för döva som för hörande, spelar ljuden trots allt en viktig roll i upplevelsen av staden. Harold använder sig även av begreppet

audism, som betecknar diskriminering av och intolerans mot icke-hörande. Karaktäristiskt för audismen är att de hörande ses som överlägsna, att det med hörandet följer ett system av fördelar, och att den mänskliga identiteten länkas till talet (ibid.: 848ff). Jag tolkar audismen som en specificering av den vidare ableismen.

Harold gjorde fokusgruppsintervjuer och individuella intervjuer med 44 döva i åldrarna 19-87 år, boende i större städer på Irland eller i Storbritannien. Samtliga identifierade sig själva som kulturellt döva, som Deaf. Vid intervjuerna diskuterades deras vardagliga upplevelser av staden i relation till konsumtion, fritid och nöjen, förflyttningar samt arbetsplatser (ibid.: 852).

Vid intervjuerna framkom flera exempel på problem med att få god service. En intervjuperson berättade att då han besöker snabbmatsrestauranger och det inte finns menyer där han kan peka på vad han vill beställa, upplever han att personalen blir frustrerade eller otåliga när de inser att kunden är döv och de måste hämta papper och penna. En annan av studiens deltagare påpekar att vid problem med en tjänst som exempelvis kreditkort kan kunden hänvisas till ett telefonnummer. Ofta finns ingen adress dit kunden kan gå utan endast en boxadress, vilket gör det omöjligt att lösa problemet utan hjälp (ibid.: 854f).

I det urbana rummet förutsätts att serviceanvändare kan ta del av ljudinformation. Flera intervjupersoner tar upp hur information lämnas när det är störningar i kollektivtrafiken. En intervjuperson beskriver hur han kan höra att något sägs i högtalarna men inte vad som sägs. Istället måste han försöka tolka medresenärerna för att utröna om något är fel. Då textinformationen på exempelvis tåg eller perronger ofta bara visar ordinarie avgångstider och spår, måste han ta fysisk kontakt med medpassagerarna och be dem tala tydligt så att han kan läsa på läpparna eller skriva ned informationen. Ytterligare en av studiens deltagare berättar hur hon efter utekvällar har svårt att få tag på en taxi. De hörande ringer på sina mobiltelefoner, men det går inte att sms:a efter en taxi. Harold refererar till historikern Mike Gulliver som utmanar idén att tystnad enbart handlar om avsaknaden av ljud. Gulliver menar att en visuell tystnad råder när det inte finns tillgänglig visuell information eller möjlighet att kommunicera (ibid.: 857). Även idrottsanläggningar är karaktäriserade av audism och

fonocentrism. Vid olyckshändelser varnar kanske badvakten med en vis-selpipa. På gymmet finns TV-apparater framför motionsmaskinerna, men inga undertexter. Vid receptionerna förutsätts besökare be receptionisten om hjälp istället för att läsa skyltar (ibid.: 858).

Harold menar att detta sammantaget leder till att hörande konstrueras som det normala och kulturellt sanktionerade sättet att leva och skapa identitet, medan dövhet konstrueras som ett brott mot konventionen. Hon understryker att det rör sig om ett tudelat problem. Det krävs konkreta förändringar: visuell information och kommunikationsmöjligheter måste finnas till hands. Harold är tämligen optimistisk, då en förändring redan har påbörjats vad gäller exempelvis en alltmer utbredd användning av sms. Men det krävs också att audismen och fonocentrismen bryts (ibid.: 858ff). I det följande är det de konkreta förändringarna som står i centrum, då jag kommer att diskutera frågan om inkluderande arkitektur.

DeafSpace och universell design

Universell design växte fram under 1960-talet i USA, som en del av medborgarrättsrörelsen. Idén bakom universell design var att, som geograferna Claire Edwards och Gill Harold skriver: "good, accessible design should not draw attention to bodily and/or cognitive difference or impairment, but rather that it should facilitate as many users as possible, thereby limiting the potential for discrimination and stigmatisation of specific groups" (2014: 2). I Europa har istället Design för Alla och Inkluderande design fått större genomslag, men likheterna dem emellan är mer påfallande än det som skiljer dem åt (Hedvall 2013: 76).

Den kritik som har riktats mot universell design kan summeras i tre punkter. För det första har flera forskare uppmärksammat att de teoretiska och epistemologiska utgångspunkterna är otydliga. En teknokratisk syn präglar universell design, och en tro på framsteg med hjälp av teknologin. Detta, menar forskaren och teologen Inger Marie Lid (2013), beror på det ensidiga fokus på att undanröja fysiska hinder i samhället och därmed göra produkter, service och den fysiska miljön tillgänglig för alla människor som finns inom universell design. Lid argumenterar för att designprogrammet bör utvecklas teoretiskt, och att hänsyn då måste tas både till miljön

och till människors förkroppsligade erfarenheter (ibid.). För det andra har universell design förvisso sina rötter i sociala rörelser, men har institutionaliserats. Detta har lett till att det är professionella som fattar beslut – arkitekter, designers, akademiker och tjänstemän. Den kunskap som baseras på egna erfarenheter ges ingen plats inom universell design, och i policydokument återfinns ”användaren” endast som en abstrakt figur. Slutligen har frågan ställts om det alls är möjligt och önskvärt att skapa miljöer och produkter som helt osynliggör alla mänskliga variationer. Det finns en risk att universell design leder till standardiserade lösningar som förvisso är bättre och mer inkluderande än tidigare standarder för byggande och design, men att vissa grupper eller vissa typer av kroppar fortsätter att marginaliseras eller diskrimineras (Edwards & Harold 2014: 2f, 6). Olika gruppers behov kan exempelvis vara helt motsatta. För döva kan öppna rumsliga lösningar och stora fönster vara att föredra, då det underlättar kommunikation och gör att den information som inte hörs istället blir synlig. För blinda kan samma rum göra det svårare att lokalisera var ljud kommer från och de kan uppleva sig exponerade för insyn (Ryhl 2010).

Idéerna om universell design och tillgänglighet väcktes dessutom ursprungligen av människor med fysiska rörelsehinder, och undanröjandet av fysiska hinder för denna grupp står fortfarande i fokus. Även den forskning som görs kring tillgänglighet utgår framför allt från de behov människor med fysiska funktionshinder har. I de fall då sensoriska funktionshinder tas upp handlar det oftast om möjligheter till kommunikation och att orientera sig i den fysiska miljön (ibid.: 112). Därför är det än mer viktigt att beakta de perspektiv och erfarenheter som såväl döva som de med en mindre hörselnedsättning har. Edwards och Harold riktar blicken mot Deaf/Space project, som startade i USA 2005 vid American Sign Language Deaf Studies Department på Gallaudet University, med syftet att utveckla riktlinjer för en mer dövvänligt byggd miljö. Sammantaget har över 150 arkitektoniska designelement utarbetats, vilka delas in i fem grupper av riktlinjer:

- 1) *Rum och närhet*. Exempelvis måste döva befinna sig på ett lämpligt avstånd för att kunna kommunicera. Detta påverkar hur sittplatser arrangeras och i vissa fall kan avskildhet behövas.

- 2) *Sensorisk räckvidd*. Eftersom döva läser omgivningen genom att känna rörelse och beröring krävs en viss närhet.
- 3) *Rörlighet och närhet*. Det är till exempel viktigt att undvika hinder och skarpa hörn för grupper som rör sig och samtidigt använder teckenspråk.
- 4) *Ljus och färg*, vilket kan handla om bakgrunder och ljus som gör att det tecknade språket syns, och att risken för bländande solsken minimeras.
- 5) Slutligen är *akustiken* viktig för att döva ska kunna uppleva ljud. Exempelvis bör bygg- och golvmaterial användas som minimerar eko och elektromagnetisk störning som kan vara problematisk om man använder hörapparat (ibid.: 3f).

DeafSpace finns genomfört i tre byggnader: två vid Gallaudet University (färdigställda 2008 respektive 2012), samt DeafVillage Ireland, i Cabra, Dublin. Inte heller inom DeafSpace finns en utarbetad epistemologi, men riktlinjerna tar sin utgångspunkt i lokal kunskap och kollektivistiskt byggande, inte standardiserade eller teknokratiska lösningar. DeafSpace kan ses som en reaktion på de vardagliga erfarenheter av exkludering och marginalisering av den typ Harold (2013) intervjupersoner vittnar om i det föregående avsnittet. Tidigare rum som designats specifikt för döva, som exempelvis dövskolor, associeras med brist och social kontroll. Det kollektiva sägs ofta vara signifikativt för dövkultur. Ett exempel är konversationscirkeln som konstant förändras om någon går eller tillkommer (för att alla ska se), ett annat är hur en grupp som går och tecknar turas om att hålla utkik efter hinder och mötande grupper eller trafik (Edwards & Harold 2014: 4f).

Edwards och Harold har dock vissa invändningar mot DeafSpace. Vissa sätt att vara och bete sig på idealiseras, och det framstår som att konsensus råder inom gruppen döva. Det finns dock sociala och politiska skillnader i alla grupper, och grupper skapar alltid gränser och uteslutningar (ibid.: 5, se även Brah 2001: 473). Att DeafSpace skapar egna rum där dövas historia och kultur hyllas är viktigt. Samtidigt känner sig inte alla döva hemma där. Vissa kan exempelvis ha växt upp med hörande och enbart ha hörande vänner. DeafSpace bortser från denna variation. En viss kluvenhet kan också skönjas, då DeafSpace å ena sidan strävar efter social

integration, å andra sidan vill bevara den egna identiteten (Edwards & Harold 2014: 7).

DeafSpace skiljer sig från universell design så till vida att designprogrammet inte försöker minimera eller radera erfarenheterna av funktionsnedsättningen med hjälp av teknologi. Det inbegriper, poängterar Edwards och Harold, "a search for a positive expression of a different (visual, tactile) form of embodiment, rather than one focused on countering deficit" (ibid.: 5). Medan universell design alltså framställer skillnaden som negativ, framställs den som utan normativ laddning eller som positiv inom DeafSpace. Inom universell design är tanken att tekniska lösningar ska ersätta bristen på ljud, men många döva upplever ljud som viktiga. Edwards och Harold citerar Hauland för att förtydliga hur ljud kan upplevas:

Being an outsider in a hearing world, I am like other Deaf people "within hearing culture, but not of it". My relationship to sounds is thus rather abstract. Through the process of listening, a hearing person most often hears things rather than sounds [. . .] Deaf people may hear sounds, but rarely things, which means that we may perceive without making perceptions. (Hauland i Edwards & Harold 2014: 7)

DeafSpace uppmärksammar istället att döva ofta använder en kombination av sinnen: de känner rörelser i omgivningen, de ser och de uppfattar ljud (Edwards & Harold 2014: 7).

Avslutningsvis konstaterar de båda forskarna att det behövs mer kunskap om människors förkroppsligade erfarenheter av att röra sig i byggd miljö. Det finns en risk att även DeafSpace leder till ett alltför standardiserat och teknokratiskt sätt att bygga hus. Om DeafSpace inte ska skapa exkluderande och segregerade rum, måste hänsyn tas till den mängd upplevelser av rum som existerar (ibid.: 6).

Upprepade erfarenheter av otillgängliga ljudmiljöer kan leda till att personer med en hörselnedsättning undviker vissa sociala situationer (Danermark & Hanning 2012: 288). Internet kan då utgöra ett alternativ. Härnäst behandlar jag de erfarenheter människor med hörselnedsättningar har av internet som socialt rum för information och kommunikation.

Internet som ett socialt rum

Funktionshindersforskning rörande teknologi i allmänhet och informations- och kommunikationsteknologi (IKT) i synnerhet, har ömsom sett teknologi som i sig frigörande, ömsom varnat för en överdriven tilltro på dess möjligheter att trola bort funktionshindren och istället påtalat vikten av att analysera teknologi i dess sociala, kulturella, politiska och ekonomiska kontext (Chouinard *et al.* 2010: 10f, Moser 1998, 2006). Teknologins roll i konstruktioner av den typ av skillnad som leder till ojämlikheter och förtryck har också beaktats (Moser 2006). Medan människor med funktionsnedsättningar betraktas som beroende av teknologi (teknologi anses kompensera för den inneboende brist dessa antas ha), ses den ”normala” människan som en självständig aktör, oberoende av hjälpmedel (*ibid.*: 384).³⁰

Internet är dock ett socialt rum med ökande betydelse i många människors vardag. Valentine och Skelton konstaterar att traditionell IKT som exempelvis telefon, radio och TV exkluderar döva, om inte undertexter eller olika typer av hjälpmedel som text- eller bildtelefoner används.³¹ Dessa hjälpmedel är också tämligen trubbiga. Exempelvis texttelefonen används vid samtal mellan en döv och en hörande. Den fungerar så att den döve skriver, en hörande telefonist läser upp det skrivna för den hörande, och skriver därefter ned den hörandes svar. Samtalen tar dock tid, de kostar mycket eftersom de blir långa, och spontanitet, känslor och nyanser går lätt förlorade. Det går inte avbryta mitt i, utan det rör sig snarast om en envägskommunikation. Att tala via en tredje part är också svårt när det gäller intima eller personliga frågor (Valentine & Skelton 2009: 49).

30 I min avhandling utforskar jag den komplexa relation unga idrottande kvinnor med fysiska funktionsnedsättningar har till teknologi i form av hjälpmedel och idrottsutrustning. Å ena sidan har rullstolen en central roll i andrafieringen av studiens deltagare. Å andra sidan använder de sig av rullstolar och idrottsutrustning då de konstruerar sina identiteter som unga kvinnor och som aktiva subjekt. Teknologin fungerar som en förlängning av kroppen, och är central i de unga kvinnornas upplevelser av exempelvis fart, styrka och njutning (Apelmo 2013).

31 För information om dessa hjälpmedel i en svensk kontext, se Myndigheten för delaktighet: <http://www.mfd.se/valfardsteknologi/alternativ-telefoni/> [hämtat 2016-03-13].

Att söka information från organisationer för hörande har tidigare varit svårt. De som arbetar vid dessa organisationer har sällan förståelse för kommunikationssvårigheterna, och den döve kan uppleva sig dömd på grund av språkliga problem. Men att söka information från dövorganisationer kan också vara problematiskt. De är ofta lokala och ganska slutna, och det finns risk för att rykten sprids. I de fall då det är möjligt att ha direktkontakt med organisationer för hörande kan en tolk användas. Då det inte finns tillräckligt med professionella tolkar används istället ofta informella tolkar, som anhöriga eller vänner. Dessa riskerar dock att tolka fel, sammanfatta längre resonemang vilket gör att viss information faller bort, eller se sig som försvarare eller beslutsfattare för den döva. De är inte heller bundna av de uppföranderegler som gäller för professionella tolkar (ibid.: 48).

Tidigare forskning har visat att exkludering från traditionella verbalt baserade informations- och kommunikationskällor leder till ekonomiska nackdelar för döva då det är svårt att göra bra val som konsument. Exkluderingen har även till följd att döva har mindre kunskap om hälsovård, att de röstar i lägre grad än hörande då de inte får tillräcklig information om den politiska processen, och att döva inte känner sig delaktiga i det hörande samhället (ibid.: 49).

I artikeln "An Umbilical Cord to the World" undersöker Valentine och Skelton dövas tillgång till och användning av internet (Valentine & Skelton 2009). Studien utfördes i Storbritannien och var tudelad. Dels gjordes en enkät som spreds både via dövrelaterade sidor på internet och till fysiska dövorganisationer. Dels gjordes kvalitativa intervjuer med ett urval av de som besvarat enkäten.³² Både döva och personer med en mindre hörselnedsättning inkluderades i studien.

Den aktuella studien visar att problemet numera inte ligger i tillgång till IKT. Med hjälp av internet kan den som har nedsatt hörsel söka information själv, utan mellanhänder. Det är lättare att få allmän information och lättare att kommunicera med hörande, vilket underlättar deltagande i pågående diskussioner och den demokratiska processen. Jämförelser med andra studier över internetanvändning visar att deltagarna i Valentine och

32 Enkäten besvarades av 419 personer, och 42 av dessa intervjuades. Bland de intervjuade var 26 internetanvändare och 16 icke-användare (Valentine & Skelton 2009: 45f).

Skeltons studie i större utsträckning än hörande söker information om hälsovård och arbete, de skickar mer e-mail och onlinechattar mer. De menar att de får en förbättrad livskvalitet med internet. Vad gäller hälsovård slipper de problemen med bristande konfidentialitet och kommunikation som finns vid användandet av tolk, och de kan komma till läkaren mer pålästa. Studiens deltagare använder också internet för att få tillgång till varor och service. I kommunikationen kan de välja om och i sådana fall när de vill avslöja att de är döva eller har en mindre hörselnedsättning. 40 % valde att dölja sin identitet som döva eller passera som hörande. De löper därmed mindre risk för diskriminering och de kan lättare utöva sina rättigheter som konsument eller anställd (ibid.: 50ff).

Ytterligare en positiv faktor är att det oftare är ett enklare språk och fler bilder på internet, och e-mailkonversationer tenderar att vara relativt kortfattade. Personer som är döva utvecklar nämligen ofta sin läs- och skrivkunnighet senare än hörande och har ofta lägre läs- och skrivförståelse som vuxna, vilket även gäller svenska förhållanden (Valentine & Skelton 2009: 47, Cederbom 2011: 14). Att dessa barn växer upp i hörande miljöer spelar givetvis stor roll. Andra bidragande orsaker är enligt Valentine och Skelton att tal- och skriftspråket inte har samma grammatiska struktur som teckenspråket, och att dessa elever får dåligt stöd i skolan. Numera ska tvåspråkig undervisning erbjudas på skolor och universitet, men det fungerar inte i praktiken. Vissa lärare har också låga förväntningar på döva elever, vilket bidrar till den lägre läs- och skrivkunnigheten bland dessa. Innan möjligheten att söka information på nätet fanns, var alternativet ofta att låna böcker med betydligt mer svårtillgänglig och omfattande text på biblioteket för att få information (Valentine & Skelton 2009: 47ff). Större exponering för text kan också öka läs- och skrivkunnigheten. Yngre tycker det är roligt att söka information och kommunicera på nätet och blir därför mer motiverade att läsa och skriva. Mer information med teckenspråk skulle dock öka tillgängligheten. Det finns också en outnyttjad potential för internetbaserade visuella kurser i teckenspråk (ibid.: 53).

Sammantaget är listan på positiva effekter av internetanvändningen lång. Internet gör det möjligt för personer som är döva eller har en mindre hörselnedsättning att agera mer självständigt, självförtroendet ökar, de blir mer jämlika hörande och får en förbättrad livskvalitet. Internet underlättar

integrationen av hörselnedsatta – men vill alla dessa verkligen inkluderas i det befintliga hörande samhället frågar sig Valentine och Skelton. Å ena sidan ges de mer aktörskap. Internet möjliggör att de passerar som hörande, de kan inta subjektspositionen som hörande. Men å andra sidan blir de än mer osynliga för och separerade från den hörande världen då de väljer att exempelvis handla varor via internet istället för i fysiska butiker, och då passerar som hörande. Internet bidrar på så sätt paradoxalt nog till att upprätthålla och normalisera de hörandes hegemoni, och diskrimineringen av döva offline kan fortgå (ibid.: 54f).

Vilken påverkan har då internet på den interna kommunikationen mellan personer som är döva eller har en mindre hörselnedsättning? Internet möjliggör direkt kommunikation med hjälp av teckenspråk trots att de som kommunicerar befinner sig på fysiskt avstånd. Internet stärker på så sätt banden mellan dessa som kollektiv. Det är lättare att skapa och upprätthålla en identitet som döv eller hörselnedsatt, oavsett bostadsort (ibid.: 55f, 59). Tidigare var de brittiska dövklubbarna lokala och tämligen slutna sammanslutningar. Nu kan klubbarna enklare sprida information om sina arrangemang utanför medlemsgruppen, och de som tidigare levit isolerade från andra med samma funktionsnedsättning kan resa längre för att delta. Global kommunikation underlättas också. De cirka 200 teckenspråk som finns har grammatiska likheter och kan kombineras med gester. Ett globalt kontaktnät har på så sätt skapats (ibid.: 56). De som använder tal och läppavläsning eller lever i en hörande omgivning har betraktats med misstänksamhet inom dövsamhället, men även de kan nu lätt få information från dövorganisationer via internet.

Viss digital ojämlikhet kunde dock skönjas i studien. Etnologen Kristofer Hansson (2015) föreslår en tudelad analys av digital ojämlikhet uppdelad på å ena sidan tillgänglighet och å andra sidan användbarhet. Den digitala ojämlikheten följer den ojämlikhet som finns i samhället vilket leder till begränsad tillgång. Tillgång till teknologi är dock inte tillräckligt för att uppnå digital delaktighet, teknologin måste också vara användbar. Användbarheten är beroende av användarens kunskaper om exempelvis hur en dator hanteras, och dels av icke exkluderande teknologi, som exempelvis textade ljudklipp (ibid.). Den grupp i Valentines och Skeltons studie som inte använde internet angav flera olika skäl. Dålig ekonomi

begränsade tillgången till internet och avsaknad av internetkunnande och den låga läs- och skrivkunnighet som beskrevs ovan minskade användbarheten för de som trots allt hade råd. För att råda bot på det sistnämnda krävs att internetsidor skapas för och av marginaliserade grupper, eftersom språknivån på många sidor fortfarande exkluderar. Det krävs också kunnande för att klara av att sortera bland den information som finns på internet. Mer stöd fordras därför för de som inte har tillgång till teknologin, eller inte har det kunnande som krävs för att ta del av det internet har att erbjuda (Valentine & Skelton 2009: 58f).

Sammanfattningsvis presenterar Valentine och Skelton en lång rad konstruktiva förslag på hur tillgänglighet och användbarhet kan förbättras och hur det som Hansson (2015) benämner som den digitala delaktigheten därmed kan ökas. I slutänden kan integration i dess rätta bemärkelse uppnås, det vill säga att såväl hörande som hörselnedsatta förändrar sig själva och sättet de kommunicerar på (Valentine & Skelton 2009: 60). Liksom Harold (2013) tar de upp både konkreta förändringar och förändringar av attityder grundande i ableism eller fonocentrism. Centralt när det gäller mer konkreta förändringar är att användbarhetsaspekten finns med då hemsidor utvecklas, och detta görs bäst genom att testpersoner involveras i design och planering. Videos behöver textas, support ska inte enbart erbjudas via telefon och full information ska erbjudas istället för korta sammanfattningar. Stöd behöver också ges till organisationer som arbetar för ökad tillgänglighet. Ytterligare ett intressant förslag är att utvecklingen av billig videokompression och teknologi stöds, så att videokommunikation för teckenspråk kan användas mer. Om närvaron av döva och teckenspråk på internet ökar kan detta i slutänden påverka attityder bland hörande utanför internet, teckenspråk kan spridas och förståelsen för dövas behov kan ökas. För att detta ska vara möjligt menar dock Valentine och Skelton att det är nödvändigt att skapa koalitioner med andra marginaliserade grupper – andra med funktionsnedsättningar eller grupper med minoritetsspråk (2009: 61f).

Avslutning

I detta kapitel har jag behandlat olika infallsvinklar på hur fritidens ljudmiljöer ser ut för människor som är döva eller har en mindre hörselnedsättning. Jag har berört behovet av konkreta förändringar i den fysiska miljön och inom IKT, liksom behovet av att vända blicken mot den fonocentrism och audism som ligger bakom diskrimineringen av människor som har en hörselnedsättning. Betydelsen av möten med andra som har nedsatt hörsel har tagits upp. Erfarenheterna från dessa sammankomster kan ge styrka i arbetet för förändring.

Vidare har jag i texten gjort ansatser till att jämföra både teoretiska resonemang och begrepp och empiriska resultat inom Deaf studies och disability studies. Solvang och Haualand (2014) menar att erfarenheten av dövhet, och betydelsen av sammankomster där en mer tillgänglig värld kan realiseras, är mycket relevant såväl för forskningsfältet disability studies som för andra underordnade grupper. Samtidigt är erfarenheten av ett gemensamt språk och en gemensam kultur specifik för döva, och kan inte enkelt överföras till disability studies (ibid.: 12). Jag menar att det är viktigt att lyfta exempelvis människors erfarenheter av att leva med dövhet eller en mindre hörselnedsättning i en specifik tid och på en specifik plats. Med den postkoloniala teoretikern Chandra Talpade Mohantys ord ”förespråkar jag försiktiga och historiskt specifika generaliseringar som är känsliga för komplexa verkligheter” (2007: 52). Samtidigt tror jag att de olika forskningsfälten har mycket att tjäna på ett utbyte sinsemellan.

Referenser

- Apelmo, Elisabet (2013). *Som vem som helst. Kön, funktionalitet och idrottande kroppar*. Göteborg: Bokförlaget Daidalos.
- Apelmo, Elisabet (2016). *Sport and the female disabled body*. London: Routledge (kommande).
- Atherton, Martin (2009). A feeling as much as a place: leisure, deaf clubs and the British deaf community. *Leisure Studies*, 28(4): 443-454.
- Brah, Avtar (2001). Difference, diversity, differentiation. I: Kum-Kum Bhavnani (red.), *Feminism and "race"*. Oxford: Oxford University Press.
- Campbell, Fiona Kumari Anne (2008). Refusing able(ness). A preliminary conversation about ableism. *M/C journal*, 11(3). <http://journal.media-culture.org.au/index.php/mc-journal/article/viewArticle/46> [hämtat 2014-12-04].
- Cederbom, Andreas, Sara Bryde & Joakim Lundberg (2011). *Tillgänglighetsgranskning av Sociala medier*. Rapport från Funka.nu, beställd av Post- och telestyrelsen. Stockholm: Funka.nu.
- Chouinard, Vera, Edward C. Hall & Robert Wilton (2010). Introduction: Towards enabling geographies. I: Vera Chouinard, Edward C. Hall & Robert Wilton (red.), *Towards Enabling Geographies. "Disabled" bodies and minds in society and space*. Farnham: Ashgate Publishing Ltd.
- Danermark, Berth & Marianne Hanning (2012). Hearing and vision: Health in Sweden. *Scandinavian Journal of Public Health*, 40(9): 287-292.
- Edwards, Claire & Gill Harold (2014). DeafSpace and the principles of universal design. *Disability and Rehabilitation*, 36(16): 1350-1359.
- Hansson, Kristofer (2015). Digital delaktighet utifrån ett funktionshinderperspektiv. I: Kristofer Hansson & Eva Nordmark (red.), *Att arbeta med delaktighet inom habilitering*. Lund: Studentlitteratur.
- Harold, Gill (2013). Reconsidering sound and the city: asserting the right to the Deaf-friendly city. *Environment and Planning D: Society and Space*, 31: 846-862.
- Hedvall, Per-Olof (2013). I have never been universal. I: Sigrd Skavlid, Hans Petter Olsen & Åse Kari Haugeto (red.), *Trends in universal design. An anthology with global perspectives, theoretical aspects and real world examples*. Oslo, Norway: The Norwegian Directorate for Children, Youth and Family Affairs and The Delta Centre.
- Lid, Inger Marie (2013). Developing the theoretical content in Universal Design. *Scandinavian Journal of Disability Research*, 15(3): 203-215.
- Mohanty, Chandra Talpade (2007). *Feminism utan gränser: avkoloniserad teori, praktiserad solidaritet*. Hägersten: Tankekraft.
- Moser, Ingunn (1998). Kyborgens rehabilitering. I: Kristin Asdal (red.), *Betatt av viten. Bruksanvisningar til Donna Haraway*. Oslo: Spartacus.
- Moser, Ingunn (2006). Disability and the promises of technology. Technology, subjectivity and embodiment within an order of the normal. *Information, Communication & Society*, 9(3): 373-396.

- Myndigheten för delaktighet (2015). *Alternativ telefoni*. Stockholm: Myndigheten för delaktighet. <http://www.mfd.se/valfardsteknologi/digitala-tjanster/alternativ-telefoni/> [hämtat 2016-03-14].
- Ryhl, Camilla (2010). Accessibility and sensory experiences: designing dwellings for visually and hearing impaired. *Nordisk Arkitekturforskning*, 22(1-2): 109-122.
- Solvang, Per Koren & Hilde Haualand (2014). Accessibility and diversity: Deaf space in action. *Scandinavian Journal of Disability Research*, 16(1): 1-13.
- Svartholm, Kristina (2010). Tvåspråkighet och måluppfyllelse i ett historiskt perspektiv. Föredrag vid Manillaskolans 200-årsjubileum den 29 maj 2009. Stockholm: Stockholms universitet. http://www.ling.su.se/polopoly_fs/1.13325.1320939573!/Tvasprakighet_och_maluppfyllelse_lang_version_m_ref.pdf [hämtat 2016-03-14].
- Svensson, Ingeborg (2005). Släkten följa släktens gång. I: Don Kulick (red.), *Queersverige*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Sveriges dövas riksförbund (2014). *Teckenspråkiga döva*. Sveriges dövas riksförbund. <http://www.sdr.org/dova/teckensprakiga-dova> [hämtat 2016-03-14].
- Valentine, Gill & Tracey Skelton (2009). An umbilical cord to the world. The role of the Internet in D/deaf people's information and communication practices. *Information, Communication & Society*, 12(1): 44-65.

Kapitel 6

Ljudmiljön i öppna kontorslandskap

Kommunikation och delaktighet i arbetslivet ur ett hörselperspektiv

Per Germundsson & Berth Danermark

God ljudmiljö på arbetsplatsen är en viktig komponent i strävan efter ett inkluderande arbetsliv och att tillförsäkra alla fullt deltagande i samhället på lika villkor. Särskilt viktig blir denna aspekt av arbetsmiljön i relation till personer med nedsatt hörsel. I detta kapitel riktar vi intresset mot öppna kontorslandskap med fokus på ljudmiljön, som påverkar alla på arbetsplatsen redan på nivåer som ligger långt under gränsvärdena för skadligt buller. Med stöd i tidigare forskning visar vi att den mellanmänniska kommunikationen hindras i ljudintensiva kontorsmiljöer och att de anställdas hälsa och prestation påverkas. Utifrån ett dialogiskt perspektiv på kommunikation lyfter vi fram samtalets centrala roll i kommunikationsprocessen och i det gemensamma meningsskapandet såväl på arbetsplatsen som på andra livsarenor.

Öppna kontorslandskap diskuteras och införs på många arbetsplatser över hela världen, så även i Sverige. Ur arbetsgivarens perspektiv finns flera argument för kontorslandskap som alternativ till enskilda rum. Ofta lyfts ekonomiska argument fram, men även att de öppna kontorslandskapen ger möjlighet till kreativa möten där medarbetare i olika grupper kan träffas och skapa nya konstellationer, vilket i förlängningen förväntas ha

en positiv inverkan på samhörighet och effektivitet. Från arbetstagarna, de som ska arbeta i kontorsmiljöerna, hörs ofta mer tveksamma eller kritiska kommentarer. De vanligaste skälen till tveksamheterna brukar botten i att man som individ inte kan arbeta ostört och att arbete som kräver koncentration och kontinuitet inte främjas i en sådan miljö.

Kontorslandskap och andra kontorstyper har beforskats i olika sammanhang och med olika utgångspunkter (se De Croon *et al.* 2005, Pejtersen *et al.* 2011, Seddigh 2015). Emellertid har inga entydiga resultat kring effekter konstaterats, något som vi ska återkomma till senare i kapitlet. Flera studier visar att effektiviteten minskar och att sjukskrivningarna ökar som en följd av att människor placeras i öppna landskap. Andra studier visar att så inte är fallet om en god planering gjorts och möjlighet att förflytta sig till olika miljöer finns. Det har dock visat sig svårt att tillfredsställa alla typer av arbeten och verksamheter med en universallösning.

Det finns flera olika faktorer som påverkar arbetsmiljön i kontor på olika sätt, som luftkvalitet, avsaknad eller möjlighet till avskildhet, ljusförhållanden och exponering för smitta vid till exempel förkylning. I detta kapitel riktas intresset särskilt mot en faktor, nämligen ljudmiljön. Denna faktor uppmärksammas i viss omfattning då arbetsmiljöproblem diskuteras. Vi menar att det finns anledning att fokusera på problem som har med ljudmiljön i öppna kontorslandskap att göra³³. Ett argument för detta är att det i dagens arbetsliv ställs allt högre krav på kommunikationsförmåga och social kompetens. Detta förhållande kan sättas i relation till olika fenomen, varav ett är att det missgynnar utrikesfödda som inte behärskar språket fullt ut och kanske inte heller arbetsplatsens ofta outtalade regelverk och kultur. Emellertid kan personer med hörselnedsättning missgynnas på liknande sätt – oavsett etnisk bakgrund. Nedsatt hörsel försvårar väsentligt för individen att kommunicera obehindrat vilket i sin tur kan resultera i ett utanförskap som gör det näst intill omöjligt att uppvisa en efterfrågad social eller intellektuell kompetens. Därmed tangerar vi

33 Problematiken har lyfts tidigare, till exempel i Hörselskadades Riksförbunds (HRF) rapport *Kakafonien. En rapport om störande ljud och samtalsvänliga ljudmiljöer* (HRF 2010) och under kampanjen *Befria samtalet* (se <http://www.befriasamtalet.se/>).

kapitlets andra fokusområde, vilket är ljudmiljön i öppna kontorslandskap ur ett hörselnedsättningsperspektiv.

Olika personer upplever samma ljudmiljö på olika sätt – det som är njutbart för vissa är störande eller till och med plågsamt för andra. Ett problem som ofta lyfts fram i fråga om arbetsmiljö är skadligt buller. I detta kapitel riktas inte intresset främst mot sådant buller och dess konsekvenser för hörsel och välbefinnande, utan mot ljudkällor som inte klassas som buller som är skadligt för hörseln. Det kan exempelvis handla om kollegor som samtalar, telefoner som ringer, datorer med inbyggda fläktar eller luftkonditionering som brusar. Hörselskadades Riksförbund (HRF 2010) använder begreppet *samtalsstörande ljud* för att beteckna ljud som gör det svårt att höra och samtala. För personer utan hörselnedsättning kan detta upplevas som ett problem, men för personer med olika typer av hörselproblematik kan en dålig ljudmiljö försvåra eller helt omöjliggöra ett aktivt deltagande i arbetslivet.

Hörselnedsättning

Det finns flera olika sätt att beskriva det breda begreppet *hörselnedsättning*, som generellt innebär att en person har en mer eller mindre nedsatt förmåga att uppfatta ljud. I detta kapitel uppfattas begreppet som en delmängd av det mer övergripande begreppet *hörselskada*. Ofta används indelningen *lätt*, *måttlig* respektive *grav* hörselnedsättning. Redan vid en lätt nedsättning av hörseln är det besvärligt för personen att uppfatta tal i en bullrig miljö och att uppfatta svaga ljud. Vid måttlig hörselnedsättning är besvären än mer framträdande, och förutom svårigheter med att höra även måttliga ljud accentueras problematiken kring att uppfatta tal i en störande eller bullrig ljudmiljö. Då en person har en grav hörselnedsättning är det svårt att uppfatta även starka ljud, samtal måste ofta ske med höjda röster och samtal i grupp är mycket svåra att genomföra. Hur hörselnedsättningen påverkar individen varierar, men det kan handla om att ljud förvrängs, faller bort eller att det blir svårt att särskilja olika ljud från varandra. Gemensamt för de allra flesta är dock svårigheter med att uppfatta andra personers tal, och att tala med höjda röster är inte en universallösning för att öka möjligheten för alla att höra och förstå vad som sägs.

Uppskattningen av antalet personer med hörselnedsättning i Sverige varierar utifrån hur beräkningen görs. Antalet personer med en hörselnedsättning som påverkar deras möjligheter att uppfatta vad andra säger uppgår till drygt 1,3 miljoner enligt HRF (2014), som sammanställt siffror från Statistiska Centralbyrån. Detta utgör ungefär 17 procent av den vuxna befolkningen. Hörselnedsättning är vanligare bland män än bland kvinnor och är en av de vanligaste funktionsnedsättningarna i Sverige. Utöver kön varierar andelen personer med hörselnedsättning även utifrån andra faktorer, och då främst utifrån individens ålder. Hörselnedsättning blir allt vanligare med stigande ålder (Socialstyrelsen 2009). Bland personer i åldern 65-74 år upplever ungefär 25 procent att det är svårt att höra i samtal med flera. I åldersgruppen 75-84 år har andelen ökat till ungefär 32 procent (HRF 2008).

Hörselnedsättning och dess konsekvenser kan beskrivas ur flera olika perspektiv. Ibland används begreppet *ett biopsykosocialt synsätt*, vilket innebär att hänsyn tas till såväl biologiska (medicinska), psykologiska som sociala faktorer. Att hörselnedsättning är ett komplext problemområde avspeglas även i den svenska hörselvården, som innehåller en mängd professioner inom olika yrkesområden. Hörselvården brukar indelas i medicinsk audiologi, beteendevetenskaplig audiologi och teknisk audiologi (Socialstyrelsen 2009). Då detta kapitel inte fokuserar medicinska eller tekniska aspekter är det främst de psykologiska och sociala konsekvenserna som lyfts fram. Ur individens perspektiv kan följderna av nedsatt hörsel vara att det är ansträngande och tröttande att höra och förstå eller att delta i sociala aktiviteter. Bland de effekter som kan förekomma för personer som upplever en nedsättning av hörseln märks bland annat att det är svårt att göra sig själv rättvisa, en negativ självbild med inslag av skuld och skam samt stress och trötthet (Danermark 2005).

Hörselnedsättning är en av de vanligaste funktionsnedsättningarna i arbetslivet (HRF 2010). Samtidigt visar statistik från SCB att hörselproblem blir allt vanligare bland medelålders personer (HRF 2014). Hälften av alla anställda i Sverige uppger att ljudmiljön på jobbet är ett problem varje dag eller varje vecka, och fyra av tio bland landets arbetstagare tycker att de har svårt att höra vad andra säger på jobbet på grund av störande ljud, enligt en undersökning genomförd av HRF och undersökningsföretaget Novus.

Ofta förknippas störande och bullriga ljudmiljöer med industrin, men även i kontorsmiljöer är störande ljud vanligt förekommande. Bland de personer som arbetar i kontorslandskap uppger nästan sex av tio personer (57 procent) att de upplever ljudmiljön som störande (HRF 2010). På arbetsplatsen påverkar en hörselnedsättning såväl självförtroendet som trivseln. Individen riskerar att hamna utanför möjligheterna till aktivt deltagande och inflytande i arbetslivet, då det är svårt att föra sin talan och delta i formella och informella diskussioner. Ofta resulterar hörselnedsättningen i ett slags dubbelarbete för individen som strävar efter att kompensera de direkta och indirekta följderna av nedsättningen. Det kan till exempel handla om egna insatser för att försäkra sig om att arbetsuppgifterna utförs på rätt sätt trots hörselnedsättningen (Gullacksen 2002).

Inte bara nedsättning av hörseln kan ställa till problem

En nersättning av hörseln är ansträngande i ett kontorslandskap med störande bakgrundsljud. Det är inte bara mänskligt tal som orsakar problemen, även brusande fläktar i kontorsmaskiner och luftkonditioneringar är besvärliga. *Talmaskering* innebär att ett bakgrundsljud har en maskerande effekt på tal. Buller och brus i bakgrunden har i varierande omfattning egenskapen att försämra hörbarheten och göra informationen oförståelig. Det förtjänar att särskilt påpekas att talmaskering ställer till problem för alla människor, inte enbart för personer med hörselnedsättning. Men det finns andra hörselproblem som också är besvärande vid arbete i en öppen kontorsmiljö. Inte minst handlar det om *tinnitus* som förekommer i varierande grad hos cirka 15 procent av befolkningen, varav runt hundra tusen personer har besvär som påverkar det dagliga livet. Tinnitus innebär att man hör ljud som inte har någon yttre källa, och de allra flesta med tinnitus har även hörselnedsättning. Det är ett symptom som kan ha flera orsaker, som stress, sjukdom eller att örat utsatts för höga ljudtryck och som kan yttra sig i form av till exempel brus, tjut eller pipljud. Förutom att tinnitus i sig kan ställa till det i kommunikationen är den ofta förknippad med en överkänslighet för ljud (*hyperacusis*) vilket även kan drabba personer utan tinnitus. Ljudöverkänslighet medför att vanliga vardagsljud upplevs som obehagligt starka.

Vid planering och införande av kontorslandskap är det av stor vikt att hänsyn tas till de personer som har dessa symtom. Både för personer med tinnitus och ljudöverkänslighet kan placeringen i rummet och tillgång till en tyst miljö vara avgörande för om det överhuvudtaget ska vara möjligt att arbeta i ett öppet kontorslandskap. I många fall använder personer med ljudöverkänslighet öronskydd för att minska exponeringen för ljud och personer med tinnitus använder ofta hörlurar med miljöljud eller musik på låg nivå för att maskera det oönskade ljudet. Båda dessa strategier utgör ett ytterligare hinder för individen att obehindrat kommunicera och delta i samtal med sina arbetskamrater. Det kan i sammanhanget även nämnas att personer med en diagnos inom det så kallade autismspektrat, till exempel Asbergers syndrom, kan vara mycket känsliga för ljud och ha svårt för att stänga ute bakgrundsljud som distraherar.

Lagstiftning kring arbetsmiljö

I Arbetsmiljölagen berörs ljudmiljön i den fjärde paragrafen där det står att: ”De arbetshygieniska förhållandena när det gäller luft, ljud, ljus, vibrationer och liknande skall vara tillfredsställande” (SFS 1977: 1160). Lagen är en ramlag vars ändamål är att förebygga ohälsa och olycksfall i arbetet samt att även i övrigt uppnå en god arbetsmiljö. Det är arbetsgivaren som har huvudansvaret för arbetsmiljön och Arbetsmiljöverket är den myndighet som har i uppdrag att se till att arbetsmiljölagstiftningen följs. I Arbetsmiljöverkets kommentarer till lagen utvecklas inte frågan kring ljudmiljön. Buller omnämns, men då främst i samband med att det kan finnas gränsvärden för bullernivåer (Arbetsmiljöverket 2015). I Arbetsmiljöverkets föreskrift ”Buller” (Arbetsmiljöverket 2005: 16) anges vad som gäller för verksamheter där någon kan utsättas för buller i arbetet. I föreskriften redovisas myndighetens definition av buller: ”Icke önskvärt ljud. Omfattar både hörselskadligt och störande ljud” (ibid.: 5). Vidare står att arbeten ska planeras, bedrivas och följas upp så att bullerexponeringen minskas genom att bullret elimineras vid källan eller sänks till lägsta möjliga nivå. Åtgärderna ska anpassas till arbetstagare som kan vara särskilt känsliga för buller, som gravida eller personer som har någon form av hörselskada.

Ur ett handikappolitiskt perspektiv kan särskilt lyftas fram att Sverige har undertecknat FN:s deklaration om rättigheter för personer med funktionsnedsättning, vilken trädde i kraft i januari 2009. Artikel 27 i konventionen handlar om arbete och sysselsättning och inleds med orden: ”Konventionsstaterna erkänner rätten till arbete för personer med funktionsnedsättning på lika villkor som för andra”. Även om inte arbetsplatsens ljudmiljö specifikt omnämns anges att konventionsstaterna ska skydda och främja förverkligande av rätten till arbete. Detta ska ske genom olika åtgärder varav vissa har bäring på ljudmiljön för personer med hörselnedsättning. Exempel på sådana åtgärder är att säkerställa att skälig anpassning på arbetsplatsen erbjuds personer med funktionsnedsättning och att skydda rätten till rättvisa och gynnsamma arbetsvillkor för personer med funktionsnedsättning på lika villkor som andra, innefattande lika möjligheter till trygga och sunda arbetsförhållanden.

Ett historiskt perspektiv på kontorsmiljöer

Genom historien har olika trender kring utformningen av kontorsmiljöer avlöst varandra. Öppna kontorslandskap är ingen ny företeelse. Redan runt sekelskiftet 1900 möjliggjorde tekniska framsteg, som förbättrad belysning med lysrör och ny byggnadsteknik med bärande stålkonstruktioner, att stora och öppna ytor inomhus kunde konstrueras (Bodin Danielsson 2010). Ofta placerades kontorsarbetarna i långa rader, i Sverige många gånger kallade trälhav, med strategiskt placerade utsiktsposter varifrån överordnade tjänstemän kunde övervaka lokalen och individernas arbetsinsatser (Toivanen 2015). Under 1930-talet lade undersökningar i USA emellertid grunden till en ny trend. Undersökningarna visade nämligen att kontorsarbetarna, som ofta vantrivdes i kontorslandskapen, presterade bättre i mindre grupper. Detta var startskottet till att de stora landskapen började ersättas med mindre celler som var avpassade för färre individer. Ofta bestod kontoren av celler för en eller två personer och kontoren sammanlänkades med långa korridorer. Denna utformning kom att få stort genomslag i Sverige (Christiansson & Eiserman 1998). Under senare delen

av 1950-talet spreds emellertid nya idéer från Västtyskland där trenden var att skapa mer humana arbetsmiljöer, vilket man inte ansåg att de senaste decenniernas kontorslandskap utgjorde. Parallellt med denna trend började krav på förbättrad kommunikation, rationaliseringar och möjlighet till kontroll av arbetet föras fram. Återigen började kontorslandskap växa fram, då de ansågs svara upp mot dessa krav och samtidigt leda till sänkta byggkostnader. Även i Sverige ledde det till förändringar. I mitten av 1960-talet var de första kontorslandskapen färdiga att invigas, även om långt ifrån alla var överens om deras förträfflighet. Det första välkända stora kontorslandskapet under denna tidsperiod byggdes i Torslanda av Volvo, vilket följdes av bland andra Skandia och av Posten i en ombyggnad av det så kallade Postgirohuset i Stockholm (Bodin Danielsson 2010). På 1970- och 80-talen kom individualiteten åter i fokus och nya typer av lösningar provades, där olika kombinationer av cellkontor och kontorslandskap förekom i en strävan mot att förena fördelarna med de olika planlösningarna (Toivanen 2015). Idag förekommer flera olika kontorstyper, vilka kan betecknas olika i olika sammanhang. Arbetslivsforskaren Susanna Toivanen (2015) gör en indelning i *cellkontor*, som kan vara enskilt kontorsrum för en person eller delat kontorsrum för två till tre personer. Till *öppna kontor* räknas kontorslandskapen, som kan variera mellan det lilla (4-9 personer), det medelstora (10-24 personer) och det stora (>25 personer). I Sverige är det medelstora landskapet vanligast förekommande. Till de öppna kontoren räknas även *aktivitetsbaserade kontor* som är zonindelade utifrån verksamhetens aktiviteter och *kombikontor* som bygger på idén med egna rum i anslutning till ett gemensamt multirum. Även *flexkontor* förekommer, vilket innebär att de anställda inte har fasta platser och att personliga tillhörigheter placeras i skåp eller rullhurts.

Forskning om arbetsplatsens ljudmiljö

Kontorsforskning kan ta utgångspunkt i flera olika discipliner, som till exempel historia, arkitektur, teknik, medicin, psykologi, etnologi eller sociologi. Det innebär i sin tur att många olika aspekter, som hälsa, kontorets rumsliga och estetiska egenskaper, stress, organisationskultur och ledningens

roll har fokuserats. Under senare år har kognitionsforskning, som handlar om hur information representeras och bearbetas i främst den mänskliga hjärnan, blivit vanligare inom forskningsfältet. Ofta är forskningen av tvärvetenskaplig karaktär, där två eller flera discipliner utifrån sina respektive perspektiv och metoder gemensamt försöker nå ny kunskap och nya insikter. Generellt kan sägas att forskarna är överens om *att* olika kontorstyper har påverkan på individernas hälsa, arbetsprestationer och sociala välbefinnande. När det gäller mer precist *hur* och i vilken *omfattning* det påverkar oss fordras mer forskning. I detta avsnitt redovisas inledningsvis några studier som allmänt studerat olika kontorstypers relation till arbetstagarnas hälsa. Därefter riktas intresset mer specifikt mot ljudmiljön i kontorslandskap.

Av en forskningsöversikt kring kontorstypens påverkan på hälsa och arbetsprestation framgår att öppna kontorslandskap minskar de anställdas känsla av integritet och arbetsglädje (De Croon *et al.* 2005). Dessutom ger översikten visst stöd för att arbete i öppna kontorslandskap medför ökad kognitiv belastning och försämrar de mellanmänskliga relationerna, att litet avstånd mellan arbetsstationer trappar upp den kognitiva belastningen och minskar känslan av integritet och avskildhet, samt att kommunikationen förbättras då en arbetsstation kan tilldelas olika anställda. Forskarna menar att dessa fynd tyder på att olika kontorstyper påverkar organisationernas kostnadseffektivitet och arbetstagarnas arbetsförhållanden och välbefinnande. Några långsiktiga effekter kan dock inte redovisas i forskningsöversikten, eftersom inga av de ingående studierna följdes upp över en längre tidsperiod. I sin doktorsavhandling kring sambandet mellan det arkitektoniska rummet och arbetstillfredsställelse, hälsa och välbefinnande skriver arkitekten och forskaren Christina Bodin Danielsson (2010) att störst sannolikhet för god hälsa finns bland personal som arbetar i cell- och flexkontor, medan risken för ohälsa är signifikant högre bland personal i mellanstora kontorslandskap. Det finns tydliga skillnader i hur medarbetarna trivs med kontorsmiljön mellan olika kontorstyper. Mest nöjda är de som arbetar i cellkontor, följda av de i flexkontor. Det största missnöjet återfinns bland de som sitter i mellanstort eller stort kontorslandskap. I en dansk studie undersöktes sambandet mellan sjukfrånvaro och arbete i cellkontor respektive kontorslandskap (Pejtersen *et al.* 2011). Det visar sig att antalet sjukdagar har samband med antalet personer i kontorsrummet.

Jämfört med personer som arbetade i eget rum är sjukfrånvaron dubbelt så hög bland personer i rum som delas av två personer. Antalet sjukdagar är 36 procent högre bland personer som arbetar i rum med tre till sex personer och 62 procent högre bland personer som sitter i kontorslandskap då man jämför med de som sitter i eget cellkontor.

Aram Seddigh, som forskar kring kontorsmiljöer, redovisar i sin doktorsavhandling (2015) resultat från studier kring kontorstypens påverkan på de anställdas hälsa och prestation samt om effekten påverkas av typen av arbetsuppgifter. Det visar sig att kontorslandskap ger upphov till mest problem med avseende på distraktion och kognitiv stress. De medarbetare som sitter i cellkontor upplever minst problem, följt av de som arbetar i flexkontor. Bland de som sitter i cellkontor rapporteras lika mycket problem oavsett om arbetsuppgifterna kräver koncentration eller ej, medan de som sitter i kontorslandskap och flexkontor upplever mer problem om arbetsuppgifterna kräver koncentration. Vidare studeras hur prestationen påverkas under normala arbetsförhållanden jämfört med då det är tyst i olika kontorstyper. Av resultatet framgår att ju större kontorslandskapen är desto sämre presterar medarbetarna på minnestest under normala arbetsförhållanden. Samtidigt visar studien att de personer som arbetar i cellkontor och de som sitter i stora kontorslandskap har lika stort bortfall i prestation under normala arbetsförhållanden. Seddigh skriver också att studierna visar en viss tendens mot att små kontorslandskap är förknippade med mindre problem jämfört med stora.

Ljudmiljön och dess påverkan i kontorsmiljöer har studerats i olika sammanhang. Buller och ovidkommande bakgrundsljud som inte går att stänga ute tillhör de faktorer som oftast upplevs som störande bland personer som arbetar i öppna kontorslandskap (HRF 2010). Effekterna av störande bakgrundsljud varierar, men det kan handla om allt från minskad trivsel och irritation till försämrade arbetsprestationer. I en studie där personer fick ange vilken typ av ljud i kontorsmiljön som upplevdes som mest störande för koncentrationsförmågan framgår att nästan alla anser att deras koncentration störs av olika bakgrundsljud. Särskilt störande upplevs telefoner som ringer länge utan att någon svarar och att andra personer talar i bakgrunden. Enligt studien finns det heller inga tecken på att individerna vänjer sig vid denna typ av bakgrundsljud (Banbury & Berry

2005). Att telefoner och andra personers tal, tillsammans med ljud från apparater och maskiner, tillhör de ljud som stör mest i kontorsmiljöer bekräftas i en studie kring omgivningsljudens effekt på produktiviteten (Mak & Lui 2012). Vid en jämförelse med andra faktorer, som temperatur, planlösning, luftkvalitet och ljusförhållanden, visar sig ljud vara den enskilda faktor som i störst utsträckning påverkar produktiviteten i moderna kontorsmiljöer.

Att lagra och bearbeta information under en kort tidsperiod är centralt för ett fungerande vardagsliv. Det är centralt vid exempelvis språkinläring och problemlösning, men också för vår förmåga att lösa komplexa arbetsuppgifter och komma ihåg instruktioner kring vad vi ska göra härnäst. Detta är en aktivitet som i huvudsak relateras till vårt arbetsminne. Vi vet att buller påverkar vårt arbetsminne på olika sätt. Helena Jahncke och kollegor (2011) har studerat kognitiva, emotionella och fysiologiska effekter vid olika nivåer av buller i öppna kontorslandskap. Under studien genomförde deltagarna arbetspass med uppgifter som engagerade arbetsminnet. Resultatet visar att personerna mindes färre ord, upplevde sig som mer trötta och mindre motiverade att arbeta i miljöer med högre bullernivåer jämfört med en tystare omgivning. Detta blir viktigt i relation till hörselnedsättning. Att ha en hörselnedsättning innebär i sig en stor ansträngning på arbetsminnet (Rönnberg *et al.* 2009).

Ur ett funktionsnedsättningsperspektiv är det intressant att undersöka om bakgrundsljud på arbetsplatsen är särskilt besvärande för personer med hörselnedsättning. Forskningen ger emellertid inget entydigt svar på den frågan; olika typer av hörselnedsättning, personers skiftande kognitiva förmåga, bakgrundsljudens varierande art, om personen använder hörselhjälpmedel och det faktum att olika personer helt enkelt inte störs lika mycket av samma ljud gör det svårt att tolka effekterna för individen. En studie som jämförde bakgrundsljudens påverkan på personer som använde hörapparat och personer med normal hörsel påvisar inte någon signifikant skillnad mellan förändringar i gruppernas kognitiva prestanda i tyst miljö jämfört med kontorsmiljö (Hua *et al.* 2014). Däremot visar studien att personer med hörselnedsättning i högre utsträckning än andra upplever sig störda av att ljudnivåerna ökar. Att personer med hörselnedsättning störs mer av höga ljudnivåer bekräftas i en studie av Jahncke och Niklas

Halin (2012) där arbetsprestation, trötthet och stress i kontorslandskap studerades. En jämförelse gjordes mellan personer med respektive utan hörselnedsättning. Även om studien är relativt liten indikerar den att personer med hörselnedsättning upplever högre ljudnivåer i kontorsmiljön som både mer tröttande och mer störande jämfört med personer med normal hörsel. I ytterligare en studie (Larsby *et al.* 2005) görs en jämförelse mellan normalhörande och personer med hörselnedsättning. Här undersöks olika typer av bakgrundsljud och deras påverkan på individen. Resultatet visar att bakgrundsljud redan på låg nivå har negativ inverkan på individens prestanda i uppgifter med språkligt innehåll och på nivån av upplevd ansträngning. Personer med hörselnedsättning presterar sämre i ljud som innehåller tidsmässiga variationer, som exempelvis tal, och upplever högre grad av ansträngning än personer med normal hörsel.

Även om forskningsresultaten inte lämnar några entydiga svar på om ljudmiljön i öppna kontorslandskap är särskilt besvärande för personer med hörselnedsättning i alla sammanhang verkar såväl forskarna som individerna själva vara överens om att den mellanmännsliga kommunikationen påverkas negativt i ljudintensiva kontorsmiljöer. En viktig komponent i en väl fungerande kommunikation mellan olika personer på en arbetsplats är förmågan att uppfatta vad den andra personen, eller de andra personerna, säger. Det är väl känt att personer med hörselnedsättning har svårt att uppfatta och förstå tal i miljöer med störande bakgrundsljud och att en sådan lyssningssituation är förenad med stora ansträngningar för individen (Hällgren *et al.* 2005). Dessvärre är personen inte alltid hjälpt av hörapparat. I en bullrig miljö är hörapparaten inte till särskilt stor nytta för att öka möjligheten att uppfatta tal eftersom såväl tal som bakgrundsljud förstärks.

I en studie om yrkesverksamma personer med hörselnedsättning ges en helhetsbild av att ha hörselnedsättning i arbetslivet (Danermark & Coniavitis Gellerstedt 2003). Studien visar att arbetslivets högt ställda krav på problemfri kommunikation är en stor källa till stress för individen. Särskilt svårt är det när kommunikationen ska ske med flera personer i besvärliga ljudmiljöer som inte går att styra eller ha kontroll över. Ibland kan individen vara hjälpt av hörselhjälpmedel, men i många fall leder svårigheterna i kommunikationen till att individen upplever en hög grad av stress. I

många fall utvecklar de en kommunikationsstrategi för att hantera situationen, till exempel att genomgående fråga om man har uppfattat det som sägs på rätt sätt. Dessa strategier kräver såväl planering som framförhållning och är därför mycket tröttande och energikrävande. Vad studien visar och som är relevant i detta sammanhang är att den stress som en dålig kommunikationsmiljö genererar leder till en avsevärt försämrad hälsa och välbefinnande.

Ett dialogiskt perspektiv på kommunikation

Att studera interpersonell kommunikation innebär bland annat att studera hur de som samtalar upprättar en gemensam förståelse av vad som sägs. Inom forskningsområdet finns olika föreställningar och teorier om hur denna process ska förstås och analyseras. Historikern och filosofen Lawrence Grossberg (1982) visar på tre dominerande teman inom detta forskningsområde. Det första ser mening och innebörder som något som kan överföras från en talande till en annan person, ett så kallat sändar-mottagarperspektiv. Ett annat perspektiv är att mening uppstår i interaktionen, ett så kallat dialogiskt perspektiv och ett tredje synsätt betonar att den upplevda meningen är ett resultat av situationsbestämda erfarenheter. I detta avsnitt ska vi utgå från ett dialogiskt perspektiv. Skälet till detta är att det under de senaste decennierna vunnit terräng inom konversationsforskningen (Linell & Marková 1993) och att det är ett perspektiv som inkluderar interaktion, kontext och meningskonstruktion (Littlejohn 1989). Meningskonstruktionen ses som ett förhandlande om meningen. Kommunikationsforskaren Mark L. Knapp med kolleger (1994) skriver: "the key to unlocking meaning is found in the negotiated process involved in developing shared interpretations" (s. 15). Dialogism är inte ett enhetligt teoretiskt perspektiv. Per Linell, professor i språk och kultur, (2003) menar dock att det kan uppfattas som en övergripande teori, eller en kombination av teoretiska och epistemologiska antaganden om mänskligt handlande, kommunikation och kognition. Dessa antaganden syftar till att beskriva och förklara meningsskapande i språk, kommunikation, tänkande och omvärldshantering i det vardagliga livet. Teorierna betonar andras roll då

individer eller grupper skapar mening genom språk och andra begreppssystem och utgör därigenom ett alternativ till teorier som tar exklusiv utgångspunkt i individen inom till exempel psykologi och lingvistik. Linell (2011) skriver vidare att utöver orienteringen mot andra, exempelvis individer, grupper, kulturer eller virtuella parter, är bland annat följande punkter centrala i dialogismen: kontexters och interaktioners centrala roller i begreppsbildning och meningsskapande, samspelet mellan situationer och traditioner, kontinuitet och mångfasettering hos självet, meningsskapande som monologiskt kontra dialogiskt organiserat, kommunikativa projekt och verksamheter, utvecklingsperspektivets företräde före systemperspektivet samt ett dynamiskt språkbegrepp. I detta stycke ska vi tillämpa ett dialogiskt perspektiv på kommunikation där hörselnedsättning finns med.

Vi kan interagera på en lång rad andra sätt än att samtala, till exempel med teckenspråk, via e-post och vanliga brev men här är det alltså samtalet som interaktionsform som är i fokus. Detta sätt att kommunicera skiljer sig från andra sätt att kommunicera i några väsentliga avseenden. För det första är det beroende av att vi uppfattar vad vår samtalspartner säger. I andra kommunikationsformer är inte hörseln avgörande för vår förmåga att uppfatta innebörder. För det andra är samtalet en särskild form av social handling. Det är ett krävande samarbete som fordrar mycket av deltagarna. Även samtalet kan ha olika former som är av stor betydelse för hörseln. Att exempelvis samtala via telefon är något helt annat än att tala med någon ansikte mot ansikte. I det senare fallet får man hjälp av kroppsspråk och läppavläsning, saker som är av stor betydelse för att kunna tolka och förstå det som sägs.

Dialogismen betonar som vi nämnt även kontextens betydelse för meningsskapandet. Linell (2003) lyfter betydelsen av kontexten och menar att: "one cannot make sense of discourse outside of its relevant contexts" (s. 2). I kontexten kontorslandskap och hörselnedsättning fyller samtal flera funktioner. Ett är behoven att upprätta och vårda sociala relationer med arbetskamrater. Behoven kan också vara kopplade till arbetet, exempelvis att etablera och utveckla kundkontakter. I det följande ger vi några exempel från arbetslivet, där kontorslandskap kan försvåra möjligheterna till ett gemensamt meningsskapande.

Samtalet

Här är det således samtalet som samhandling med andra som står i fokus. Man *sam*-talar, det vill säga talar tillsammans med någon eller några. Man kan också se det som en form av *sam*-arbete, att tala sig samman om något. Det sistnämnda innebär att man strävar efter att förstå varandra, att skapa en gemensam mening i ordflödet. Det är också det som är samtalets kärna – *det gemensamma meningsskapandet*. Att etablera en gemensam mening är ofta helt avgörande för att kunna utföra en arbetsuppgift när det gäller kommunikationskrävande arbeten. Vad menar chefen med en arbetsinstruktion? Vad efterfrågar kunden? Förstår kunden vad vi kan erbjuda? Samtalet kan därför ses som en process, en dialog, något som kräver ett aktivt deltagande från båda parter och att det är i denna process som en förståelse växer fram (se Linell 1998).

Vi lyfter här fram fem olika aspekter på samtalet. Dessa aspekter är framträdande egenskaper av samtalet som företrädare för dialogismen ser som centrala (Linell 1998). Den första är att samtalet är ett flöde av yttranden och att det är viktigt att förstå betydelsen av i vilken ordning dessa yttranden kommer, *sekvensen* är således central. För det andra så samtalar man alltid om något. Uttalandena sker i ett *sammanhang*. För det tredje är det ett *gemensamt meningsskapande*. Det handlar inte om att en individ ger ett yttrande en mening. Man gör det tillsammans. För det fjärde så handlar det i samtalet om att *fördela* detta meningsskapande *arbete* mellan de som samtalar. För det femte slutligen så är kroppsspråk, tonfall och andra typer av ”gester” mycket viktiga. Detta kallas ibland för samtalets *meta-språk*.

Sekvens

Ett samtal sker sekventiellt. Med detta menas att ett uttalande tolkas och förstås i relation till andra uttalanden, antingen som föregått det eller som kommer senare. Det kan exempelvis handla om att det är först långt in i samtalet som det blir klart vad en omorganisation innebär i form av ändrade arbetsuppgifter. Detta kan leda till en omtolkning av tidigare yttranden. Vad vi kanske inte tänker på är att vi återigen genomfört en synnerligen

komplex och krävande intellektuell operation, en omtolkning av en rad olika yttranden. Normalt kan vi utan problem backa långt tillbaka i kedjan av yttranden och omtolka dem.

Man behöver dock inte fundera länge på vad detta kräver för att förstå att det också förutsätter att man hört nyckelorden i det som sagts tidigare. Den som missat något i de tidigare yttrandena kan ha svårt att följa berättelsen. Yttranden – eller turerna som det kallas – avlöser varandra och tolkningarna skiftar. Hur håller man sig då ”uppdaterad” om man på grund av en hörselnedsättning är osäker på att man hört allt? I regel står valet mellan att be om ett klarläggande eller att gissa. Detta är för många ett svårt val.

En viktig del i ett samtal är det som kallas för ”samtalsflödet” (engelskans *fluency*) (Erber 1996). Att vid upprepade tillfällen bryta detta flöde med ett ”va” eller liknande på grund av en störande ljudmiljö kan av den andre upplevas som irriterande.

Det andra valet, att gissa, har sina för- och nackdelar. Gissar man rätt så fungerar det men om inte, så kan det uppstå pinsamma situationer. Den stora nackdelen med att gissa är dock att om det är fel kan det få förödande konsekvenser, till exempel att en utlovad tjänst inte kommer i tid eller till rätt plats.

Sammanhang

Många personer med nedsatt hörsel har utvecklat strategier för att kunna följa ett samtal. Ett exempel på det är att kunna sätta in fragment av orden de hör i rätt sammanhang. I vissa situationer signaleras det tydligt när sammanhanget ändras men ofta har man svårt att veta när man egentligen byter ”ämne”. En annan svår situation är när det pågår två samtal parallellt, två olika ämnen avhandlas samtidigt. Även om det låter främmande så är det inte ovanligt att man samtidigt talar om två olika saker. Det är vanligt att vi inte är tydliga vad gäller sammanhang. Detta kan vara förvirrande för alla men är särskilt besvärligt när man behöver sammanhanget för att kompensera att man inte hört det som sagts klart och tydligt (Grossberg 1982). Därför är det viktigt att i samtal på arbetsplatsen tydligt markera vad samtalet handlar om och att påtala när kontexten byts.

Gemensamt meningsskapande och ansvar

Så långt har vi pekat på hur vi skapar mening genom att tolka uttalanden i förhållande till andra uttalanden och genom att förstå det sammanhang i vilket det yttras (Knapp *et al.* 1994). Detta kan ge intryck av att meningsskapandet är en individuell handling. Så är det inte. Att skapa mening är som nämnts en *sam*-handling. Man gör det tillsammans med den man *sam*-talar med. Ett *sam*-tal kännetecknas av att de som *sam*-talar har som syfte att etablera en gemensam mening. Detta är helt centralt: att föra ett *sam*-tal och upprätta en gemensam mening. Det är också så ett samtal oftast förs. Med inlägg, frågor, kommentarer och kroppsspråket signalerar vi hela tiden att vi är med. I denna aspekt av samtalet framhålls ofta att det är ett gemensamt ansvar för de kommunicerande parterna att etablera mening. Att så ofta inte är fallet i exempelvis arbetslivet är väl belagt (se t.ex. Danermark & Coniavitis-Gellerstedt 2003).

Metaspråk

Med metaspråk avses här det vi till vardags lite vagt kallar kroppsspråk och det brukar inkludera fenomen som exempelvis gester, ansiktsuttryck, kroppshållning och blick. Samtalet innehåller också andra signaler som exempelvis pauser, betoningar och tempo. Alla dessa aspekter är en oundgänglig del när vi ska tolka och ge mening åt det som sägs (se t.ex. Clark & Brennan 1991). Det är också centralt i den gemensamma meningsskapande processen vi beskrivit ovan. I detta avsnitt ska vi kort ta upp några av dessa egenskaper i vårt sätt att samtala. Det är dock viktigt att ha i åtanke att vårt sätt att tala är vanemässigt och regelstyrt.

Med kroppen signalerar vi en lång rad saker som behövs för att ett samtal ska fungera bra. Ansiktet är ett viktigt fönster ut mot vår samtalspartner. I ansiktet visar vi mycket av våra inre känslor och tankar. Där visar vi medkänsla eller likgiltighet, glädje eller sorg, stolthet eller skuldkänsla, uppskattning eller irritation. Listan kan göras lång. Vårt ansiktsuttryck kan också vara bekräftande eller frågande. Det kan signalera igenkännande eller att något är oss främmande. På samma sätt är det med övriga delar av kroppen. Hur nära vi står, vilken kroppshållning vi har spelar också in.

Vårt sätt att tala bär också på information som vi lärt oss att tolka. Många gånger sker detta helt omedvetet. I det följande kan vi bara ta upp något av all den rikedom vårt tal innehåller. Ibland när man sitter och iakttar och lyssnar på ett samtal slås man av hur smidigt ett samtal oftast löper. Hur kommer det sig till exempel att turtagningen fungerar. Hur vet man att någons inlägg (tur) närmar sig ett slut så att någon annan kan komma med sitt inlägg, sin tur? Detta kan signaleras på olika subtila sätt: med blicken (man tittar upp på samtalspartnerna på ett tydligare sätt), med rösten (mikropauserna mellan orden ökar något, tonläget förändras). Bräkdelen av en sekund innan personen *avslutat* sin tur kan då någon annan komma in i samtalet utan att det upplevs som att man avbryter – personen var ju på väg att avsluta sitt inlägg. Hade detta inte varit fallet utan vi feltolkat situationen så upplevs det som att vi avbryter, något som är ”ofint”. Vill man vara med i ett samtal och upprätthålla flödet så måste man så att säga vara ”på hugget” annars har någon annan hunnit ta ordet. Ingen väntar på att just jag ska ta till orda (om jag inte specifikt ombeds yttra mig, till exempel genom en direkt fråga). Detta är också en situation som många personer med hörselnedsättning känner igen. Man uppfattar inte alla dessa subtila signaler och man ”hinner inte med”, man blir lätt utanför samtalet. Det behöver inte alltid handla om att man inte uppfattat att samtalsturen håller på att gå mot sitt slut. Man kanske behöver lite extra tid för eftertanke, för att tolka det som sagts, och vips har någon annan börjat prata. Ett annat inslag i språket är hur ord betonas olika och vilken känslomässig laddning vi ger det. Något kan sägas innerligt, cyniskt eller sarkastiskt. Uppfattar man inte dessa valörer i orden kan det lätt uppstå missförstånd.

Sammanfattning

Så långt kan vi sammanfatta att forskningen visar att ljudmiljön i olika kontorstyper påverkar individerna redan på nivåer som ligger långt under gränsvärdena för skadligt buller. Andra personers tal, ringande telefoner och brus från kontorsmaskiner och luftkonditionering tillhör de bakgrundsljud som är allra mest störande för personer såväl utan som med hörselnedsättning. För det stora antal personer som har en hörselnedsättning som medför svårigheter att uppfatta andra personers tal blir öppna

kontorslandskap med samtalsstörande ljud särskilt besvärande i kommunikationsprocessen. Vi har tidigare i kapitlet lyft olika följder av en hörselnedsättning ur individens perspektiv. Exempelvis är det mycket ansträngande att höra och förstå innehållet i ett samtal eller att delta i sociala aktiviteter, vilket i sin tur leder till stress och svårigheter i att göra sig själv rättvisa. Ur ett arbetslivsperspektiv försämrar en nedsatt förmåga att delta i samtal med såväl arbetskamrater som ledning möjligheterna till att på ett naturligt sätt ingå i arbetsplatsens sociala liv och att vara delaktig i processer som har att göra med att få insikt och inflytande. Ett dialogiskt synsätt fokuserar på samtalet som interaktionsform och lyfter fram det gemensamma meningsskapandet som samtalets kärna. Vi har i kapitlet även påtalat att det i arbetslivet idag ställs allt högre krav på kommunikationsförmåga och social kompetens. Ett sätt att förstå de svårigheter som kan uppstå för en person med hörselnedsättning är att relatera dem till synen på samtalet som samhandling, eller som en form av *sam*-arbete. På så sätt kan samtalet utgöra såväl en hindrande som en främjande faktor för den dialogprocess som eftersträvas på arbetsplatsen, vilken kräver aktivt deltagande från minst två parter och ur vilken en gemensam mening och förståelse växer fram.

Diskussion

En god ljudmiljö i arbetslivet är en pusselbit i det övergripande målet att minska utanförskapet och verka för ett inkluderande arbetsliv. I den strategi för funktionshinderspolitiken som är antagen av riksdagen (Socialdepartementet 2011) slås fast att:

Den grundläggande utgångspunkten för regeringens politik är att alla människors kompetens och vilja att arbeta ska tillvaratas. Alla människor ska beredas möjlighet att delta i arbetslivet utifrån sina förmågor och förutsättningar. Förutsättningarna för personer med funktionsnedsättning att kunna finna, få och behålla ett arbete måste förbättras (ibid.: 14).

Här är frågan om arbetsmiljö central. För personer med hörselnedsättning är ljudmiljön en av de viktigaste frågorna när det gäller möjligheten till att

finna, få och behålla ett arbete. Det krävs därför, som regeringen framhåller, att arbetsmiljöfrågor av det slag vi diskuterar här mer konkret kopplas till arbetsmarknadspolitiken (ibid.: 19).

Frågan om hörselnedsättning och arbetsmiljö bör också sättas in i ett framtidsperspektiv. En allt större andel av arbetskraften kommer framöver att utgöras av äldre personer som en följd av framtida höjningar av pensionsåldern. Förekomsten av hörselnedsättning ökar med stigande ålder (Socialstyrelsen 2009). I en av Statens offentliga utredningar med titeln *Åtgärder för ett längre arbetsliv* (SOU 2013:25) konstateras att Sverige står inför stora utmaningar till följd av en åldrande befolkning och att den positiva utvecklingen att vi lever allt längre gör att de som är i sysselsättning måste försörja ett ökande antal äldre som lämnat arbetslivet. Denna utveckling ses som ohållbar och innebär att vi måste arbeta allt längre upp i åldrarna. Samma resonemang återfinns i regeringens strategi för genomförande av funktionshinderspolitiken i Sverige under 2011–2016, där det anges att mot bakgrund av de kommande demografiska förändringarna behöver fler aktivt delta på arbetsmarknaden (Socialdepartementet 2011).

Som en konsekvens av att befolkningen blir allt äldre förväntas personer stanna kvar i arbetslivet längre. Emellertid ställer ett sådant aktivt deltagande av äldre i arbetslivet stora krav på de förhållanden som erbjuds på arbetsplatsen. I en rapport från riksdagen med titeln *Ett förlängt arbetsliv – forskning om arbetstagarnas och arbetsmarknadens förutsättningar* (RFR8 2013/14) fokuseras arbetstagare som är 55 år eller äldre. Rapporten lyfter fram att arbetsmiljön inte är anpassad till dessa nya förhållanden:

Däremot är arbetsmarknaden inte alltid anpassad för att ta tillvara arbetskraft över 55 år. Arbetsmarknaden skulle kunna anpassas bättre för att bemöta de förutsättningar för fortsatt arbete som finns, bland annat genom förändringar i arbetsmiljön. Inom detta område finns dock kunskapsluckor kring yrkesspecifika problem. Det gäller till exempel vad som orsakar pensionsuttag i förtid inom vissa yrken och hur man kan förebygga problem i särskilt utsatta delar av arbetsmarknaden. Det behövs även mer kunskap kring mekanismerna bakom åldersdiskriminering. (ibid.: 3)

Relaterat till detta kapitelns fokus på ljudmiljön i öppna kontorslandskap ur ett hörselnedsättningsperspektiv framträder ett uppenbart hinder för ett förlängt deltagande i arbetslivet. Vi vill lyfta fram denna konflikt mellan den äldre arbetstagarens ökande behov av en arbetsplats utan samtalsstörande bakgrundsljud och det öppna kontorslandskapets ljudmiljö. Samtidigt vill vi peka på ytterligare några skrivningar i regeringens strategi för genomförande av funktionshinderspolitiken (Socialdepartementet 2011) där det anges att: ”De hinder som i dag finns på arbetsmarknaden måste identifieras och undanröjas.” (ibid.: 14), och vidare att:

Arbetsmiljöinsatserna ska motverka utslagning från arbetslivet och öka möjligheterna till inträde i arbetslivet. Regeringen anser att arbetsmarknadspolitiken och arbetsmiljöpolitiken kan bättre och mer konkret kopplas till varandra i syfte att minska utanförskap och skapa bättre förutsättningar för fler personer att behålla ett arbete. För de med en svagare ställning på arbetsmarknaden, såsom personer med funktionsnedsättning, finns ett än större behov av goda och stödjande arbetsmiljöfaktorer. (ibid.: 19)

Det är uppenbart att behovet av en konkret koppling mellan arbetsmiljöpolitiken och arbetsmarknadspolitiken kommer att accentueras allt mer i takt med att arbetstagare i allt högre ålder, och med tilltagande hörselproblematik, utgör en allt större andel av arbetstagarna.

Ytterst är det således en politisk fråga och därmed vilar ett stort ansvar på den politiska sfären att hantera frågor av detta slag på ett konstruktivt sätt, så att ingen grupp ställs utanför arbetslivet. I många fall kan förslag till förbättrad arbetsmiljö i kontorslandskap upplevas som ett hinder för personer med hörselnedsättning. Exempelvis kan det vid en första anblick tyckas råda en motsättning mellan en för normalhörande förändrad ljudmiljö, som bakgrundsmusik för att maskera andra personers ovidkommande tal, och de behov som en person med hörselnedsättning har. Vi menar att så inte behöver vara fallet. Det finns lösningar som inte missgynnar någon av parterna. Dessa behöver dock utvecklas och prövas för att nå optimal effekt. En förutsättning för detta är att kunskapen om ljudmiljöns betydelse för personer med hörselnedsättning ökar.

Var ligger då ansvaret för att detta sker? Vi har redan nämnt att det är en del av en politisk strategi för ett inkluderande arbetsliv och därmed är det ett politiskt ansvar. Men arbetsgivare har också ett ansvar för en god arbetsmiljö. I rapporten *Kakafonien* (HRF 2010), som handlar om störande ljud och samtalsvänliga ljudmiljöer, konstaterar riksorganisationen för hörselskadade i Sverige (HRF) att det är mycket som ska kontrolleras när det är skyddsronn på kontoret – och att ljudmiljön kommer långt ner på listan, om den alls finns med. Störande buller, som inte är hörselskadligt, är oftast lågprioriterat i arbetsmiljöarbetet. Det finns heller inga krav, utan enbart rekommendationer, om hur ljudmiljön på kontoret bör vara med avseende på faktorer som efterklang, ljuddämpning och ljudnivåer. Det är olyckligt att akustikkonsulenter först i efterhand blir inkallade för att rädda situationen samtidigt som det ofta råder stor okunskap kring vilka konsekvenser störande ljudmiljöer kan leda till. Vidare ligger det ett ansvar på samtalsparterna för att ett samtal ska fungera. Det är dock viktigt att frågan om ansvar i detta sammanhang inte individualiseras. Det är i första hand ett ansvar som ligger på regering och riksdag samt på ledningen inom arbetslivet. Om inget görs kommer problemen inte bara att kvarstå utan även förvärras eftersom vi, som vi nämnt, kommer att se en allt större andel äldre i arbetskraften. Slutsatsen är att vi behöver ett fortsatt forsknings- och utvecklingsarbete på detta område för att nå fram till en evidensbaserad praktik som gynnar såväl personer med normal hörsel som personer med hörselnedsättning.

Referenser

- Arbetsmiljöverket (2005). *Buller* (AFS 2005:16). Arbetsmiljöverket: Stockholm.
- Arbetsmiljöverket (2012). *Bort med bullret*. Arbetsmiljöverket: Stockholm.
- Arbetsmiljöverket (2015). *Arbetsmiljölagen – med kommentarer*. Arbetsmiljöverket: Stockholm.
- Banbury, Simon P. & Dianne C. Berry (2005). Office noise and employee concentration: Identifying causes of disruption and potential improvements. *Ergonomics*, 48(1): 25-37.
- Bodin Danielsson, Christina (2010). *The Office. An explorative study. Architectural design's impact on health, job satisfaction & well-being*. Diss. Stockholm: KTH.
- Christiansson, Carl & Martin Eiserman (1998). *Framtidens kontor – kontorets framtid*. Stockholm: ARKUS.
- Clark, Herbert H. & Susan E. Brennan (1991). Grounding in communication. I: John M. Levine, Lauren B. Resnik & Stephanie D. Teasley (red.), *Perspectives on Socially Shared Cognition*. Washington, DC: American Psychological Association.
- Danermark, Berth (2005). *Att (åter)erövra samtalet*. Örebro: LäroMedia.
- Danermark, Berth & Lotta Coniavitis Gellerstedt (2003). *Att höra till – om hörselskadades psykosociala arbetsmiljö*. Skriftserie 73. Örebro: Örebro universitet.
- De Croon, Einar, Judith Sluiter, Paul P. Kuijer & Monique Frings-Dresen (2005). The effect of office concepts on worker health and performance: a systematic review of the literature. *Ergonomics*, 48(2): 119-134.
- Erber, Norman P. (1996). *Communication therapy for adults with sensory loss*. (2nd ed.) Clifton Hills: Clavis.
- Grossberg, Lawrence (1982). Does communication theory need intersubjectivity? Toward an immanent philosophy of interpersonal relations. I: Michael Burgoon (red.), *Communication yearbook 6*. Beverly Hills, CA: Sage.
- Gullacksen, Ann-Christine (2002). *När hörseln sviktar. Om livsomställning och rehabilitering*. Malmö: Harec.
- Hörselskadades Riksförbund (2008). *Adjö yxskaft. Om hörselskadades situation i Sverige*. Stockholm: HRF.
- Hörselskadades Riksförbund (2010). *Kakafonien. En rapport om störande ljud och samtalsvänliga ljudmiljöer*. Stockholm: HRF.
- Hörselskadades Riksförbund (2014). *Myternas marknad. Svensk hörselvård – från behov till business och Årsrapport 2014*. Stockholm: HRF.
- Hua, Håkan, Magnus Emilsson, Rachel Ellis, Stephen Widén, Claes Möller & Björn Lyxell (2014). Cognitive skills and the effect of noise on perceived effort in employees with aided hearing impairment and normal hearing. *Noise & Health*, 16(69): 79-88.
- Hällgren, Mathias, Birgitta Larsby, Björn Lyxell & Stig Arlinger (2005). Speech understanding in quiet and noise, with and without hearing aids. *International Journal of Audiology*, 44: 574-583.
- Jahncke, Helena, Staffan Hygge, Niklas Halin, Anne Marie Green & Kenth Dimberg (2011). Open-plan office noise: Cognitive performance and restoration. *Journal of Environmental Psychology*, 31: 373-382.

- Jahncke, Helena & Niklas Halin (2012). Performance, fatigue and stress in open-plan offices: The effects of noise and restoration on hearing impaired and normal hearing individuals. *Noise & Health*, 14(60): 260-272.
- Knapp, Mark L., Gerald R. Miller & Kelly Fudge (1994). Background and current trends in the study of interpersonal communication. I: Mark L. Knapp & Gerald R. Miller (red.), *Handbook of interpersonal communication*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Larsby, Birgitta, Mathias Hällgren, Björn Lyxell & Stig Arlinger (2005). Cognitive performance and perceived effort in speech processing tasks: effects of different noise backgrounds in normal-hearing and hearing-impaired subjects. *International Journal of Audiology*, 44(3): 131-143.
- Linell, Per & Ivana Marková (1993). Acts in discourse: From monological speech acts to dialogical inter-acts. *Journal for the Theory of Social Behaviour*, 23: 173-195.
- Linell, Per (1998). *Approaching dialogue: talk, interaction and contexts in dialogical perspectives*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing.
- Linell, Per (2003). *What is Dialogism? Aspects and elements of a dialogical approach to language, communication and cognition*. Linköping: Dept. of Communication Studies, Linköpings universitet.
- Linell, Per (2011). *Dialogiska teorier inom humanvetenskapen*. Kursbeskrivning, Linköpings universitet. <https://www.liu.se/ikk/medarbetare/per-linell/dialogiska-teorier-inom-humanvetenskapen?l=sv> [hämtat 2015-11-10].
- Littlejohn, Stephen W. (1989). *Theories of human communication*. Belmont, CA: Wadsworth.
- Mak, Cheuk Ming & Po Yee Pauline Lui (2012). The effect of sound on office productivity. *Building Services Engineering Research and Technology*, 33(3): 339-345.
- Pejtersen, Jan H., Helene Feveile, Karl B. Christensen & Hermann Burr (2011). Sickness absence associated with shared and open-plan offices – a national cross sectional questionnaire survey. *Scandinavian Journal of Work Environment & Health*, 37(5): 376-382.
- Rapport från riksdagen 2013/14:RFR8. *Ett förlängt arbetsliv – forskning om arbetstagarnas och arbetsmarknadens förutsättningar*. Stockholm: Riksdagstryckeriet.
- Rönnerberg, Jerker, Mary Rudner & Adriana Zekveld (2009). *Cognitive hearing science: The role of a working memory system for speech understanding in old age*. Hearing care for adults 2009: The challenge of aging. Proceedings of the second international adult conference, Chicago, 67-73.
- Seddigh, Aram (2015). *Office type, performance and well-being. A study of how personality and work tasks interact with contemporary office environments and ways of working*. Diss. Stockholm: Stockholms universitet.
- Socialdepartementet (2011). *En strategi för genomförande av funktionshinderspolitiken 2011-2016*. Stockholm: Regeringskansliet.
- Socialstyrelsen (2009). *Hälsö- och sjukvårdsrapport 2009*. Stockholm: Socialstyrelsen.
- SFS 1977:1160. *Arbetsmiljölagen*.
- SOU 2013:25. *Åtgärder för ett längre arbetsliv*. Stockholm: Regeringskansliet.
- Toivanen, Susanna (2015). *Framtidens arbetsplatser. Att utveckla hållbara och friska kontor*. Stockholm: Ponsarcus.

Kapitel 7

Eget ansvar eller egen makt?

En habiliteringsparadox

Kristofer Hansson

Jessica (professionell inom barn- och ungdomshabilitering): *Kan han spela fotboll med implantat? Hur gör vi om det blir svettigt och hur ska vi få tränaren att förstå?* Och oftast då kan vi hjälpa till. Att antingen erbjuda oss att följa med och informera eller att vi stärker föräldrarna i det dom behöver ta upp med tränarna. Hur det fungerar. Så att dom får rätt stöd härifrån. Sen följer vi upp det sen. *Hur gick det nu?* Det vi jobbar med här från habiliteringen det är ju för att dom ska få mer stöd kring aktiviteter tillsammans med barnhabiliteringen. För att vi märker ju att många av våra barn behöver ju mer stöd att komma in i fritidsaktiviteterna.

Kristofer: Ja. På vilket sätt behöver dom mer stöd?

Jessica: Alltså att vi kan vara på plats och faktiskt handleda tränarna i hur dom ska göra. Vad dom ska tänka på så att föräldrarna känner sej säkra. Och få in dom på det dom faktiskt vill göra.

Den atletiska och aktiva kroppen har en lång historia av att också vara den moraliskt föredömliga kroppen, något för alla människor att sträva efter. I vårt nutida samhälle har denna moral stärkts av den medicinska forskningen som också gett vetenskapliga bevis på varför den är eftersträfvansvärd. Det handlar om ett längre liv, ett friskare liv, ett piggare liv, ett liv

som belastar samhällets sjukvård i mindre grad. Inte minst exponeras vi för denna moral i nyhetsflödet och populärkulturen, vilket gör att vi alla, mer eller mindre, måste förhålla oss till allt från träning till kosthållning. Det är inte bara en fråga för den som redan är atletisk och aktiv. Tidigare forskning har pekat på hur också den äldre kroppen betraktas utifrån detta perspektiv (Alftberg & Lundin 2012), liksom den unga och feta kroppen (From 2012) för att nämna några exempel. Vänder vi oss till habiliteringen, som i citatet ovan, framkommer också en bild av att motion är centralt och något som denna verksamhet ska arbeta med för att barn och ungdomar ska ha möjlighet att ha ett fysiskt aktivt fritidsliv.

I följande explorativa forskningsstudie som kommer att presenteras i detta kapitel intresserar jag mig för hur habiliteringen som verksamhet har kommit att formulera sina problem utifrån denna moral.³⁴ Så kunde till exempel Statens Folkhälsoinstitut 2013 gå ut med en pressrelease som redovisade statistik på att ”var femte person med funktionsnedsättning i ålderna 16 till 29 år aldrig motionerar, vilket är mer än dubbelt så många jämfört med övriga i samma ålder” (FHI 2013). Genom denna typ av fakta skapar myndigheten en problemformulering som just lyfter fram att motion och en fysiskt aktiv fritid är centralt för alla och att inte vara aktiv betraktas som ett problem, som något dåligt. Men habiliteringen är långt mer komplex och kan inte enbart förstås utifrån denna moral. I intervjuer med professionella inom habiliteringen framkommer en bild av vem som har ansvaret för de fritidsaktiviteter som man tänker sig att personer med funktionsnedsättning inte bara ska genomföra utan också har rätt att genomföra.

Fokus för kapitlet är att utveckla ett perspektiv på hur habiliteringen som verksamhet kan förstås och hur de insatser som riktar sig till personer med medfödd eller tidigt förvärvad funktionsnedsättning formas utifrån vilka problem habiliteringen anser är centrala att lösa. Detta görs genom att jag diskuterar ett empiriskt material bestående av pressrelease från Statens Folkhälsoinstitut citerad ovan samt två intervjuer med professionella inom barn- och ungdomshabiliteringens syn-, hörsel- och dövverksamhet. Kapitlets utgångspunkter är hur man kan förstå och problematisera habiliteringens syn på det fysiskt aktiva fritidslivet med utgångspunkt i de

34 Studien har finansierats av Crafoordska stiftelsen och FoU-enheten vid Region Skåne.

ljudmiljöer som finns i olika fritidsaktiviteter. Ljudmiljöer synliggör den sammanblandning som kan finnas mellan olika fritidsmiljöer och det ansvar som till exempel den enskilda personen bör ta för sin hälsa. Fritidens olika ljudmiljöer är inte bara högst varierande, utan de ställer också olika krav på individen. En sådan skillnad kan vara mellan en fotbollsträning högljudda röster som kan komma från många olika håll på planen i jämförelse med en mycket tystare sport som tennis. För att kunna diskutera denna form av problematik ska jag först presentera ett möjligt perspektiv på hur habiliteringen som en verksamhet kan studeras.

Att studera habilitering

Utgångspunkten för detta kapitel är att betrakta habiliteringen som en verksamhet som riktar sig mot barnet eller ungdomen och dennes vardag bestående av bland annat fritidsaktiviteter (von Tetzchner *et al.* 2013). Det handlar också om att studera denna verksamhet som riktad mot samhället och de krav som omgivningen ställer på barnet eller ungdomen. På detta sätt skiljer sig habiliteringen från mycket annan hälso- och sjukvård som oftast är riktad endast mot patienten. I Socialstyrelsens termbank förtydligas detta perspektiv och relateras samtidigt till de insatser som habiliteringen arbetar med:

insatser som ska bidra till att en person med medfödd eller tidigt förvärvad funktionsnedsättning, utifrån dennes behov och förutsättningar, utvecklar och bibehåller bästa möjliga funktionsförmåga samt skapar goda villkor för ett självständigt liv och ett aktivt deltagande i samhällslivet. (www.socialstyrelsen.se)

Utgår man från denna definition kan också fritidsaktiviteter, som detta kapitel behandlar, betraktas som en insats. Utifrån barnet eller ungdomens behov och förutsättningar kan insatsen vara deltagande i idrottsklubbar, utformning av träning och så vidare, med målsättning att utveckla och bibehålla bästa möjliga funktionsförmåga. En sådan insats är också en del i processen att individen ska bli aktivt deltagande i samhällslivet. Men vad dessa insatser mer exakt ska bestå av och hur de ska utformas är inte på

förhand givet, utan kan snarare betraktas som något habiliteringens många professionella kan ha olika åsikter om (Bohlin 2009). Runt barnet eller ungdomen finns också en mängd andra professionella aktörer som kan ha specifika åsikter om detta, aktörer som ingår i vad som kan kallas samhällsstödet (Stenhammar *et al.* 2011). Det är det stöd barnet eller ungdomen med dess familj får från kommunala, regionala och statliga verksamheter och förutom habiliteringen kan det vara till exempel Försäkringskassa, regionsjukvård, skola eller förskola, socialtjänst, daglig verksamhet, primärvård och så vidare. I varje sådant möte med en verksamhet kan det finnas olika föreställningar om vad en god insats är eller bör vara. Fysioterapeuten Katarina Lauruschkus poängterar denna problematik kring fritidsaktiviteter och menar samtidigt att det är viktigt att de professionella som arbetar inom samhällsstödet gör barnet eller ungdomen delaktig i de beslut som rör fritiden:

Det finns många personer kring barn med funktionsnedsättning som har synpunkter på vad barnen bör eller inte bör göra. Det kan vara föräldrar, övrig släkt, vänner, lärare, assistenter, läkare, terapeuter och så vidare. Det är därför intressant att belysa delaktighetsaspekten i fysisk aktivitet ur barnens perspektiv. (Lauruschkus 2015: 51)

Så förutom de professionella finns också andra – i form av familj, släkt och vänner – runt barnet eller ungdomen som kan ha en åsikt. I Lauruschkus studie blir utgångspunkt därmed att analysera hur barnets eller ungdomens egna åsikter om fritidsaktiviteter kan få ta plats när olika insatser formuleras, vilket innebär ett tydligt perspektiv på delaktighet. Det är centralt att barnets eller ungdomens röst får komma fram och att den tas på allvar när olika insatser ska formuleras (Nordmark & Hansson 2015).

Med detta perspektiv på habilitering kommer jag i kapitlet undersöka hur man på olika nivåer inom denna verksamhet formulerar och förhåller sig till de insatser som är riktade mot barnen eller ungdomarnas fritidsaktiviteter. Framför allt är jag intresserad av hur verksamheten definierar vilka problem som de specifika insatserna är tänkta att lösa. För att återkoppla till kapitlets inledning och den tidigare citerade pressreleasen, framställde Statens Folkhälsoinstitut ett sådant problem när de redovisade

statistik på att ”var femte person med funktionsnedsättning i åldrarna 16 till 29 år aldrig motionerar, vilket är mer än dubbelt så många jämfört med övriga i samma ålder” (FHI 2013). Utifrån denna mening kan Statens Folkhälsoinstitut sägas uppställa följande problemställning: *barn och ungdomar med funktionsnedsättning motionerar för sällan*, det är en problemställning som kan komma att generera vissa insatser från bland annat Statens Folkhälsoinstitut. I detta kapitel kommer denna form av problemställning och de insatser som de skapar diskuteras och problematiseras utifrån ett kultur-analytiskt perspektiv på habilitering och på begreppet problemformuleringsprivilegiet, som ska beskrivas härnäst.

Genom att studera hur problemen definieras och presenteras, kan alltså en förståelse för lösningarna – eller insatserna – på detta problem synliggöras. En som har utvecklat detta perspektiv är filosofen och författaren Lars Gustafsson, som genom begreppet *problemformuleringsprivilegiet* undersöker vem i ett samhälle som har privilegiet att formulera och definiera vilka problem som är centrala (Gustafsson 1989). Genom att definiera, eller göra sig till uttolkare av, ett problem, menar Gustafsson, kommer också lösningarna på detta problem vara mer eller mindre givna. Problem och lösningar hänger alltså samman. Han skriver: ”Det oförenliga är inte insikten i att det föreligger ett problem utan olika tolkningar av vad som utgör det problematiska i problemet” (Gustafsson 1999: 356). Begreppet kan relateras till marxisten Antonio Gramscis teori om kulturell hegemoni, som utgår från att den styrande klassen i samhället bevarar sin kontroll genom att ha makt över den kultur som understödjer den rådande samhällsordningen (Gramsci 2010). Till begreppet kopplar Gustafsson också ett annat begrepp som han kallar *informationsprivilegiet*. Detta privilegium har de aktörer i ett samhälle som har makten att bestämma vem som ska ha tillgång till fakta, hur mycket fakta, vilket innehåll den ska ha samt hur väsentlig den är. Gustafssons begrepp tar sin avstamp i den offentliga debatten, men jag vill mena att begreppen, och då framför allt problemformuleringsprivilegiet, kan synliggöra hur en verksamhet som habiliteringen definierar och tolkar de problem som man anser att de ska arbeta med och vilka insatser som är centrala för att nå en lösning. Genom att definiera eller tolka ett problem ges samtidigt möjlighet att organisera och skapa resurser som är riktade mot detta problem, samtidigt som andra fenomen

hamnar i skymundan eftersom de inte definieras eller behandlas på annat sätt. Mitt empiriska material är alltså mycket mer verksamhetsfokuserat än Gustafssons, men jag kommer till att börja med att analysera den tidigare nämnda pressreleasen från Statens Folkhälsoinstitut som har ett mer övergripande perspektiv på samhället.

Problemformuleringsprivilegiet kan jämföras med andra snarlika begrepp som använts för att studera bland annat habilitering. Ulla Bohlin, forskare i socialt arbete, använder ett liknande resonemang i sin avhandling om habilitering och definierar då detta som en form av *legitimitet* som är central för hur habiliteringen organiserar sin verksamhet som en människobehandlande organisation (Bohlin 2009). Bohlins perspektiv är *diskursanalytiskt*. Det diskursanalytiska perspektivet har många likheter med problemformuleringsprivilegiet genom att det är, som statsvetarna Göran Bergström och Kristina Boréus skriver, ”ett regelsystem som legitimerar vissa kunskaper men inte andra och som pekar ut vilka som har rätt att uttala sig med auktoritet” (Bergström & Boréus 2005: 309). Diskurs är, för att använda filosofen Michel Foucaults terminologi, ett utestängningssystem där viss kunskap legitimeras inom till exempel en verksamhet medan annan utesluts (Foucault 1993). Men om begreppet problemformuleringsprivilegiet främst riktar in sig på de aktörer som formulerar problemet och hur de gör det, så är det diskursanalytiska perspektivet snarare inriktat på att förstå regelsystemet bakom själva formuleringsprivilegiet. Det är ett regelsystem som inte bara gör det möjligt för några utvalda aktörer att uttala sig om vilken kunskap som ska vara legitimerad, utan det är också en viktig komponent för att skapa en accepterad social praktik som gör att enskilda aktörer handlar på ett visst sätt i sin vardag (Shove *et al.* 2012). Man skulle kunna formulera det som att det är diskurser som gör problemformuleringsprivilegiet giltigt i en vardaglig social praktik inom habiliteringens verksamheter. Om problemformuleringen är att *barn och ungdomar med funktionsnedsättning motionerar för sällan*, bör man också finna en diskurs som legitimerar detta synsätt i den vardagliga praktiken. I kapitlet kommer jag att först analysera pressreleasen från Statens Folkhälsoinstitut för att synliggöra den komplexitet som kan finnas kring en problemformulering som den omnämnda. Därefter kommer jag utifrån två

intervjuer med personal inom en habiliteringsverksamhet att studera hur problemen legitimeras och omsätts till praktiker.³⁵

Den funktionshinderpolitiska paradoxen

Statens Folkhälsoinstitut, numera Folkhälsomyndigheten, är en myndighet som har till uppgift att förebygga sjukdomar och skador, särskilt till de grupper i samhället som har en ökad risk att drabbas av ohälsa. Därmed är det en myndighet som ska betraktas som en aktiv aktör som definierar vilka problem som samhället bör satsa resurser på för att minska eller få kontroll över bland annat ohälsa bland befolkningen. I den nämnda pressreleasen med titeln ”Var femte yngre person med funktionsnedsättning motionerar aldrig” (FHI 2013) är fokus just på att alla människor ska ha en möjlighet att vara delaktiga i någon form av aktivitet som kan definieras som motion. Pressreleasen inleds med ett citat från Simon, 15 år, som har en hörselnedsättning och reflekterar över de begränsningar han möter när han försöker idrotta: ”Hörselnedsättning påverkar ju valet av fritidssysselsättning och det kanske är därför som jag inte håller på med aktiviteter regelbundet. Man vill inte åka iväg på den där fotbollsträningen för jag kan inte höra vad tränaren säger...” (FHI 2013). Citatet kan betraktas som ett sätt att definiera anledningarna till att en viss funktionsförmåga påverkar möjligheterna att vara fysiskt aktiv i en fritidssysselsättning. I detta fall handlar det om de begränsningar som finns i fotbollsträningens ljudmiljö och som gör det svårt för Simon att höra bland annat tränarens instruktioner. Fotbollsträningen är en miljö där det ofta är många som

³⁵ I detta kapitel genomförs analysen dels genom den redan refererade pressreleasen, dels genom ett intervjumaterial med professionella som arbetar inom barn och ungdomshabilitering. Pressreleasen är vald som ett exempel på en text som ingår i den diskurs som lyfter fram det aktiva fritidslivet som en central verksamhet och är inte på något sätt en generalisering av denna diskussion. Det andra materialet består av två enskilda intervjuer med professionella. Varje intervju är cirka 40 minuter lång och genomförd av mig utifrån en intervjuguide som har tagit fasta på hur de inom habiliteringen arbetar med frågor rörande delaktighet i en fysiskt aktiv fritid för barn och ungdomar med cochleaimplantat. Intervjuerna är transkriberade och det är dessa texter som är grunden för analysen.

försöker göra sig hörda från olika håll på en stor plan. Det är tränaren som ger instruktioner till spelarna på planen, men också andra spelare som kommunicerar med varandra. Det kan också vara föräldrar som vill ge sina barn stöd genom att ropa till dem från sidlinjen. Vid matcher är det många höga röster från motståndarlagets spelare och tränare. På en stor plan kan det vara ansträngande för den som har en hörselnedsättning att särskilja de olika rösterna och också lokalisera var ifrån de kommer. Det är dessa begränsningar i ljudmiljön som gör att Simon har tagit beslutet att välja bort fotbollsträning som träningsform. Därigenom ger citatet i pressreleasen oss också en människa bakom den tidigare presenterade statistiken att var femte person med funktionsnedsättning i åldrarna 16 till 29 år aldrig motionerar. Simon är en av de ungdomar som väldigt sällan eller aldrig motionerar. Men varför är det då viktigt att motionera? Jo detta poängterar Folkhälsoinstitut på ett tydligt sätt:

Fysisk aktivitet är en av de viktigaste faktorerna för en god hälsa och välbefinnande. Våra kroppar är byggda för rörelse och forskningen visar att även måttlig motion ger resultat. Motion går att likna vid medicin och motverkar bland annat högt blodtryck, övervikt, demens, artros, hjärt- och kärlsjukdom, tjocktarmscancer och depression. (FHI 2013)

Efter det statistiska konstaterandet och mänskliggörandet genom Simon väljer myndigheten att bygga vidare på den moral som presenterades inledningsvis och som handlar om att motion och aktivitet motiveras utifrån de vetenskapliga bevis som den medicinska vetenskapen har gett oss. Motion betraktas i texten inte enbart som något kroppen är gjord för, utan också som ett sätt att hålla döden och ledan på en armlängds avstånd. Genom att motionera kan vi undvika allt från dödliga sjukdomar som cancer och hjärtinfarkt till psykiska sjukdomar som till exempel depression. För att stärka denna bild används också en metafor där motion liknas vid medicin, alltså en ytterligare förstärkning av allt det goda som den medicinska vetenskapen har givit oss för att hålla oss friska. Men det är inte enbart så att myndigheten förstärker aktivitetsmoralen genom att relatera till den goda motionen, man väljer också att argumentera för att det möjligtvis kan finnas kopplingar till en ökande ohälsa:

Det är nästan tio gånger så vanligt med ohälsa bland personer med funktionsnedsättning jämfört med övriga befolkningen. Vi kan inte utesluta att en bidragande orsak är bristande fysisk aktivitet. Den enskilde har ett eget ansvar att ta hand om sig men det måste också finnas förutsättningar. Till exempel har bara hälften av landets kommuner idrottsanläggningar och simhallar som är tillgängliga och användbara för dem som använder rullstol, både som utövare och som publik. (FHI 2013)

Denna form av statistik som presenteras här bygger på att kategorier skapas, som sedan används för att särskilja och jämföra olika enheter i ett stort material, som till exempel skillnaden i ohälsa mellan "personer med funktionsnedsättning" och "övriga befolkningen". Det blir helt enkelt genom särskiljandet som det blir möjligt att uttala sig om ohälsa och skapa ett kategoriserande som kan generera ett visst sätt att se på omvärlden (Hacking 2000). Samtidigt skapar benämningen "personer med funktionsnedsättning" respektive "övriga befolkningen" ett särskiljande som blir problematiskt eftersom det framställer den första kategorin som "avvikande". Det är denna kategori som har en uppmätt ohälsa, och det är därmed denna kategori som ska inventeras. Men det är inte enbart så att det "avvikande" här definierar vad som skiljer personer med en viss funktionsnedsättning från "övriga befolkningen", utan myndigheten menar också att ohälsan kan uppstå på grund av bristande fysisk aktivitet. För detta senare har man inga statistiska bevis, men det "avvikande" blir en möjlig kategori som kan laddas med moraliska värden om vad samhället kan förvänta sig av den enskilde individen. "Övriga befolkningen" blir här en eftersträvsansvärd kategori som i högre grad innefattar god moral.

Med statistik och kategoriserande enheter formulerar myndigheten på detta sätt sin problemformulering: *Barn och ungdomar med funktionsnedsättning motionerar för sällan*. Men det är med en viss tvetydighet som problemformuleringen framträder i pressreleasen då det i det korta stycket samtidigt finns delvis två olika tolkningar på problemet. Den ena förklaringen utgår från att "den enskilde har ett eget ansvar att ta hand om sig", medan den andra förklaringen utgår från att det måste finnas förutsättningar, i form av idrottsanläggningar och simhallar som är tillgängliga, för att en individ ska kunna ta detta ansvar. Därmed finns det en

problemformulering i pressrelesen som utgår från en paradox som skulle kunna formuleras: *Barn och ungdomar med funktionsnedsättning motionerar för sällan* för att (1) de inte tar ett eget ansvar för sin motion, (2) samhället inte tar ett ansvar för att skapa förutsättningar för *barn och ungdomar med funktionsnedsättning ska kunna motionera*. Jag skulle vilja kalla detta en *funktionshinderpolitisk paradox* där myndigheten försöker förklara problemet både utifrån individens ansvar och utifrån de förutsättningar som finns i samhället. Det senare handlar om att myndigheten riktar en kritik som bygger på den så kallade sociala modellen, vars perspektiv tar utgångspunkt i att ett funktionshinder alltid uppstår i en social kontext (Thomas 2007). Det senare fråntar individen ansvar för eventuella hinder i samhället och istället förläggs förklaringen för begränsningarna till hur samhället är uppbyggt. Om bara hälften av de idrottsanläggningar och simhallar som finns är tillgängliga och användbara för dem som använder rullstol, minskar också utbudet kraftigt för vilka aktiviteter individen kan välja mellan. Även exemplet med Simon tydliggör vilken roll ljudmiljön spelar i dessa anläggningar och hur dessa miljöer kan utestänga individer. Paradoxen uppstår i motsättningen att myndigheten samtidigt poängterar att den enskilde har ett eget ansvar att idrotta och motionera. Även om det lyfts fram att det måste finnas förutsättningar för detta ansvar återfinns en motsättning mellan å ena sidan det ansvar som samhället bör ta för alla sina medborgare, å andra sidan det ansvar den enskilde bör ta för att moraliskt vara en god medborgare som inte belastar samhället i onödan med till exempel övervikt, hjärt- och kärlsjukdom eller depression (för att nämna några av de sjukdomar som lyfts fram i pressrelesen).

Det finns ingen utveckling av resonemanget i pressrelesen om hur myndigheten ser på det moraliska ansvar individen bör ta för "att ta hand om sig", men det är genom moralen som paradoxen kan förstås. Utgångspunkten för mitt resonemang är Michel Foucaults term "the care of the self", som kan betraktas som en moral i samhället som påbjuder de enskilda individerna att ta ett ansvar för sitt liv och sin hälsa (Foucault 1988). Ett sådant ansvar är i hög grad knytet till den enskilda individens kropp. Det är individen som ska frambringa ett kroppsligt yttre som motsvarar de ideal som finns i samhället. Därmed är det också ett perspektiv som synliggör vilka diskurser om kroppen som finns vid en viss historisk kontext. Ett sådant

ideal är den friska kroppen som inte ligger samhället till last utan som snarare tränas och späkas för att vara en tillgång för till exempel nationen och arbetslivet (Alftberg & Hansson 2012). Gör man en tolkning av Foucaults resonemang, är det ett ansvar som skapar föreställningar om ett kroppsligt före, ett nu och en tänkt framtid: vilket ansvar borde jag ha tagit för att inte drabbas av ohälsa? Vilket ansvar bör jag ta för att bli frisk eller fortsätta förbli frisk? Vilket ansvar ska jag ta för att i framtiden hålla mig frisk?

Så här långt kan pressreleasens mening ”den enskilde har ett eget ansvar att ta hand om sig” relateras till Foucaults term, men pressreleasens utgångspunkt i den sociala modellen gör resonemanget komplext. Utifrån den sociala modellen kan man ställa sig kritisk till att betrakta funktionsnedsättning just utifrån ett före och ett efter, liksom att anlägga ett perspektiv på att det finns en ”bättre” framtid där personen blivit frisk. Alltså helt enkelt att funktionsnedsättningen skulle vara en diagnos med ett möjligt botemedel. Detta är vad man kallar den medicinska modellen, som utgår från att kroppar kan och ska korrigeras medicinskt med hjälp av läkemedel eller kirurgi (Dreger 2004). Istället har forskning utifrån den sociala modellen poängterat att funktionsnedsättningen inte ska förklaras utifrån individens kropp, utan att samhället är byggt utifrån en normaliserad kropp som uteslänger de kroppar som inte anses passa in i samhället (Thomas 2007). Ett annat tema som skiljer perspektiven åt är synen på framtiden. Termen ”the care of the self” kan sägas utgå från de förhoppningar som individen har om bot och lindring, förhoppningar nära anknytta till medicinens framåtskridande. Utifrån den sociala modellen är detta ointressant eftersom funktionsnedsättningen betraktas som något som är en del av individen och inte något som denna kan eller skulle vilja bli av med. Detta resonemang är många gånger också starkt kopplat till ett samhälles stöd och service, där de med en funktionsnedsättning kan få olika former av stöd från samhället vilket inte är möjligt för andra grupper.

Utifrån detta perspektiv kan den funktionshinderpolitiska paradoxen förstås som en motsättning inskriven i pressreleasen mellan å ena sidan en diskurs som utgår från, och förstås genom, termen ”the care of the self”, å andra sidan ett resonemang som utgår från den sociala modellen och som inte lägger ansvaret på den enskilda individen. I den funktionshinderpolitiska paradoxen kan dessa motsättningar få finnas i en och samma text och

den moraliskt föredömliga kroppen vara given. Dess moral behöver inte försvaras, enbart fastställas i upprepande konstateranden. Ett sådant upprepande steg i pressreleasen är att sammankoppla aktivitet med begreppet delaktighet och hänvisa till FN:s konvention om rättigheter för personer med funktionsnedsättning: "Att må bra och kunna leva på samma villkor som alla andra, är grunden för vår funktionshinderspolitik och som bygger på FN:s konvention om rättigheter för personer med funktionsnedsättning" (FHI 2013).³⁶ Att kunna vara fysiskt aktiv blir därmed en mycket större fråga som inte bara fokuserar på ökad ohälsa, utan myndigheten framställer också problemet som starkt relaterat till de rättigheter FN-konventionen slår fast. I pressreleasen formuleras problemet utifrån att vi alla – denna gång utan att skapa kategorier mellan "personer med funktionsnedsättning" och "övriga befolkningen" – vill ingå i gemenskaper och där idrott har en central roll: "Vi har alla ett behov av att ingå i en gemenskap där vi känner att vi betyder något och här spelar motion och idrott en stor roll för många" (FHI 2013). Motion och aktivitet blir inte bara något som ska generera god hälsa, utan motion och aktivitet sammankopplas också med sportens värde i att skapa gemenskaper, vara föredömligt uppbygglig och alstra den goda samhällsmedborgaren. Att motionera och vara i gemenskap med andra ger individen en känsla av sammanhang, verkar pressreleasen vilja säga.³⁷ Den funktionshinderpolitiska paradoxen handlar därmed inte enbart om motion, utan den moraliskt föredömliga kroppen är också en i hög grad social kropp. Att vara fysiskt aktiv i en idrottsförening är att kunna känna sig delaktig i samhället. Det är ett resonemang som kopplas till ett ekonomiskt synsätt på samhället och på individen: "Ett tidigt utanförskap kostar samhället pengar och skapar onödigt lidande för de drabbade" (FHI 2013). Idrottens gemenskap betraktas

36 Sverige skrev år 2007 under FN:s konvention om rättigheter för personer med funktionsnedsättning. Konventionen gäller sedan 2009 (prop. 2008/09:28) och verkar för att personer med funktionsnedsättning ska kunna åtnjuta sina mänskliga rättigheter och att hinder för detta undanröjs.

37 Det finns i pressreleasen formulering en direkt koppling till ett salutogent perspektiv som idag är centralt för yrkesprofessioner inom habiliteringen och hur de kan arbeta för att stärka barnet och den unges känsla av sammanhang, begriplighet, hanterbarhet och meningsfullhet (Antonovsky 2005).

som en investering både i den faktiska ekonomin i samhället samt den sociala ekonomin som individen ingår i.

Individens eget ansvar är något som avslutningsvis återkommer i ett mera dolt resonemang om vad ”personer med funktionsnedsättning” vill: ”Personer med funktionsnedsättning vill förändra sina vanor när det gäller fysisk aktivitet i lika stor utsträckning som den övriga befolkningen, men för att klara det anser tre av tio att de behöver stöd, visar en undersökning från Statens folkhälsoinstitut” (FHI 2013). Att motionera och vara en del av en föreningsgemenskap blir ett förgivettagande som inte behöver argumenteras för. Myndigheten vet vad ”personer med funktionsnedsättning” och den ”övriga befolkningen” vill. Naturligtvis finns det de som inte vill förändra sina vanor men de blir här inte en del av problemformuleringen som frammanar den moraliskt föredömliga kroppen. Istället presenteras ytterligare en människa bakom statistiken som får stödja detta resonemang: ”Eller som Alice, 25 år med ADHD beskriver det ’Jag har tagit mig igenom svåra perioder med hjälp av idrott. Jag har lärt mig att fullfölja saker och fått beröm. Genom idrotten har jag utvecklats och har fått vardagen att fungera’” (FHI 2013). Alice får personifiera ”personer med funktionsnedsättning” och hur en individ trotsar de funktionshinder som finns i samhällets idrottsanläggningar och istället vuxit som individ genom idrotten. Genom att ta ansvar för sitt idrottande frammanas inte bara en kropp som inte belastar samhället, utan i pressreleasen framträder också en individ som växer och tar ansvar för sin kropp. Det blir avslutningsvis också en utvidgning av myndighetens problemformulering: *Barn och ungdomar med funktionsnedsättning motionerar för sällan* för att (1) de inte tar ett eget ansvar för sin motion, (2) samhället inte tar ett ansvar för att skapa förutsättningar för *barn och ungdomar med funktionsnedsättning ska kunna motionera*, (3) *de får inte det stöd de behöver för att förändra sina vanor*.

Genom en analys av Folkhälsoinstitutets pressrelease kan man skapa en förståelse för vilka värden som knyts till ordet aktivitet och hur man från myndighetens sida betraktar detta ord. Det blir centralt för hur myndigheten väljer att formulera ett problem och därmed också ett privilegium för vilka insatser som behövs för att lösa problemet. Vi skulle kunna säga att myndigheten genom sitt sätt att presentera problemet legitimerar vissa

perspektiv framför andra. Sådana perspektiv är till exempel FN:s konvention om rättigheter för personer med funktionsnedsättning, värdet av ett statistiskt synsätt, samhällets behov av att ha en frisk befolkning, individens ansvar för att behålla hälsa och undvika ohälsa, den sociala modellens förklaringsvärde och så vidare. En del av dessa perspektiv vill jag mena är varandras motsatser – som den sociala modellen och individens ansvar för sin hälsa – men i den analyserade texten behöver inte det vara ett problem, där kan motsatser samsas. För att förstå dessa motsatser kan den funktionshinderpolitiska paradoxen vara ett möjligt perspektiv som låter oss problematisera de förgivettaganden som finns inom habiliteringen.

Att göra val

Vänder vi oss istället till de som arbetar professionellt inom barn- och ungdomshabiliteringen målas en lite annan bild upp än den som ges i pressreleasen. I intervjuerna finns resonemang som är närmare den verklighet där problemformuleringarna ska omsättas till en accepterande social praktik (Shove *et al.* 2012). I forskningen har man talat om hur idealen – alltså myndigheters riktlinjer – möter praktiken, i form av en verksamhet eller ett möte mellan en professionell och ett barn eller en ungdom (Germundsson 2015). Som ett första tema ska de perspektiv som synliggör personalens erfarenheter av hur föräldrar förhåller sig till sina barns fritidsaktiviteter presenteras. Det är ett perspektiv som säger något om hur personalen väljer att framställa föräldrarnas eller barnens många olika val i relation till de fritidsaktiviteter som finns. Temat nyanserar och visar på den komplexitet som kan finnas kring problemformuleringen att: *barn och ungdomar med funktionsnedsättning motionerar för sällan*.

Jessica är en av de professionella som intervjuats för denna studie och som arbetar inom barnhabiliteringen. På min fråga om vilka resonemang hon möter kring fritiden från de barn, ungdomar och föräldrar som kommer till henne utvecklar hon ett svar som knyter an till ett livsloppsperspektiv:

Om man tar det från början så börjar det ju ganska tidigt med delaktigheten på förskolan och då pratar vi om den ljudmiljön som finns där. Det är beroende av vad föräldrarna väljer, alltså om dom väljer en specialförskola eller dom väljer integrerad förskoleverksamhet. Redan där börjar man ju att göra ett aktivt val som föräldrar vilken ljudmiljö man vill att barnet ska delta i. Och med tiden kommer diskussioner om fritiden: *Kan mitt barn delta i fotbollsmatch, om jag har ett implantat? Kan dom delta i taekwondo?* Nej, det kan dom kanske inte, beroende på vilken form av fritidsaktivitet det är. (Jessica)

I citatet reflekterar Jessica över några av de många perspektiv som hon dagligen möter i diskussioner med föräldrar vars barn har cochleaimplantat. Att ha en fysiskt aktiv fritid skapar en mängd olika val för familjen och barnet eller ungdomen. Centralt är att hon sätter in de olika valen som först föräldrarna och sedan barnen gör i ett livslopp. När det gäller förskola är detta föräldrarnas val då barnen är små, ett val där föräldrarna måste välja mellan specialförskola eller integrerad förskoleverksamhet. Valet handlar i detta fall om barnet ska börja i en förskoleverksamhet bestående av hörande barn eller om föräldrarna ska välja en specialförskola där majoriteten av barn till exempel har cochleaimplantat. När barnet sedan blir äldre kommer frågor om fritidsaktiviteter och då blir det också beslut som i högre grad innefattar barnen. Men vad som är centralt i citatet är att dessa senare val av fritidsaktiviteter måste betraktas i ett livsloppsperspektiv där familjen och barnet tar en mängd olika beslut i förhållande till vilka ljudmiljöer som barnet ska vara delaktig i. På detta sätt blir valet kring fritidsaktivitet inte nödvändigtvis ett specifikt val utan snarare ett val av många där problematiken kan tänkas vara liknande. Utifrån livsloppsperspektivet kan vi också förstå att kontakten med habiliteringen inte är en tillfällig kontakt. När barnet kommit igenom den gränsvakt som utreder vilka barn som ska bli så kallade "habiliteringsbarn", kommer de också sedan att följas av habiliteringens olika professionella som på olika sätt kommer stötta barnet och dess familj i de val som görs (Bohlin 2009).

En annan person inom barn- och ungdomshabiliteringen, här kallad Eva, reflekterar också kring de val som föräldrarna gör i relation till barnens fritidsaktiviteter. I citatet är det inte livsloppet som är centralt utan

istället funderar Eva över vilka roller föräldrarna skapar i relation till den träning som erbjuds barnen. Här framställs de aktiva valen inte enbart som föräldrarnas ansvar, utan Eva reflekterar också över när det inte nödvändigtvis görs några aktiva val i förhållande till barnens fritidsaktiviteter:

Spontant tänker jag så här att föräldrar är ju inte rädda för att låta barnen få prova olika aktiviteter. Sen ser det väldigt olika ut hur mycket föräldrarna informerar tränare eller ledare kring barnets hörselnedsättning och ibland kanske bara säger nånting litet för man vill inte besvära eller kräva att ens eget barn ska få för mycket uppmärksamhet. Samtidigt så finns det föräldrar som ställer oerhörda krav och är väldigt tydliga och som kan vara både på gott och ont. Men jag tror ju inte att föräldrar nekar sitt barn att: *Nej, men det här är för svårt för dej, det här ska du inte!* (Eva)

Eva lyfter fram sina erfarenheter av att en del föräldrar väljer att tona ner barnets hörselnedsättning i sin kontakt med tränarna, kanske för att barnet inte ska hamna allt för mycket i centrum. Andra föräldrar ställer däremot "oerhörda" krav och med det följer en mängd olika val. Ett val blir på detta sätt inte enbart ett val att vara fysiskt aktiv, utan innefattar också ett val där familjen i hög grad måste engagera sig i barnet eller ungdomens träning. I relation till den information som presenterades i Folkhälsoinstitutets pressrelease är dessa krav egentligen inget konstiga, utan tvärtom verkar det vara så att fritidsanläggningar är så pass begränsande för en del barn och ungdomar att det krävs föräldrar som mycket aktivt kan hjälpa barnen att både hitta fram till aktiviteter som passar dem och påverka träningens upplägg på olika sätt. Så fortsätter också Eva att poängtera att detta innebär att föräldrarna ibland väljer fritidsaktiviteter där barnet eller ungdomen kan använda teckenspråkstolk eller mer visuellt stöd. Ett sådant val där man kräver teckenspråkstolk eller mer visuellt stöd har varit simning där processorn till cochleaimplantatet måste läggas bort för att det inte tål vatten. Men Eva poängterar också att dessa val är beroende på hur föräldrarna och deras barn har blivit bemötta:

Sen så tror jag också att det är beroende på hur man har blivit bemött. Har man blivit bemött så att man känner att äh, det här funkar inte min hörsel till, ja då väljer man kanske bort aktiviteter. Då kan det bli att man

inskränker sej mer och mer. Sen är det mycket med personligheten. Lite grann vad CI:et har gett en för förmågor och hur man har hanterat sin förmåga att ha alla sina till buds stående sätt att kunna kommunicera på så att det inte bara bygger på hörseln. Det finns nog många som väljer att sitta hemma vid datorn och kanske är sociala den vägen istället och inte genom det direkta mötet. (Eva)

Samtidigt som det är en mängd olika val som måste göras för att få ett fysiskt aktivt fritidsliv poängterar Eva att dessa val kan vara påverkade av hur individen upplever att hen blivit bemött. Valet framställs här som att det är individens personliga läggning tillsammans med de erfarenheter hen mött i sitt liv som också formar om man vågar vara mer fysiskt aktiv eller, som Eva säger, inskränker sig mer och mer. Hennes erfarenhet pekar här på de risker som pressreleasen syftar på när den enskilda individen gärna vill vara aktiv men där erfarenheterna i till exempel de olika ljudmiljöerna gör att barnet och familjen känner att det inte fungerar. Inskränkningen kan då betraktas som något som ökar och efter ett antal sådana erfarenheter blir det bara så att barnet slutar att idrotta. Det behöver inte nödvändigtvis vara ett aktivt val. Eva relaterar denna utveckling till något som har likheter med den funktionshinderpolitiska paradox som presenterades ovan. I Evas resonemang finns en förklaring som utgår från individens egna förutsättningar när hon poängterar att valet att inte vara aktiv i en idrottsförening är beroende av individens personlighet, men det finns också förklaringen ”att det inte bara bygger på hörseln”. Denna erfarenhet som växer fram hos individen och i familjen skulle kunna betraktas som en mycket komplex process som de professionella väljer att betrakta både utifrån en social modell där kritiken är riktad mot att samhället inte är anpassat för att barnen och ungdomarna med cochleaimplantatet ska kunna vara fysiskt aktiva, men också en form av individuella förutsättningar. Att förstå varför en del barn och ungdomar ”väljer att sitta hemma vid datorn och kanske är sociala den vägen”, istället för ”direkta möten” har inget enkelt svar. Evas resonemang handlar om vikten av att individen ska ta ansvar för att vara fysiskt aktiv och träffa människor, dels om att det aldrig fattas några aktiva val. Ibland kan familjen göra aktiva val, ibland är omständigheterna sådana att inga aktiva val kan göras eller görs.

När jag frågar habiliteringspersonalen vilka resonemang de möter kring fritiden från de barn, ungdomar och föräldrar som kommer till habiliteringen framställer både Eva och Jessica det som att det är ett antal aktiva val som individen eller familjen många gånger gör. Det kan handla om att välja rätt fritidsaktivitet som passar barnet eller ungdomen som använder cochleaimplantat eller det kan vara ett val kring hur stora krav främst föräldrarna ska ställa på tränaren och träningen. Men det kan också vara ett mindre aktivt val, eller ibland inget val alls, som växer fram över åren när man upplever att det inte fungerar. Därmed finns det också en större komplexitet i intervjuerna än i pressrelesen när det kommer till hur individen och familjens ansvar för sina fritidsaktiviteter framställs. Detta komplexa ansvarsbegrepp återfinns också på andra sätt i intervjuerna, vilket jag kommer att diskutera härnäst.

Eget ansvar, egen makt

Jag ska nu presentera och diskutera hur individens och familjens ansvar för en fysiskt aktiv fritid framkommer i intervjuerna med habiliteringspersonalen. I jämförelse med pressrelesen framkommer den sociala modellen inte lika tydligt som en förklarande faktor för vilka hinder det finns att ta ett aktivt ansvar, utan fokus är istället på det ansvar barnet eller ungdomen samt familjen bör ta, med hjälp av habiliteringen, för att få en meningsfull fritid. Jessica presenterar här ett resonemang som utgår från de hinder som ungdomar kan möta när de försöker skapa sig en fysiskt aktiv fritid i en dålig ljudmiljö, men där problemformuleringen inte ligger på den faktiska ljudmiljön utan på de insatser som habiliteringen tillsammans med ungdomen kan komma fram till. Jessica säger:

Ja, det är det att man orkar kanske inte hela tiden tjata på omgivningen och säga till tränare: *nu hörde inte jag*, utan man struntar i det istället och blir kanske lite trött på det. Och till slut tröttnar man på sporten för att man inte orkar ta tag i det. Det är viktigt att man peppar dom att det är deras ansvar för att det ska fungera. *Det vet du bäst!* Att man bygger upp dom i det här. Det är extra viktigt. Och att dom får "back up" härifrån också, både från kuratorer och specialpedagoger. Att man hjälper dom igenom dom här perioderna. Men absolut, en uppgivenhet finns ibland. (Jessica)

För att förstå hur habiliteringen organiserar sin verksamhet är det centralt att närmare studera hur verksamheten definierar vilket ansvar den enskilda personen ska ta för sin egen hälsa och sitt fritidsliv. Lika centralt är det att studera vilken roll habiliteringen anser sig ha i att stötta barnet eller ungdomen och dennes familj för att de ska ta detta ansvar. Utgår vi från Jessicas förklaring kan vi se att verksamheten här definieras utifrån de insatser habiliteringen kan ge den enskilda att ta ett eget ansvar i fritidslivet, en hjälp som i slutänden ska resultera i att barnet eller ungdomen tar ett eget ansvar. Detta lyfter hon fram med orden: ”deras ansvar för att det ska fungera”. Utgångspunkten är att den som har en hörselnedsättning stöter på hinder i fritidslivet, till exempel genom att tränaren pratar tyst och otydligt eller att akustiken är sådan i idrottshallen att tränarens instruktioner inte kan höras. Samtidigt är Jessica pragmatisk och pekar på att den enskilda personen och dennes föräldrar inte alltid orkar förändra den träningsmiljö man vill vara en del av. Hennes erfarenhet är att denna kamp kan resultera i en uppgivenhet när man märker hur svårt det är att förändra till exempel tränarnas inställning till ljudmiljön. Problemformuleringen i detta citat blir därmed inte riktad mot att påverka tränaren eller utformningen av idrottshallar, utan riktar sig till den enskilda personen som söker sig till habiliteringen. Det blir barnet eller ungdomen som man intresserar sig för; att ge denne ett sådant stöd att hen kan ta ett eget ansvar i relation till fritidslivet, med hjälp av sina föräldrar när det behövs.

Samtidigt som vikten av ett eget ansvar lyfts fram i detta citat, poängteras också vilken roll Jessica och habiliteringen ska ta för att stötta den enskilda personen och dennes familj. För att gå tillbaka till termen ”the care of the self”, kan det ansvar som Jessica här uttalar förstås som en viktig förutsättning för vad den enskilda individen ska sträva mot. Samtidigt skiljer sig detta perspektiv på ”the care of the self” från den bakgrund som presenterades inledningsvis i kapitlet, då det i Jessicas uttalande också finns en tanke om att hon och habiliteringen behöver stötta den enskilda personen och familjen i deras strävan. Eva presenterar ett liknande perspektiv på den enskilda personens ansvar, men här är det riktat mot den roll föräldrar till barn med cochleaimplantat bör ta för att stödja och hjälpa sitt barn i olika fritidsaktiviteter. Eva berättar att hon på olika sätt ger föräldrarna verktyg för att kunna inta denna roll:

Det är viktigt att med sitt barn tala om de situationer där det fungerar väldigt väl. *Men vad roligt det var att gå på den här guidade turen!* Att man verkligen säger det: *Men vad var det du tror som gjorde att det gick så bra!* *Du verkligen vågade ju ställa dina frågor. Vad var det som gjorde att du hörde?* *Nu tror jag att det var för att du var jätteintresserad men det var bra att du ställde dig så långt fram!* Och då får man ju liksom en egen erfarenhet om man sätter ord på det. *Ja, just det, det var därför att jag stod så långt fram som jag hörde guiden så himla bra.* Då har man ju med sej det till nästa situation. Alltså man måste hela tiden blir medvetandegjord för sej själv vad det var som gjorde att det var så bra. Och det är inte alltid man ser det själv. (Eva)

På ett liknande sätt som i intervjun med Jessica framträder också här en tanke om att det är familjen tillsammans med barnet som ska ta ansvar för att ha en fysiskt aktiv och meningsfull fritid. Här beskrivs inte uppgivenheten utan snarare det motsatta, hur familjen tillsammans kan hitta tekniker för att förstå och förklara olika situationer där deltagandet varit lyckat. Det handlar här om att medvetandegöra, genom frågor och samtal, de positiva aspekterna som gör det möjligt att vara delaktig i en specifik ljudmiljö. Ansvaret blir därmed inte bara något som riktar in sig på att den enskilda personen ska vara fysiskt aktiv och försöka vara med, utan personen ska också vara ansvarig för sin egen situation och hitta konstruktiva lösningar för att kunna fortsätta att ta detta ansvar.

Det ansvarsbegrepp som framkommer i Jessicas och Evas diskussioner med mig kan sägas ha sin grund i begreppet empowerment, vilket på svenska brukar översättas med egenmakt. Egenmakt utgår från att individen i första hand ska utveckla en större tillit till sig själv och genom denna tillit, tänker man sig, få "makt och kontroll över den egna vardagen" (Socialstyrelsen 2009). I de professionellas diskussioner återfinns denna tanke om att på olika sätt stödja men också utbilda barnet eller ungdomen samt dennes familj för att denne ska känna att hen har möjligheter att genom informerade val komma fram till vad som är bra för individen. I jämförelse med termen "the care of the self" finns det i egenmakt likaså ett fokus på att individen ska ta ett ansvar för sitt välbefinnande och för sin situation, men det finns i egenmakt också en politisk dimension med dess ursprung inom brukarrörelsen. När termen "the care of the self" främst

handlar om att kritiskt förhålla sig till de strukturer som försöker styra och organisera människors vardag, utgår egenmakt från att stärka den enskilda personens situation dels i samhället, dels i ett vård-, stöd- och servicesystem. På detta sätt kan den enskilda personens ansvar utifrån egenmakt också betraktas som en process där individen i relation till sin omvärld får mer makt och kontroll över sin egen situation. Det blir också mindre fokus på enbart barnets eller ungdomens eget ansvar och istället blir det, som framkommer också i citaten, familjens och habiliteringens ansvar att stödja den process som ska leda fram till egenmakt. I intervjuerna vidgas detta, vad som skulle kunna kallas, sociala nät kring den enskilda individen, till att också gälla andra aktörer som finns i den enskilda personens krets. Eva säger:

Jag är allting som alla andra är, men jag har nånting mer. Då måste jag fixa till så att det funkar för mej så att jag också kan vara som alla andra, men på ett litet annat sätt. Det är ju lite olika hur föräldrar tar det till sej och verkligen jobbar med det i olika situationer. Det kan se väldigt olika ut. Och sen är det klart. Man är inte ensam som förälder. Där är det viktigt att anhöriga, skolan, kompisar, att alla får lite enklare handledning. Ju tydligare jag är i min hörselnedsättning, ju tydligare är mitt behov av en viss struktur för att jag ska kunna vara delaktig i en kommunikation. Man blir heller inte betraktad som konstig som ställer en massa krav. Det handlar om att ställa kraven på ett snyggt sätt och också ge "feed back" när det fungerar bra. (Eva)

I citatet visar Eva att det ansvarsbegrepp som framkommer i mina intervjuer med habiliteringspersonalen är ganska brett och innefattar många olika aktörer som finns runt omkring familjen. Det är inte bara de aktörer som återfinns i de nätverk som inledningsvis benämndes samhällsstödet som ska vara ett socialt nät runt individen, utan i Evas uttalande finns ett bredare perspektiv (Stenhammar *et al.* 2011). Ansvar handlar inte enbart om att ta ansvar för sig själv, utan också om att omgivningen ska vara informerad och handledas på ett sådant sätt att den enskilda individen kan vara delaktig i kommunikationen. Här kan man säga att ansvaret finns på två olika nivåer, dels en nivå som handlar om ansvaret som leder till delaktighet i olika sociala miljöer, dels ansvaret att informera de människor

som finns i dessa sociala miljöer. Om den första nivå i hög grad utgår från att individen inte är ensam och att omgivningen också ska ta sitt ansvar att individen kan vara med på sina villkor, framställs den andra nivån i hög grad som den enskilda personens eget ansvar. Det är barnet eller ungdomen som inte bara ska vara tydlig i vilka krav hen ställer på omgivningen, utan också utveckla en form av kommunikation där kraven kan ställas ”på ett snyggt sätt”. Individen ska också kunna ”ge ’feed back’ när det fungerar bra”. Att detta kan vara svårt för den enskilda personen framkommer också i intervjun med Eva när hon berättar om de problem som främst ungdomar kan råka utför när de vill informera omgivningen om hur de måste ha det för att vara delaktiga i kommunikationen:

Kan ni prata en i taget. Snälla kan ni sänka musiken. Måste vi ha så mörkt här inne i rummet, kan vi inte tända en lampa? Jamen det är inte så mysigt då! Musiken gör stämningen. Att vara lite obekvämt det är inte så himla roligt. Och då gäller det att välja sina dueller så att säga. Och när är det okej nog liksom. (Eva)

Att ta ansvar blir här inte enbart något som innefattar ett val om att den enskilda personen ska skapa sig en fysiskt aktiv fritid, utan det är också ett ansvar i att förhålla sig till och vara medveten om vilka krav man ska och kan ställa på omgivningen och hur man ska presentera dessa krav. Man måste ”välja sina dueller” säger Eva och visar hur den enskilda personen bör ta ansvar för när man faktiskt ska vara tydlig med vad man kräver och kanske också i vilka situationer man inte bör uppmärksamma sin hörselnedsättning. Att ta ett eget ansvar visar sig här vara väldigt problematiskt då den enskilda personens egenmakt i en situation lätt kan omvandlas till att bli något bekymmersamt som istället för att göra individen mer delaktig i situationen utesluter hen. Det blir tydligt i samtalet med Eva att hon uppfattar dessa situationer som mycket komplexa och att det är svårt att ge den enskilda personen rätt stöd. Till stor del vill jag hävda att komplexiteten ligger i att hörselnedsättningen kan sägas vara en ”osynlig” funktionsnedsättning där individen kan välja att medvetet passera som hörande och därmed också, om inte uppfattas av omgivningen som hörande, så i alla fall inte göra omgivningen medveten på de hinder som faktiskt

finns i ljudmiljön. Utifrån det exemplet Eva ger ovan kan det handla om att den unga väljer att inte säga ifrån om att det är mörkt i rummet eller att ljudvolymen på musiken ska sänkas. Individen passerar då som hörande men förmodligen med konsekvensen att hen inte kan känna sig lika delaktig i samtalet.

Passera som strategi är något som bland annat sociologen Erving Goffman skrivit om i sin bok om stigma och där han också poängterar den enskilda individens medvetenhet om den sociala situationen: ”Den person som är behäftad med ett hemligt tillkortakommande måste alltså ständigt ha ögonen öppna för den sociala situationen [...]” (Goffman 2004:95).³⁸ Att som personal hjälpa en enskild person med denna förmåga att ”ha ögonen öppna” är mycket svårt, kanske omöjligt. Här faller det istället i hög grad tillbaka på barnet och ungdomen att på egen hand lära sig och bli medveten om när det passar att vara tydlig med de krav man måste ställa på ljudmiljön och när man ska ”välja sina dueller”. Med termen *passera* kan man alltså problematisera det mer positiva begreppet egenmakt och istället hävda att makten och kontrollen över den egna vardagen också handlar om att anpassa sig till den sociala omgivningen. Därmed öppnar termen *passera* upp en diskussion som handlar mer om hur omgivningens krav moraliskt pressar individen att visa upp en funktionsduglig kropp genom att dölja de delar som inte passar in i den sociala situationen snarare än en diskussion om de hinder som finns i ljudmiljön. Hindren blir så att säga människorna snarare än den faktiska ljudmiljön. Därmed blir det barnets eller ungdomens ansvar att på egen hand sätta gränser och tydliggöra hur man vill ha det.

I samtal med de professionella framkommer ett mycket mer komplext ansvarsbegrepp än det som man finner i pressrelesen. Den sociala modellen som förklaringsmodell är också ner-tonad. Istället kan det ansvarsbegrepp som lyfts fram i intervjuerna förstås utifrån begreppet egenmakt, där de professionella ser sig som en del av samhällsstödet som ska hjälpa och

³⁸ Goffmans val av ordet ”tillkortakommande” är mindre lyckat och hans sätt att skriva om personer om funktionsnedsättning har kritiserats (Brune & Wilson 2013). Hans verk är fortfarande centrala och presenterar användbara teorier, men vi måste vara medvetna om att de är skrivna i en annan tid (1960-talet) och med ett annat språkbruk än vad vi idag anser acceptabelt.

stötta barnet eller ungdomen och dennes familj i relation till hörselnedsättningen och till den sociala omgivningen. Men som jag samtidigt pekat på är även begreppet egenmakt komplext och i samtalet framkommer också ett ansvarsbegrepp som i hög grad ska förstås som att individen på egen hand måste förhålla sig till både hörselnedsättningen och den sociala omgivningen. Här återfinns perspektiv som i hög grad kan förstås och analyseras utifrån termen ”the care of the self”.

Avslutande diskussion

Jag vill mena att ett centralt perspektiv för att förstå hur habiliteringsverksamheter formar sina insatser är att ta utgångspunkt i hur olika problem formuleras inom dess organisation. I detta kapitel har Lars Gustafssons begrepp problemformuleringsprivilegiet varit en analytisk ledstjärna för att undersöka vilka tolkningar som föreligger för vad ”som utgör det problematiska i problemet” (Gustafsson 1999: 356). Jag har valt bort att diskutera vem som har privilegiet att definiera dessa problem och istället velat lyfta fram de eller den diskurs som formar hur man inom habiliteringen pratar om ett specifikt problem, nämligen att *barn och ungdomar med funktionsnedsättning motionerar för sällan*. Vad som är centralt med detta habiliteringsperspektiv är att det ger verktyg för att öppna upp en diskussion om vilka insatser inom verksamheten som blir centrala i en viss historisk kontext. Det kan med andra ord användas också i analyser av andra problemformuleringar inom denna verksamhet.

När Gustafssons begrepp tar avstamp i den offentliga debatten, vill jag med problemformuleringsprivilegiet öppna upp för en möjlig analys av både de problemformuleringar som kommer från myndigheter och de som återges i den lokala habiliteringsverksamheten. Här uppstår ett problem då det inte alltid är så tydliga problemformuleringar i en verksamhet, utan som jag försökt peka på i detta kapitel återfinner vi snarare de mer pragmatiska professionsperspektiven. De professionellas uppgift är inte alltid att definiera problem utan snarare att genomföra de insatser som dels myndigheterna ålägger dem, dels lösa de problem som familjerna kommer med. Det blir av förklarliga skäl mer tvetydigt när den enskilda professionella ska redovisa för och förhålla sig till den verksamhetspraktik hen

arbetar i. Då kan, och även ska, istället en pressrelease, rapport eller liknande från en myndighet vara tydligare i sin problemformulering, framför allt av den anledningen att det är myndighetens uppdrag. Här är också Gustafssons andra begrepp, informationsprivilegiet, centralt att fundera kring då myndigheten är den aktör som kan ha makten att bestämma vem som ska ha tillgång till fakta, hur mycket fakta, vilket innehåll den ska ha samt hur väsentlig den är (Gustafsson 1999). Att helt enkelt styra den tillgängliga informationen så att den passar de syften som finns för att formulera ett problem. I detta kapitel har informationsprivilegiet lämnats utanför analysen eftersom det kräver ett större analysmaterial än vad som används här. Men det är ingen tvekan om att det är ett centralt begrepp att använda i en analys av hur habiliteringen organiserar sig. Inte minst för att undersöka hur information används för att lyfta fram vissa problemformuleringar men inte andra.

Så ett sätt att närma sig de två analyserade nivåerna – myndighets- samt verksamhetsnivån – är att ta fasta på de diskurser som gör ett visst till exempel problemformuleringsprivilegium giltigt vid en specifik historisk kontext. Inledningsvis skrev jag att diskurser kunde betraktas som ett regelsystem som inte enbart möjliggör att några utvalda aktörer kan uttala sig om vilken kunskap som ska vara legitimerad, utan att det också är en viktig komponent för att skapa en accepterad social praktik på verksamhetsnivån (Shove *et al.* 2012). Ett sådant analytiskt perspektiv fråntar delvis de enskilda aktörernas handlingsutrymme och i analysen framställs istället privilegiet i problemformuleringen som en inskränkt möjlighet att formulera faktiska problem. Vi närmar oss med andra ord också myndighetsnivån som en form av tjänstemännens sociala praktik. Men ett diskursperspektiv kan möjliggöra en analys inom vilka gränser det är möjligt att formulera problem samt behålla privilegiet att göra detta.

Om problemformuleringen i Statens Folkhälsoinstituts pressrelease kunde formuleras som att: *Barn och ungdomar med funktionsnedsättning motionerar för sällan* för att (1) de inte tar ett eget ansvar för sin motion, (2) samhället inte tar ett ansvar för att skapa förutsättningar för *barn och ungdomar med funktionsnedsättning ska kunna motionera*, (3) *de får inte det stöd de behöver för att förändra sina vanor*, så fanns det samtidigt ett antal diskurser som möjliggjorde denna problemformulering. En sådan diskurs

var att individen ska ta mer eget ansvar, något som förklarades utifrån termen "the care of the self". En annan diskurs kunde förklaras utifrån den sociala modellen, som istället för att lägga ansvaret på individen utgick från att den sociala miljön utestänger barnet eller ungdomen. Man kan prata om en funktionshinderpolitisk paradox som förklarar ett problem utifrån två, mer eller mindre, oförenliga förklaringsmodeller. Men när jag sedan vände mig till de professionella inom habiliteringen återgavs en långt mer komplex bild på detta ansvar.

Komplexitet kan göras förståelig med hjälp av att metaforiskt betrakta termen ansvar som en töjbar term. Samtidigt som mycket av ansvaret förläggs hos den enskilda personen och hos individens familj, finns det också ett resonemang som handlar om att habiliteringen ska ta ett ansvar. För att förstå det ansvarsbegrepp som används inom habiliteringen måste vi också förstå hur det fungerar som ett begrepp som olika aktörer kan förhandla om beroende på den situation som gäller. Ibland är ansvaret den enskilde ungdomens och då kan det gälla att hantera sin träning, ge positiv feedback till människor i omgivningen när det fungerar bra och inte alltid skapa konflikter kring hörselnedsättningen. Ibland är ansvaret föräldrarnas eller habiliteringspersonalen, som ska sköta om kontakten med tränarna. Vem som har vilket ansvar är aldrig på förhand givet, utan är alltid en förhandling. Töjbarheten möjliggörs, vill jag mena, genom den funktionshinderpolitiska paradoxen där aktörer inom habiliteringsverksamheten agerar inom en diskurs som inte låser dem vid *ett* perspektiv på vem som har ansvaret för ett fysiskt aktivt fritidsliv. Ansvar blir något som kan förhandlas i olika situationer och det är inte självklart när det är individens ansvar eller när det inte finns tillräckliga förutsättningar, vilka gör det omöjligt för individen att ta ansvar.

Samtidigt finns det en skillnad mellan personalens resonemang och pressreleasens diskussion om ansvar och det är att i intervjuerna saknas ett perspektiv som utgår från den sociala modellen. Detta teoretiska perspektiv är på många sätt synlig i pressreleasen, inte minst när det fastslås att det måste finnas förutsättningar för att den enskilde ska kunna ta ett ansvar för sina fritidsaktiviteter. Det finns också med när det tydliggörs att bara hälften av landets idrottsanläggningar och simhallar är användbara och tillgängliga för barn och ungdomar som har någon form av funktionsnedsättning.

Denna utgångspunkt i den sociala modellen finner vi inte i lika hög grad i intervjuerna, där ett sådant perspektiv mer aktivt skulle lyfta en kritik mot de hinder som trots allt finns i olika fritidsmiljöer. Nu väljer istället habiliteringspersonalen att förlägga ansvaret på den enskilda, familjen eller sig själva, det är dessa aktörer som ska möjliggöra för den enskilde att denne kan ha en fysiskt aktiv fritid. Men det är också så att ett annat fokus på intervjufrågorna förmodligen också skulle ge andra svar från personalen. Precis som i pressreleasens text finns det en medvetenhet om den sociala modellen inom habiliteringen och det intressanta i mina resultat är inte om man i sina resonemang utgår från den sociala modellen eller inte, utan snarare hur det inom habiliteringens verksamheter finns ett relativt töjbart ansvarsbegrepp som synliggörs först när vi gör en närmare analys. Det är i denna analys som habiliteringsparadoxen synliggörs: är det individens eget ansvar eller är det individens egen makt som ska vara idealet?

Referenser

- Alftberg, Åsa & Kristofer Hansson (2012). Introduction: Self-care translated into practice. *Culture Unbound: Journal of Current Cultural Research*, 4: 415-424.
- Alftberg, Åsa & Susanne Lundin (2012). 'Successful ageing' in practice: Reflections on health, activity and normality in old age in Sweden. *Culture Unbound: Journal of Current Cultural Research*, 4: 481-498.
- Antonovsky, Aaron (2005). *Hälsans mysterium*. Stockholm: Natur & Kultur.
- Bergström, Göran & Kristina Boréus (red.) (2005). *Textens mening och makt: metodbok i samhällsvetenskaplig text- och diskursanalys*. Lund: Studentlitteratur.
- Bohlin, Ulla (2009). *Habilitering i fokus. En människobehandlande organisation och dess utmaningar*. Lund: Socialhögskolan, Lunds universitet.
- Brune, Jeffrey A. & Daniel J. Wilson (2013). Introduction. I: Jeffrey A. Brune & Daniel J. Wilson (red.), *Disability and passing. Blurring the lines of identity*. Philadelphia: Temple University Press.
- Dreger, Alice Domurat (2004). *One of us. Conjoined twins and the future of normal*. Cambridge: Harvard University Press.
- FHI (2013). Var femte yngre person med funktionsnedsättning motionerar aldrig. *Statens Folkhälsoinstitut*, 2013-05-02.
- Foucault, Michel (1993 (1971)). *Diskursens ordning*. Stockholm/Stehag: Brutus Östlings Bokförlag Symposion.
- Foucault, Michel (1984 (1988)). *The history of sexuality, Vol. 3: The care of the Self*. New York: Vintage Books.
- From, Ditte-Marie (2012). *De sunde overvægtige børn: Sundhedspædagogiske potentialer i arbejdet med overvægtige børn*. Roskilde: Roskilde Universitet.
- Germundsson, Per (2015). Samverkan – från idé till praktik. I: Kristofer Hansson & Eva Nordmark (red.), *Att arbeta med delaktighet inom habilitering*. Lund: Studentlitteratur.
- Goffman, Erving (2004 (1963)). *Stigma. Den avvikandes roll och identitet*. Stockholm: Prisma.
- Gramsci, Antonio (2010). *Prison notebooks*. New York: Columbia University Press.
- Gustafsson, Lars (1989). *Problemformuleringsprivilegiet. Samhällsfilosofiska studier*. Stockholm: Norstedts Förlag.
- Gustafsson, Lars (1999). *Valda skrifter. 4*. Stockholm: Natur & Kultur.
- Hacking, Ian (2000). *Social konstruktion av vad?* Stockholm: Thales.
- Lauruschkus, Katarina (2015). Det känns som att jag flyger – delaktighet i fysiska aktiviteter. I: Kristofer Hansson & Eva Nordmark (red.), *Att arbeta med delaktighet inom habilitering*. Lund: Studentlitteratur.
- Nordmark, Eva & Kristofer Hansson (2015). Hur blir delaktighet en helhet för barn och unga? I: Kristofer Hansson & Eva Nordmark (red.), *Att arbeta med delaktighet inom habilitering*. Lund: Studentlitteratur.
- Proposition 2008/09:28. Mänskliga rättigheter för personer med funktionsnedsättning. Stockholm: Socialdepartementet.

- Shove, Elizabeth, Mika Pantzar & Matt Watson (2012). *The dynamics of social practice. Everyday life and how it changes*. London: SAGE Publications.
- Socialstyrelsen (2009). *Egen kraft – egen makt. En antologi om arbetet som personligt ombud*. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Stenhammar, Ann-Marie, Tove Rinnan & Erika Nydahl (2011). *Ljssna på oss! Bättre stöd när barn och ungdomar är delaktiga*. Stockholm: Handikappförbunden.
- von Tetzchner, Stephen, Finn Hesselberg & Helle Schiørbeck (2013). Funktionshinder, habilitering och livskvalitet. I: Stephen von Tetzchner, Finn Hesselberg & Helle Schiørbeck (red.), *Habilitering. Tvärprofessionellt arbete med barn och ungdomar som har utvecklingsmässiga funktionsnedsättningar*. Lund: Studentlitteratur.
- Thomas, Carol (2007). *Sociologies of disability and illness. Contested ideas in disability studies and medical sociology*. London: Palgrave Macmillan.

Författarpresentationer

ÅSA ALFTBERG är fil. dr. i etnologi och lektor vid Institutionen för socialt arbete, Malmö högskola. Hennes forskning behandlar kropp, materialitet och funktionsförmåga i relation till människors meningsskapande. Förutom funktionshinder riktas intresset mot åldrande och äldres hälsa, och hur kulturella föreställningar och normer formar erfarenheter av att åldras.

ELISABET APELMO är fil. dr. i sociologi, konstnär och lektor i handikapp- och rehabiliteringsvetenskap vid Institutionen för socialt arbete, Malmö högskola. Med ett intersektionellt perspektiv utforskar Apelmo idéer om kroppen, liksom frågor om ojämlikheter och skillnad. År 2016 ges boken *Sport and the Female Disabled Body* ut på förlaget Routledge.

BERTH DANERMARK är professor i sociologi och verksam vid Institutet för handikappvetenskap vid Örebro universitet. Hans forskning fokuserar på hörselskador, både ur ett individuellt och ett socialt perspektiv, och på samverkan mellan olika aktörer inom rehabiliteringsområdet.

PER GERMUNDSSON är lektor vid Institutionen för socialt arbete, Malmö högskola. Han är fil. dr. i handikappvetenskap och fil.kand. i hörselvetenskap. Han har bland annat forskat kring arbetslivsinriktad rehabilitering och samverkan inom välfärdsområdet.

KRISTOFER HANSSON är docent i etnologi och verksam som forskare vid Institutionen för kulturvetenskaper, Lunds universitet. Med ett kulturanalytiskt perspektiv och etnografiska metoder forskar han kring människors upplevelser och handlande i förhållande till hälsa, långvarig sjukdom och funktionsförmåga. År 2015 var han tillsammans med fysioterapeut Eva

Nordmark redaktör för antologin *Att arbeta med delaktighet inom habilitering* (Studentlitteratur).

INGELA HOLMSTRÖM är fil. dr. i pedagogik, forskare och biträdande lektor vid Institutionen för lingvistik, Stockholms universitet. Hennes forskning behandlar kommunikation och interaktion mellan döva, hörselskadade och hörande i olika sammanhang, där olika språkliga resurser används. I grunden är Holmström gymnasielärare med inriktning mot svenska och svenskt teckenspråk. Hennes avhandling från 2013 fokuserar bland annat barn som har cochleaimplantat och går i klasser med hörande elever.

ROBERT WILLIM är docent i etnologi och konstnär, verksam vid Institutionen för kulturvetenskaper, Lunds universitet. Hans forskning handlar om digitala kulturer, materiell kultur och hur föreställningsvärldar växer fram och förändras. I sin konst utforskar han koncept som ofta härrör ur hans arbete som etnolog och kulturanalytiker.

Lund Studies in Arts and Cultural Sciences

Previously published in the Series:

10. Arvidsson, Mats 2016. *An Imaginary Musical Road Movie. Transmedial Semiotic Structures in Brad Mehldau's Concept Album Highway Rider.*
9. Brenthel, Adam 2016. *The Drowning World. The Visual Culture of Climate Change.*
8. Rekers, Josephine V. & Sandell, Kerstin (eds.) 2016. *New Big Science in Focus. Perspectives on ESS and MAX IV.*
7. Gunnarson, Martin 2016. *Please Be Patient. A Cultural Phenomenological Study of Haemodialysis and Kidney Transplantation Care.*
6. Lindh, Karolina 2015. *Breathing Life into a Standard. The configuration of resuscitation in practices of informing.*
5. Jönsson, Lars-Eric & Nilsson, Fredrik (red.) 2014. *Skratt som fastnar. Kulturella perspektiv på skratt och humor.*
4. Blaakilde, Anne Leonora & Nilsson, Gabriella (red.) 2013. *Nordic Seniors on the Move. Mobility and Migration in Later Life.*
3. Carlsson, Hanna 2013. *Den nya stadens bibliotek. Om teknik, förnuft och känsla i gestaltningen av kunskaps- och upplevelsestadens folkbibliotek.*
2. Hagen, Niclas 2013. *Modern Genes. Body, Rationality and Ambivalence.*
1. Lysaght, Patricia (ed.) 2013. *The Return of Traditional Food. Proceedings of the 19th International Ethnological Food Research Conference.*

